๔

คัมภีร์สุโพธาลังการะ

(ประดับคำ ประดับความ ประดับรส)
แปลโดยสัททัตถนัยและโวหารัตถนัย

พระมหาสมปอง มุทิโต
สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วัดวิหารธรรม

eBook66

ชื่อหนังสือ

คัมภีร์สุโพธาลังการะ
(ประดับคำ ประดับความ ประดับรส)
แปลโดยสัททัตถนัยและโวหารัตถนัย

ผู้แปลและรวบรวม

พระมหาสมปอง มุทิโต

ผอ.สถาบันบาลีใหญ่และพรไตรปิฎก

วัดวิหารธรรม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

จัดพิมพ์

เป็นหลักสูตรเรียนบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก คัมภีร์ที่ ๔

พิมพ์ครั้งที่ ๑ เมื่อ ๓ เมษายน ๒๕๖๖ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

ข

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
คันถารัมภะ	คำเริ่มต้นคัมภีร์	๑
รตนัตตยปณาม	คำนอบน้อมพระรัตนตรัย	๓
ปริจเฉทที่ ๑	**โทสาวโพธะ**	
	ความรู้โทษในบทประพันธ์	๑๓
	ปทโทสอุทเทสะ	๑๗
	ปทโทสนิทเทสะ	๒๐
ปริจเฉทที่ ๒	**โทสปริหาราวโพธะ**	
	ความรู้วิธีแก้โทษในบทประพันธ์	๔๗
	ปฏิญญา คำรับรอง	๔๙
	โทสปริหารนิทเทสะ	๕๐
	๑. ปทโทสปริหาระ	๕๐
	๒. วากฺยโทสปริหาระ	๕๗
	๓. วากฺยตฺถโทสปริหาร	๖๕
ปริจเฉทที่ ๓	**คุณาวโพธะ**	
	ความรู้คุณในบทประพันธ์	๙๑
	อนุสนธิและปฏิญญา	๙๓
	สัททาลังการอุทเทสะ	๙๓
	สัททาลังการนิทเทสะ	๙๕
ปริจเฉทที่ ๔	**อัตถาลังการาวโพธะ**	
	ความรู้อัตถาลังการะในบทประพันธ์	๑๒๓
	อนุสนธิและปฏิญญา	๑๒๕

วังกวุตติอุทเทสะ ๑๒๗
วังกวุตตินิทเทสะ ๑๓๐
๑. อติสยาลังการะ ๑๓๐
๒. อุปมาลังการะ ๑๓๑
๓. รูปกาลังการะ ๑๕๐
๔. อาวุตติอลังการะ ๑๕๗
๕. ทีปกาลังการะ ๑๕๙
๖. อักเขปาลังการะ ๑๖๓
๗. อัตถันตรนฺยาสาลังการะ ๑๖๕
๘. พฺยติเรกาลังการะ ๑๖๘
๙. วิภาวนาลังการะ ๑๗๑
๑๐. เหตฺวาลังการะ ๑๗๒
๑๑. กมาลังการะ ๑๗๖
๑๒. ปิยตราลังการะ ๑๗๗
๑๓. สมาสวุตติอลังการะ ๑๗๘
๑๔. ปริกัปปนาลังการะ ๑๘๐
๑๕. สมาหิตาลังการะ ๑๘๔
๑๖. ปริยายวุตติอลังการะ ๑๘๕
๑๗. พฺยาชวณณนาลังการะ ๑๘๖
๑๘. วิเสสาลังการะ ๑๘๗
๑๙. รูพหาหังการาลังการะ ๑๙๐
๒๐. สิเสสาลังการะ ๑๙๑
๒๑. ตุลฺยโยคิตาลังการะ ๒๐๑
๒๒. นิทัสสนาลังการะ ๒๐๒
๒๓. มหันตัตตาลังการะ ๒๐๓

๒๔. วัญจนาลังการะ ๒๐๕
๒๕. อัปปกตัตถุติอลังการะ ๒๐๖
๒๖. เอกาวลิอลังการะ ๒๐๗
๒๗. อัญญมัญญาลังการะ ๒๐๙
๒๘. สหวุตติอลังการะ ๒๑๐
๒๙. วิโรธิตาลังการะ ๒๑๑
๓๐. ปริวุตติอลังการะ ๒๑๒
๓๑. ภมาลังการะ ๒๑๓
๓๒. ภาวาลังการะ ๒๑๔
๓๓. มิสสาลังการะ ๒๑๕
๓๔. อาสีอลังการะ ๒๑๖
๓๕. รสีอลังการะ ๒๑๗

ปริจเฉทที่ ๕ รสภาวาวโพธะ

ความรู้อารมณ์ของบทประพันธ์ ๒๒๑
วิธีประพันธ์ให้เกิดอรรถรส ๒๒๓
ภาวอธิปปายะ ๒๒๕
จายีภาวอุทเทสะ ๒๒๖
รสอธิปปายะ ๒๓๓
ฐายีภาวนิทเทสะ ๒๓๖

คันถารัมภะ

คำเริ่มต้นคัมภีร์

คาถาที่ ๑-๑๓

คัมภีร์สุโพธาลังการะ

แปลโดยสัททัตถนัยและโวหารัตถนัย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

นโม ความนอบน้อม (**เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี)
ภควโต แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส
สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ **ตสฺส** พระองค์นั้น.
ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คันถารัมภะ

คำเริ่มต้นคัมภีร์

รตนัตตยปณามคาถา

คำนอบน้อมพระรัตนตรัย

[๑] **มุนินฺทวทนมฺโภช–** **คพฺภสมฺภวสุนฺทรี**
สรณำ ปาณินำ วาณี **มยฺหำ ปีณยตำ มนำ.**

วาณี พระวาณีคือพระสัทธรรม **มุนินฺทวทนมฺโภชคพฺภสมฺภว-สุนฺทรี** อันไพเราะเพราะเกิดในห้องบงกช คือพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี **สรณำ** อันเป็นที่พึ่ง **ปาณีนำ** ของสัตว์ทั้งหลาย **มนำ** ยังใจ **มยฺหำ** ของข้าพเจ้า **ปีณยตำ** จงให้เอิบอิ่มด้วยเถิด.

ขอพระสัทธรรมอันไพเราะ เพราะเกิดในพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี อันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย โปรดยังใจของข้าพเจ้าให้เอิบอิ่มด้วยเทอญ

พระสังฆรักขิตมหาสามิเถระผู้รจนาคัมภีร์สุโพธาลังการะนี้ แสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัย คือนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสพระ

สัทธรรม นอบน้อมพระสัทธรรมอันเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก นอบน้อมพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพระสัทธรรมนั้น และแสดงความปรารถนาของตนไว้ด้วย

สรณำ เป็นนปุงสกลิงค์แน่นอน แม้จะขยายวาณีก็ไม่เป็นอิตถีลิงค์ตาม
ปาณินำ ในคาถา รัสสะ อี เป็น อิ เพื่อรักษาฉันท์
วาณี พระสัทธรรมคือพระพุทธดำรัส หรือแปลว่า พระนางสรัสวดี
ปีณยตำ เป็นกิริยาอาขยาต มาจาก ปีณ ตปฺปเณ+ณย+ตำ

สาเหตุการรจนาคัมภีร์

[๒] **รามสมฺมาทฺยลงฺการา สนฺติ สนฺโต ปุราตนา**
ตถาปิ ตุ วฬฺเชนฺติ สุทฺธมาคธิกา น เต.

รามสมฺมาทฺยลงฺการา คัมภีร์อลังการะมีคัมภีร์รามสัมมะเป็นต้นทั้งหลาย **สนฺโต** อันดีงาม **ปุราตนา** อันมีอยู่ในกาลก่อน **สนฺติ** มีอยู่ (**กิญฺจาปิ** แม้ก็จริง), **ตถาปิ ตุ** แต่ถึงอย่างนั้น **สุทฺธมาคธิกา** บัณฑิตผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวทั้งหลาย **น วฬฺเชนฺติ** ย่อมใช้ไม่ได้ **เต** (**รามสมฺมาทฺยลงฺกาเร**) ซึ่งคัมภีร์อลังการะมีรามสัมมะเป็นต้นทั้งหลายเหล่านั้น.

คัมภีร์อลังการะ มีรามสัมมะ(ของอาจารย์รามศรมัน)เป็นต้น ซึ่งเรียบเรียงไว้ดีแล้ว (ด้วยภาษาสันสกฤต) มีมาแต่โบราณ มีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น นักปราชญ์ผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียว ก็ไม่สามารถใช้คัมภีร์เหล่านั้นได้

ราม+สมฺม = ราม เป็นชื่อคน, สมฺม หรือ ศรฺมัน หมายถึงผู้รู้คัมภีร์เวท
สนฺต ใช้ในอรรถสาธุ ดี งาม
ปุราตนา วิ. ปุรา ปุพฺพกาเล ภวา ปุราตนา
กิญฺจาปิ แม้ก็จริง ใช้ในอรรถอนุคคหะ ยกย่อง
ตถาปิ ถึงอย่างนั้น ใช้ในอรรถครหะ ตำหนิ

บางที่ก็ยกย่องก่อนแล้ว จึงตำหนิ บางทีตำหนิก่อนแล้ว จึงยกย่อง

ตัวอย่าง **กิญฺจาปิ โส ปณฺฑิโต โหติ, ตถาปิ ทุคฺคโต**.

เขามีปัญญาก็จริง แต่ตกยาก (อนุคฺคห-ครห)

กิญฺจาปิ โส ทุคฺคโต โหติ, ตถาปิ ปณฺฑิโต.

เขาตกยากก็จริง แต่มีปัญญา (ครห-อนุคฺคห)

ส่วนในคาถาที่ ๒ นี้ ครึ่งคาถาแรกยกย่องว่า คัมภีร์อลังการะที่มีมาก่อนนั่นดีแล้ว ครึ่งคาถาหลังกลับตำหนิว่า ไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียว เพราะเป็นภาษาสันสกฤต

แสดงชื่อและประโยชน์ของคัมภีร์

[๓] **เตนา'ปิ นาม โตเสยฺย'– เมเต'ลงฺการวชฺชิเต**
อนุรูเปนา'ลงฺกาเร– เน'ส'เมโส ปริสฺสโม.

เตน (**การเณน**) เพราะเหตุนั้น **เอโส ปริสฺสโม** ความอุตสาหะนี้ (**อโหสิ** ได้มีแล้ว **มยฺหํ** แก่เรา **อิติ** ว่า) **อปิ นาม** ไฉนหนอ (**อหํ** เรา) **เอเต** (**สุทฺธมาคธิเก**) ยังชนผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวทั้งหลายเหล่านั้น **อลงฺการวชฺชิเต** ผู้เว้นจากคัมภีร์อลังการะ **โตเสยฺยํ** พึงให้ยินดี **อนุรูเปน อลงฺกาเรน** ด้วยคัมภีร์อลังการะอันเหมาะสม **เอสํ** (**สุทฺธมาคธิกานํ**) แก่ชนผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวทั้งหลายเหล่านั้น.

เพราะฉะนั้น (ข้าพเจ้าพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ) จึงมีความอุตสาหะขึ้นว่า ทำอย่างไรหนอ เราจะช่วยนักปราชญ์ผู้ขาดความรู้เรื่องอลังการะเหล่านี้ ให้พึงพอใจ ด้วยคัมภีร์อลังการะอันเหมาะสม แก่ท่านเหล่านี้ได้

อปิ นาม ชื่อแม้ไฉน, ไฉนหนอ, ทำอย่างไรหนอ, เห็นจะดี, เห็นจะเป็นการดี, คงจะดี

ปริสฺสโม วิ. **ปริสฺสมนํ ปริสฺสโม.**
ความอุตสาหะ (ปริ-สมุ อุตฺสาเห+อ)

โทษของการไม่เล่าเรียนคัมภีร์

[๔] **เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา'– เนกสตฺถนฺตโรจิตา**
สมฺโมหพฺภาหตา'เว'เต นา'วพุชฺฌนฺติ กิญฺจิปิ.

ปญฺญา ความรู้ **อเนกสตฺถนฺตโรจิตา** ที่ชำนาญในคัมภีร์อื่นเป็นอันมาก **เยสํ** (**ชนานํ**) อันชนทั้งหลายเหล่าใด **น สญฺจิตา** มิได้สั่งสมไว้, **เอเต** (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่านั้น **สมฺโมหพฺภาหตา เอว** ถูกความลุ่มหลงครอบงำแล้วนั่นเทียว **น อวพุชฺฌนฺติ** ย่อมไม่รู้ **กิญฺจิปิ** ซึ่งอะไร ๆ.

ปัญญารอบรู้ในศาสตร์หลายแขนง ที่บุคคลเหล่าใดมิได้สั่งสมไว้ เมื่อถูกความลุ่มหลงบดบังแล้ว ย่อมไม่ล่วงรู้อะไร ๆ ได้

เยสํ (ชนานํ)	เป็นฉัฏฐีวิภัตติใช้ในอรรถกัตตา
สญฺจิตา	สํ+จิ จเย+ต สั่งสมไว้
อเนกสตฺถนฺตโรจิตา	อเนก-สตฺถ-อนฺตร-อุจิตา
สมฺโมหพฺภาหตาเวเต	สมฺโมห-อภิ-อาหตา+เอว+เอเต
กิญฺจิปิ	ไม่รู้โทษและวิธีแก้โทษ ไม่รู้คุณและรสในอลังการะ

ประโยชน์ของการเล่าเรียนคัมภีร์

[๕] **กึ เตหิ ปาทสุสฺสูสา เยสํ นตฺถิ ครูนิ'ห**
เย ตปฺปาทรโชกิณฺณา เตว สาธู วิเวกิโน.

ปาทสุสฺสูสา การปรนนิบัติรับใช้ใกล้เท้า **ครูนํ** ของครูทั้งหลาย **นตฺถิ** ย่อมไม่มี **เยสํ** (**สิสฺสานํ**) แก่ศิษย์ทั้งหลายเหล่าใด **อิห** (**โลเก**) ในโลกนี้, **กึ** (**ปโยชนํ**) จะประโยชน์อะไร **เตหิ สิสฺเสหิ** ด้วยศิษย์ทั้งหลาย

เหล่านั้น, **เย** (**สิสฺสา**) ศิษย์ทั้งหลายเหล่าใด **ตปฺปาทรโชกิณฺณา** เกลือกกลั้วด้วยธุลีบาทของครูนั้น **เต เอว** (**สิสฺสา**) ศิษย์ทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเทียว **สาธู** เป็นสัปบุรุษ **วิเวกิโน** ผู้มีปัญญาแยกแยะ (**โหนฺติ** ย่อมเป็น).

การปรนนิบัติรับใช้ครูอาจารย์อย่างใกล้ชิด มิได้มีแก่ศิษย์เหล่าใดในโลกนี้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยศิษย์เหล่านั้น ส่วนศิษย์เหล่าใดแปดเปื้อนด้วยธุลีบาทของครูอาจารย์นั้น ศิษย์เหล่านั้นแล ย่อมเป็นคนดี มีปัญญาแตกฉาน

ปาทสุสฺสูสา = ปาท (ปาทมูเล) ใกล้เท้า, สุสฺสูสา การปรนนิบัติรับใช้ การตั้งใจฟังคำสั่งสอน

ตปฺปาทรโชกิณฺณา มาจาก ต-ปาท-รช-โอกิณฺณา

โอกิณฺณา เกลือกกลั้ว, คลุกเคล้า, คลุกคลี

วิเวกี ผู้รู้จักแยกแยะดีชั่ว ผู้รู้คุณและโทษ

คุณโทสมสตฺถญฺญู ชโน วิภชเต กถं
อธิกาโร กิมนฺธสฺส รูปเภโทปลทฺธิยं.
(กาวยาทรรศะ ๑/๑๘)

ชนผู้ไม่รู้ซึ่งคัมภีร์ จะจำแนกคุณและโทษได้อย่างไร ความสามารถในการเห็นรูปต่าง ๆ ของคนตาบอดจะมีได้อย่าไร

สพฺพตฺถ สตฺถโตเยว คุณโทสวิเวจนं
ยं กโรติ วินา สตฺถं สาหสं กิมโตธิกं.
(อลังการฏีกา ๕)

การจำแนกคุณและโทษในทุกที่ มีได้ด้วยคัมภีร์เท่านั้น ความผลุนผลันอะไรยิ่งกว่าการกระทำโดยปราศจากคัมภีร์ ยังมีอยู่หรือ

ความไม่น่าอัศจรรย์ของนักกวี

[๖] **กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺต–** **เนตฺตจิตฺตา กวิชฺชนา**
ยํ กิญฺจิ รจยนฺเต'ตํ **น วิมฺหยกรํ ปรํ.**

กวิชฺชนา กวีชนทั้งหลาย **กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา** ผู้มีตาและจิตจดจ่อแล้วในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะ **รจยนฺติ** ย่อมรจนา (**พนฺธ**) ซึ่งบทประพันธ์ **ยํ กิญฺจิ** ได้ทุกอย่าง, **เอตํ** (**พนฺธ**) บทประพันธ์นั่น **วิมฺหยกรํ** เป็นบทประพันธ์อันทำความน่าอัศจรรย์ **ปรํ** อย่างยิ่ง **น** (**โหติ**) หาได้ไม่.

กวีชนผู้ฝังตาฝังใจไว้ในคัมภีร์กาพย์สันสกฤต และคัมภีร์นาฏกศาสตร์ สามารถร้อยรจน์บทประพันธ์ได้ทุกอย่าง บทประพันธ์ที่รจนาขึ้นนั้น ไม่นับว่ามีความพิศวงเลย (คนเก่งทำได้ไม่น่าอัศจรรย์)

ความน่าอัศจรรย์ของนักกวี

[๗] **เต'เยว ปฏิภาวนฺโต** **โส'ว พนฺโธ สวิมฺหโย**
เยน โตเสนฺติ วิญฺญู เย **ตตฺถา'ปฺยา'วิหิตาทรา.**

เย (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่าใด **อวิหิตาทรา** ผู้ไม่ได้ทำความเอื้อเฟื้อ **ตตฺถ อปิ** (**กพฺพนาฏเกสุ**) ในคัมภีร์กาพย์และนาฏกะทั้งหลายแม้เหล่านั้น (**สมานา**) มีอยู่, **เต เอว** (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเทียว **ปฏิภาวนฺโต** ผู้มีปฏิภาณ **วิญฺญู** ยังวิญญูชนทั้งหลาย **โตเสนฺติ** ย่อมให้ยินดี **เยน** (**พนฺเธน**) ด้วยบทประพันธ์ใด, **โส เอว พนฺโธ** บทประพันธ์นั้นนั่นแล **สวิมฺหโย** (**โหติ**) เป็นบทประพันธ์อันมีความน่าอัศจรรย์.

ส่วนชนเหล่าใด แม้ไม่เอื้อเฟื้อในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะเหล่านั้น แต่สามารถยังวิญญูชนทั้งหลายให้ชื่นชมยินดีได้ ด้วยบทประพันธ์ใด บทประพันธ์นั้นแล นับว่ามีความพิศวงยิ่ง (คนไม่เก่งทำได้น่าอัศจรรย์)

นักกวีมีองค์ ๓

สาภาวิกี จ ปฏิภา สุตญฺจ พหุ นิมฺมลำ
อมนฺโท จา'ภิโยโค'ยำ เหตุ โหติห พนฺธเน.

(กาวยาทรรศะ ๑/๑๐๓)

ปฏิภาณอันเกิดขึ้นตามสภาพ การสดับมาอย่างแจ่มแจ้ง และความพยายามไม่ย่อท้อ นี้เป็นเหตุในการประพันธ์นี้

น วิชฺชตี ยชฺชปี ปุพฺพวาสนา–
คุณานุพนฺธิ ปฏิภานมพฺภุตำ
สุเตน วาจุสฺสหเนนุปาสิตา
ธุวำ กโรตฺเยว กมปฺยนุคฺคหำ.

(กาวยาทรรศะ ๑/๑๐๔)

ถ้าปฏิภาณอันน่าอัศจรรย์ที่เคยสั่งสมไว้แต่ปางก่อนจะติดตามมาไม่มี แต่ถ้อยคำที่ได้สั่งสมไว้ด้วยการสดับและด้วยความอุตสาหะ ย่อมทำความอนุเคราะห์อย่างใดอย่างหนึ่งได้โดยแท้

ประเภทของบทประพันธ์

[๘] **พนฺโธ จ นาม สทฺทตฺถา สหิตา โทสวชฺชิตา**
ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานำ เภเทนา'ยำ ติธา ภเว.

จ อนึ่ง **สทฺทตฺถา** ศัพท์และอรรถทั้งหลาย **สหิตา** อันมีความกลมกลืนกัน **โทสวชฺชิตา** อันปราศจากโทษ **พนฺโธ นาม** ชื่อว่าบทประพันธ์, **อยำ** (**พนฺโธ**) บทประพันธ์นี้ **ติธา ภเว** มี ๓ ประการ **เภเทน** โดยประเภท **ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานำ** แห่งร้อยกรอง ร้อยแก้ว และร้อยรวมทั้งหลาย.

ศัพท์และเนื้อความที่กลมกลืนกัน และปราศจากโทษ ชื่อว่าบทประพันธ์ บทประพันธ์นี้มี ๓ ประเภท คือ

(๑) **ปัชชะ** (คาถาประพันธ์หรือร้อยกรอง)

(๒) **คัชชะ** (จุณณียประพันธ์หรือร้อยแก้ว)

(๓) **วิมิสสะ** (ผสมกันทั้ง ๒ อย่าง หรือร้อยรวม)

คาถาประพันธ์ ๒ อย่าง

[๙] **นิพนฺโธ จา'นิพนฺโธ จ ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต**
ตำ ตุ ปาเปนฺตฺย'ลงฺการา วินฺทนียตรตฺตนำ.

(**ปชฺชมยพนฺโธ** บทประพันธ์อันสำเร็จด้วยคาถา **มยา** อันเรา) **นิรุปฺปเต** จะแสดง **ปุน** อีก **ทฺวิธา** โดย ๒ อย่าง (**อิติ**) คือ **นิพนฺโธ จ** นิพันธะด้วย **อนิพนฺโธ จ** อนิพันธะด้วย, **ตุ** ส่วน **อลงฺการา** อลังการะทั้งหลาย **ตำ** (**พนฺธำ**) ยังบทประพันธ์นั้น **ปาเปนฺติ** ย่อมให้ถึง **วินฺทนียตรตฺตนำ** ซึ่งความเป็นบทประพันธ์อันวิญญูชนพึงยินดียิ่ง.

บทประพันธ์ที่เป็นคาถา ข้าพเจ้าจะแสดงไว้ ๒ อย่าง คือ

(๑) **นิพันธะ** (คาถาประพันธ์ที่มีเนื้อเรื่องต่อเนื่องกันไป เช่น มหากาพย์รามายณะ และคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นต้น)

(๒) **อนิพันธะ** (คาถาประพันธ์ที่มีเนื้อเรื่องไม่ต่อเนื่องกัน เช่น ชาดก เป็นต้น) อลังการะทั้ง ๒ (คือสัททาลังการะหรือรสคำ และอัตถาลังการะหรือรสความ) จะทำให้บทประพันธ์นั้นถึงความเพริศพริ้งน่ายินดียิ่ง

ความงดงามและไพเราะเพราะอลังการะ

[๑๐] **อนวชฺชำ มุขมฺโภช'– มนวชฺชา จ ภารตี**
อลงฺกตาว โสภนฺเต กึ นุ'เต นิรลงฺกตา.

มุขมฺโภชำ ดอกบัวคือใบหน้า **อนวชฺชำ** อันปราศจากความหม่นหมอง **ภารตี จ** และถ้อยคำ **อนวชฺชา** อันปราศจากโทษ (๓ อย่าง) **อลงฺกตาว** อันท่านประดับแล้วแล **โสภนฺเต** ย่อมงดงามและไพเราะ, **เอเต** (**มุขำ จ**

ใบหน้าด้วย **สทฺทตฺถา จ** ศัพท์และอรรถด้วย) เหล่านั้น **นิรลงฺกตา** อันบุคคลไม่ได้ประดับแล้ว **โสภนฺเต** จะงดงาม **กึ นุ** ได้อย่างไร.

ดอกบัวคือใบหน้า อันปราศจากตำหนิ (มีสิวฝ้าเป็นต้น) และถ้อยคำอันปราศจากโทษ (๓ อย่าง คือ ปทโทสะ วากยโทสะ และวากยัตถโทสะ) ยังต้องประดับเพิ่มเติมความงามและความไพเราะให้อีก ทั้งใบหน้าและถ้อยคำเหล่านั้น เมื่อยังไม่ได้ประดับประดา จะงดงามและไพเราะขึ้นได้อย่างไร

คนรู้น้อยย่อมถูกเย้ยหยัน

[๑๑] **วินา ครูปเทสํ ตำ พาโล'ลงฺกตฺตุ'มิจฺฉติ**
สมฺปาปุเณ น วิญฺญูหิ หสฺสภาวํ กถำ นุ โส.

พาโล คนมีความรู้น้อย **อิจฺฉติ** ย่อมปรารถนา **อลงฺกตฺตุ** เพื่อจะประดับ **ตำ (มุขำ วา พนฺธำ วา)** ซึ่งใบหน้าหรือซึ่งบทประพันธ์นั้น **ครูปเทสำ วินา** เว้นซึ่งคำชี้แนะของครู, **โส พาโล** คนมีความรู้น้อยนั้น **น สมฺปาปุเณ** ไม่พึงถึง **วิญฺญูหิ หสฺสภาวำ** ซึ่งความเป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายเย้ยหยัน **กถำ นุ** ได้อย่างไรกัน.

คนมีความรู้น้อย ไม่ใส่ใจคำชี้แนะของครู ต้องการประดับใบหน้านั้น(ให้สวยงาม) หรือประดับบทประพันธ์นั้น(ให้ไพเราะ) จะไม่ถูกวิญญูชนเย้ยหยันได้อย่างไร

ตั้งชื่อคัมภีร์ว่าอลังการะ

[๑๒] **คนฺโถปิ กวิวาจาน'- มลงฺการปฺปกาสโก**
ยาติ ตพฺพจนียตฺตำ ตพฺโพหารูปจารโต.

คนฺโถปิ แม้คัมภีร์ **อลงฺการปฺปกาสโก** อันแสดงซึ่งอลังการะ **กวิวาจานำ** แห่งคำของกวีทั้งหลาย **ยาติ** ย่อมถึง **ตพฺพจนียตฺตำ** ซึ่ง

ความเป็นคำอันพึงกล่าวด้วยอลังการะนั้น **ตพฺโพหารูปจารโต** โดยการกล่าวซึ่งอลังการะอันเป็นชื่อของสัททาลังการะเป็นต้นนั้น.

แม้คัมภีร์ที่แสดงหลักอลังการะแห่งถ้อยคำของนักกวี ก็ถึงความเป็นคัมภีร์ที่ควรกล่าวตามโวหารที่ใช้เรียกอลังการะนั้น

อลังการะ ๒ ประเภท

[๑๓] **ทฺวิปฺปการา อลงฺการา ตตฺถ สทฺทตฺถเภทโต**
สทฺทตฺถา พนฺธนามา'ว ตำสชฺชิตตทาวลิ.

ตตฺถ (**อลงฺกาเร**) ในคัมภีร์อลังการะนั้น **อลงฺการา** อลังการะทั้งหลาย **ทฺวิปฺปการา** (**โหนฺติ**) มี ๒ ประเภท **สทฺทตฺถเภทโต** โดยประเภทแห่งศัพท์และอรรถ, **สทฺทตฺถา** ศัพท์และอรรถทั้งหลาย **ตำสชฺชิตตทาวลิ** อันประดับด้วยอลังการะนั้นตามลำดับแห่งศัพท์และอรรถเหล่านั้น **พนฺธนามา เอว (โหนฺติ)** มีชื่อว่าบทประพันธ์นั่นเทียว.

ในคัมภีร์อลังการะนั้น อลังการะมี ๒ อย่าง โดยแบ่งเป็นสัททาลังการะและอัตถาลังการะ ศัพท์และอรรถอันประดับด้วยอลังการะตามลำดับนั้นชื่อว่าบทประพันธ์แล

ปริจเฉทที่ ๑
โทสาวโพธะ

ความรู้โทษในบทประพันธ์
คาถาที่ ๑๔-๖๗

ปริจเฉทที่ ๑
โทสาวโพธะ
ความรู้โทษในบทประพันธ์

บทประพันธ์มีโทษ เหมือนหญิงสาวมีตำหนิ

[๑๔] **คุณาลงฺการสํยุตฺตา อปิ โทสลวงฺกิตา**
ปสสิยา น วิญฺญูหิ สา กญฺญา วิย ตาทิสี.

สา (**ตทาวลิ**) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น **คุณาลงฺการสํยุตฺตา อปิ** แม้ประกอบด้วยคุณ (สัททาลังการะ) และอลังการะ (อัตถาลังการะ) **โทสลวงฺกิตา** (แต่) มีโทษเล็กน้อยเป็นตำหนิ **วิญฺญูหิ** อันผู้รู้ทั้งหลาย **น ปสสิยา** ไม่ควรชมเชย **ตาทิสี กญฺญา วิย** เปรียบเหมือนหญิงสาวผู้เช่นนั้น.

บทประพันธ์ที่เป็นลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น แม้จะครบถ้วนด้วยสัททาลังการะและอัตถาลังการะ แต่ยังมีโทษติดเป็นตำหนิอยู่เล็กน้อย บัณฑิตก็ไม่ชม เหมือนหญิงสาว แม้จะประดับประดาแล้ว แต่ยังเห็นสิวฝ้าปรากฏ ย่อมมีที่ติได้

ไร้โทษเพิ่มคุณ

[๑๕] **เตน โทสนิราโสว มหุสฺสาเหน สาธิโย**
นิทฺโทสา สพฺพถา สา'ยํ สคุณา น ภเวยฺย กึ.

เตน เพราะเหตุนั้น **โทสนิราโส เอว** การละซึ่งโทษนั่นเทียว (**วิญฺญูหิ**) อันผู้รู้ทั้งหลาย **สาธิโย** พึงให้สำเร็จ **มหุสฺสาเหน** ด้วยความพยายามอย่างมาก, **สา อยํ** (**ตทาวลิ**) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น **นิทฺโทสา** อันปราศจากโทษ **สพฺพถา** โดยประการทั้งปวง **สคุณา น ภเวยฺย** ไม่พึงเป็นบทประพันธ์อันมีคุณ **กึ** เลยหรือ.

ดังนั้น ควรพยายามละโทษให้สำเร็จ ด้วยความอุตสาหะอย่างใหญ่หลวง บทประพันธ์ที่ร้อยศัพท์และอรรถนั้น เมื่อปราศจากโทษทุกอย่างแล้ว จะไม่มีคุณได้อย่างไร

ไร้โทษสดชื่น เหมือนหญิงสาวไร้ตำหนิ

[๑๖] **สา'ลงฺการวิยุตฺตาปิ คุณยุตฺตา มโนหรา**
นิทฺโทสา โทสรหิตา คุณยุตฺตา วธู วิย.

สา (**สทฺทตฺถาวลิ**) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น **อลงฺการวิยุตฺตาปิ** แม้ไม่ประกอบด้วยอัตถาลังการะ **คุณยุตฺตา** แต่ประกอบด้วยคุณ คือความงาม **นิทฺโทสา** ชื่อว่าปราศจากโทษ **มโนหรา (โหติ)** ย่อมเป็นบทประพันธ์ที่จับใจ **วธู วิย** เปรียบเหมือนหญิงสาว **โทสรหิตา** ผู้ปราศจากตำหนิ.

บทประพันธ์ที่ร้อยศัพท์และอรรถนั้น แม้ไม่มีอัตถาลังการะ (รสความ) แต่มีสัททาลังการะ (รสคำ) นับว่าปราศจากโทษ ย่อมเป็นที่ประทับใจ (ของผู้รู้) เปรียบเหมือนหญิงสาวผู้ไร้ตำหนิ (ย่อมงดงาม)

โทษในบทประพันธ์ ๓ อย่าง

[๑๗] **ปเท วากฺเย ตทตฺเถ จ โทสา เย วิวิธา มตา**
โสทาหรณ'เมเตสํ ลกฺขณํ กถยามฺย'หํ.

เย โทสา โทษทั้งหลายเหล่าใด **วิวิธา** อันมีประการต่าง ๆ **ปเท** ในบท **วากฺเย** ในประโยค **ตทตฺเถ จ** และในเนื้อความของประโยคนั้น (**วิญฺญูหิ**) อันบัณฑิตทั้งหลาย **มตา** พึงทราบ, **อหํ** ข้าพเจ้า **กถยามิ** จะกล่าว **ลกฺขณํ** ซึ่งสูตร **โสทาหรณํ** พร้อมด้วยอุทาหรณ์ **เอเตสํ (โทสานํ)** ของโทษทั้งหลายเหล่านั้น.

บัณฑิตพึงทราบว่า ในบท ในประโยค และในเนื้อความของประโยค

นั้น มีโทษเหล่าใดอยู่ ข้าพเจ้าจะกล่าวสูตรพร้อมด้วยอุทาหรณ์ของโทษเหล่านั้น

ปทะ หมายถึง **บท**ที่มีนามวิภัตติและอาขยาตวิภัตติอยู่ท้าย ได้แก่ บท ๔

ปทำ จตุพฺพิธำ วุตฺตำ นามาขฺยาโตปสคฺคญฺจ
นิปาตญฺจาติ วิญฺญูหิ อสฺโส ขลฺวาภิธาวติ.
(รูปสิทฺธิฏีกา. นามกณฺฑ)

ผู้รู้กล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ นาม อาขยาต อุปสัค และนิบาต เช่น ม้าวิ่งเร็วแน่นอน

ในบททั้ง ๔ นี้ **นาม อุปสัค นิบาต** มีนามวิภัตติอยู่ท้าย
อาขยาต : มีอาขยาตวิภัตติอยู่ท้าย
วากยะ : **ประโยค**ที่มีบท ๔ รวมกันเข้า
ที่ประชุมกันของบทที่มีนามวิภัตติและอาขยาตวิภัตติ อย่างน้อย ๒ บท
ตทัตถะ : เนื้อความของประโยค
โทสะ วิ. : **ทุสฺสนฺติ รสา อลงฺการา จ เอเตหีติ โทสา.**
สิ่งที่ทำลายรสและอลังการะ ชื่อว่าโทษ

ปทโทสอุทเทสะ

[๑๘] **วิรุทฺธตฺถนฺตราธฺยตฺถ– กิลิฏฺฐานิ วิโรธิ จ**
เนยฺยำ วิเสสนาเปกฺขำ หีนตฺถก'มนตฺถกำ.

วากยโทสอุทเทสะ

[๑๙] **โทสา ปทาน วากฺยาน'– เมกตฺถำ ภคฺครีติกำ**
ตถา พฺยากิณฺณคามฺมานิ ยติหีนำ กมจฺจุตำ.
อติวุตฺต'มเปตตฺถำ สพนฺธผรุสำ ตถา.

วากยัตถโทสอุทเทสะ

[๒๐] **อปกฺกโมจิตฺยหีนำ ภคฺครีติ สสำสยำ**
คามฺมำ ทุฏฺฐาลงฺกตีติ โทสา วากฺยตฺถนิสฺสิตา.

แสดงโทษของบท ๘ อย่าง

โทสา โทษทั้งหลาย **ปทานำ** แห่งบททั้งหลาย **อิติ** คือ **วิรุทฺธตฺถนฺตราธฺยตฺถกิลิฏฺฐานิ** วิรุทธัตถันตรโทษ อัธยัตถโทษ และกิลิฏฐโทษทั้งหลาย **วิโรธิ** วิโรธิโทษ **เนยฺยำ** เนยยโทษ **วิเสสนาเปกฺขำ** วิเสสนาเปกขโทษ **หีนตฺถกำ** หีนัตถโทษ **อนตฺถกำ จ** และอนัตถโทษ.

โทษของบท มี ๘ คือ วิรุทธัตถันตรโทษ อัธยัตถโทษ กิลิฏฐโทษ วิโรธิโทษ เนยยโทษ วิเสสนาเปกขโทษ หีนัตถโทษ และอนัตถโทษ

แสดงโทษของประโยค ๙ อย่าง

ตถา นอกจากนั้น **โทสา** โทษทั้งหลาย **วากฺยานำ** แห่งประโยคทั้งหลาย **อิติ** คือ **เอกตฺถำ** เอกัตถโทษ **ภคฺครีติกำ** ภัคครีติโทษ **พฺยากิณฺณคามฺมานิ** พยากิณณโทษและคามมโทษ **ยติหีนำ** ยติหีนโทษ **กมจฺจุตำ** กมัจจุตโทษ **อติวุตฺตำ** อติวุตตโทษ **อเปตตฺถำ** อเปตัตถโทษ **สพนฺธผรุสำ จ** และพร้อมทั้งพันธผรุสโทษ.

โทษของประโยค มี ๙ คือ เอกัตถโทษ ภัคครีติโทษ พยากิณณโทษ คามมโทษ ยติหีนโทษ กมัจจุตโทษ อติวุตตโทษ อเปตัตถโทษ และพันธผรุสโทษ

แสดงโทษของเนื้อความในประโยค ๖ อย่าง

ตถา นอกจากนั้น **โทสา** โทษทั้งหลาย **วากฺยตฺถนิสฺสิตา** อันอาศัยเนื้อความของประโยค **อิติ** คือ **อปกฺกมำ** อปักกมโทษ **โอจิตฺยหีนำ**

โอจิตยหีนโทษ **ภคฺครีติ** ภัคครีติโทษ **สสัสยํ** สสังสยโทษ **คามฺมํ** คามมโทษ **ทุฏฺฐาลงฺกติ จ** และทุฏฐาลังกติโทษ.

โทษที่อาศัยเนื้อความของประโยค มี ๖ คือ อปักกมโทษ โอจิตย-หีนโทษ ภัคครีติโทษ สสังสยโทษ คามมโทษ และทุฏฐาลังกติโทษ

ปทโทสะ โทษของบท มี ๘

๑. **วิรุทธัตถันตรโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความขัดแย้งกับความต้องการของผู้เขียน ใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความตรงข้ามกับจุดมุ่งหมาย

๒. **อัธยัตถโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความเกินพอดี มีเนื้อความขยายเกินจริง คือบทวิเสสนะไม่เหมาะกับบทวิเสยยะ

๓. **กิลิฏฐโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความเศร้าหมอง คือใช้บทเข้าใจยาก

๔. **วิโรธิโทษ** ใช้บทที่มีความผิดปรกติ โดยสถานที่ กาลเวลา และศิลปะ เป็นต้น

๕. **เนยยโทษ** ขาดบทเหตุ ทำให้เนื้อความคลุมเครือ คือจะต้องนำบทเหตุมาเติมลงในประโยค จึงจะทำให้เนื้อความชัดเจนขึ้น

๖. **วิเสสนาเปกขโทษ** มองหาบทวิเสสนะ คือต้องเพิ่มบทวิเสสนะเข้ามา จึงทำให้เนื้อความชัดเจน

๗. **หีนัตถโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความทราม คือใช้บทขยายไม่เหมาะทำให้อรรถด้อยค่าลง

๘. **อนัตถโทษ** ใช้บทที่ไม่มีเนื้อความ คือใช้บทที่ไม่มีความหมาย

วากยโทสะ โทษของประโยค ๙ อย่าง

๑. **เอกัตถโทษ** มีเนื้อความซ้ำกัน คือใช้บทที่มีเนื้อความเดียวกันในประโยค

๒. **ภัคครีติโทษ** ผิดลำดับสัพพนามเป็นต้น

๓. **พยากิณณโทษ** มีบทในประโยคสับสน ทำให้แปลความยาก ไม่รู้บทไหนสัมพันธ์กับบทไหน
๔. **คามมโทษ** ใช้ภาษาหยาบ คือใช้คำพูดของชาวบ้านที่หยาบโลน
๕. **ยติหีนโทษ** ผิดยติ คือไม่เป็นไปตามยติในฉันทลักษณ์
๖. **กมัจจุตโทษ** เสียลำดับเนื้อความของบท คือกล่าวผิดลำดับ
๗. **อติวุตตโทษ** ใช้ความหมายที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามที่ชาวโลกรู้กัน
๘. **อเปตัตถโทษ** ปราศจากการรวมเนื้อความพิเศษเข้าไว้ด้วยกัน
๙. **พันธผรุสโทษ** ภาษาหยาบกระด้าง เพราะใช้ธนิตอักษรมากเกินไป

วากยัตถโทสะ โทษในเนื้อความของประโยค ๖ อย่าง

๑. **อปักกมโทษ** เสียลำดับความ คือจัดเนื้อความก่อนหลังผิด
๒. **โอจิตยหีนโทษ** ขาดความเหมาะสม คืออวดคุณเกินไป
๓. **ภัคครีติโทษ** ผิดวิภัตติ คือที่ควรใช้วิภัตติเหมือนกันแต่กลับใช้ต่างกัน
๔. **สสังสยโทษ** มีความสงสัย คือใช้บทที่เข้าใจยาก หรือทำให้เข้าใจเนื้อความเป็นอย่างอื่น
๕. **คามมโทษ** ใช้ภาษาหยาบเหมือนคำของชาวบ้าน
๖. **ทุฏฐาลังกติโทษ** ทำลายทั้งสัททาลังการะและอัตถาลังการะ

๑. ปทโทสนิทเทสะ

อธิบายโทษของบท ๘ อย่าง

๑.๑ วิรุทธัตถันตรโทสะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความตรงข้ามกับจุดมุ่งหมาย

[๒๑] **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ ตำ หิ ยสฺส'ญฺญตฺโถ วิรุชฺฌติ**
อธิปฺเปเต ยถา เมโฆ วิสโท สุขเย ชนำ.

หิ เพราะเหตุนั้น **อญฺญตฺโถ** เนื้อความอื่น **ยสฺส ปทสฺส** แห่งบทใด **วิรุชฺฌติ** ตรงข้าม **อธิปฺเปเต** ในเนื้อความที่ประสงค์เอา, **ตำ ปทำ** บทนั้น **วิรุทฺธตฺถนฺตรำ** ชื่อว่าวิรุทธัตถันตรโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ**) ว่า **เมโฆ** เมฆ **วิสโท** อันให้ซึ่งน้ำ **ชนำ** ยังชน **สุขเย** ย่อมให้มีสุข.

เพราะฉะนั้น บทใดมีเนื้อความตรงข้ามกับเนื้อความที่ต้องการกล่าว บทนั้น ชื่อว่าวิรุทธัตถันตรโทษ อุทาหรณ์ว่า **เมโฆ วิสโท สุขเย ชนำ** เมฆที่หลั่งน้ำฝน ยังหมู่ชนให้เป็นสุข

วิสโท แปลว่า ให้น้ำ หรือ ให้พิษ เป็นบทที่มีโทษ เพราะมีความหมายที่ตรงข้ามกัน (ดูวิธีแก้โทษ คาถา ๗๐-๗๑)

วิรุทธัตถันตรโทษ เมโฆ วิสโท สุขเย ชนำ

วิรุทธัตถันตรโทสปริหาระ กถำ นาม เมโฆยำ วิสโท สุขเย ชนำ

๑.๒ อธฺยัตถโทสะ
บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเกินปรกติ

[๒๒] **วิเสสฺย'มธิกำ เยนา'– ธฺยตฺถ'เมตำ ภเว ยถา**
โอภาสิตาเสสทิโส ขชฺโชโต'ยำ วิราชเต.

วิเสสยำ บทวิเสสยะ **อธิกำ โหติ** มีบทเกิน **เยน วิเสสเนน** ด้วยบทวิเสสนะใด **เอตำ วิเสสนำ** บทวิเสสนะนั้น **อธฺยตฺถำ ภเว** มีชื่อว่าอธฺยัตถโทษ. **ยถา** อุทาหรณ์ **อิติ** ว่า **อยำ ขชฺโชโต** หิ่งห้อยตัวนี้ **โอภาสิตาเสสทิโส** ตัวมีทิศทั้งหมดอันตนให้สว่างแล้ว **วิราชเต** ย่อมเจิดจ้า (รุ่งเรือง).

บทวิเสสยะ มีบทวิเสสนะใด(ขยายเนื้อความ)เกิน(ความเป็นจริง) บทวิเสสนะที่เกินมานั้น ชื่อว่าอธฺยัตถโทษ เช่น ***โอภาสิตาเสสทิโส ขชฺโชโตยำ วิราชเต*** หิ่งห้อยตัวน้อยนี้ กระพริบแสงส่องสว่างไปทุกทิศทุกทาง

โอภาสิตาเสสทิโส : ทำให้ทุกทิศสว่างไสวนั้น เป็นคุณของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ไม่ใช่หิ่งห้อย จึงมีโทษ แก้โทษโดยเพิ่มคำว่า กึ ภเว

(ดูวิธีแก้ คาถา ๗๒)

๑.๓ กิลิฏฐโทสะ
บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเศร้าหมอง

[๒๓] **ยสฺส'ตฺถาวคโม ทุกฺโข ปกตฺยาทิวิภาคโต**
กิลิฏฺโ ตำ ยถา ตาย โส'ย'มาลิงฺคฺยเต ปิยา.

อตฺถาวคโม การรู้ซึ่งเนื้อความ **ยสฺส ปทสฺส** ของบทใด **ทุกฺโข โหติ** เป็นสิ่งยากลำบาก **ปกตฺยาทิวิภาคโต** ด้วยการจำแนกประเภทเป็นปรกติ(คือลิงค์และธาตุ)เป็นต้น, **ตำ ปทำ** บทนั้น **กิลิฏฺโ โหติ** มีชื่อว่ากิลิฏฐโทษ. **ยถา** อุทาหรณ์ **โส อยำ** (**วลฺลโภ**) สามีนั้น **ตาย ปิยา** อันภรรยานั้น **อาลิงฺคฺยเต** สวมกอดอยู่

บทใดรู้เนื้อความได้ยาก โดยการจำแนกออกเป็นปรกติลิงค์และธาตุเป็นต้น บทนั้น ชื่อว่ากิลิฏฐโทษ เช่น **ตาย โส อยำ อาลิงฺคฺยเต ปิยา** (**วลฺลภาย**) สามีนั้น อันภรรยานั้นสวมกอดอยู่

ปิยา : มีโทษเพราะรู้ความหมายยาก (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๓)

ยมกโทสะ
บทมีโทษ เพราะยมกเป็นต้น จัดเข้าในกิลิฏฐโทษ

[๒๔] **ยำ กิลิฏฺปทำ มนฺทา– ภิเธยฺยำ ยมกาทิกำ**
กิลิฏฺปทโทเส'ว ตมฺปิ อนฺโต กรียติ.

ยำ (**ปทำ**) บทใด **ยมกาทิกำ** อันมียมกเป็นต้น **กิลิฏฺปทำ** อันมีบทเศร้าหมอง **มนฺทาภิเธยฺยำ** อันมีเนื้อความน้อย (**อตฺถิ**) มีอยู่, **ตมฺปิ** (**ปทำ**) บทแม้นั้น **กรียติ** อันท่านย่อมทำ **อนฺโต** ในภายใน **กิลิฏฺปทโทเส เอว** ในโทษของบทอันเศร้าหมองนั่นเทียว

บทที่เป็นยมกเป็นต้นที่ไม่ชัดเจน มีเนื้อความน้อย ย่อมถูกจัดเข้าในกิลิฏฐปทโทษด้วย

มตยมกะ
ยมกที่นักกวียอมรับ

[๒๕] **ปตีตสทฺทรจิตำ สิลิฏฺฐปทสนฺธิกำ**
ปสาทคุณสำยุตฺตำ ยมกำ มต'เมทิสำ.

ยมกำ ยมก **ปตีตสทฺทรจิตำ** อันท่านประพันธ์แล้วด้วยศัพท์ที่มีเนื้อความชัดเจน **สิลิฏฺฐปทสนฺธิกำ** อันมีการเชื่อมบทที่สละสลวย **ปสาทคุณสำยุตฺตำ** อันประกอบด้วยปสาทคุณ **เอทิสำ** เช่นนี้ (**กวีหิ**) อันนักกวีทั้งหลาย **มตำ** ปรารถนาแล้ว.

ยมกที่ประพันธ์ขึ้นด้วยศัพท์ที่ชัดเจน เชื่อมบทได้สละสลวย ประกอบด้วยปสาทคุณเช่นนี้ (ดูคาถา ๑๑๙) นักกวีปรารถนาเอาแล้ว (ยอมรับ)

ติวิธยมก
ยมก ๓ ประการ

[๒๖] **อพฺยเปต'พฺยเปต'ญฺญ'– มาวุตฺตาเนกวณฺณชำ**
ยมกำ ตญฺจ ปาทาน'– มาทิมชฺฌนฺตโคจรำ.

ยมกำ ยมก **อาวุตฺตาเนกวณฺณชำ** อันเกิดจากอักษรมากที่กล่าวซ้ำกัน (**ติวิธำ**) มี ๓ ประการ (**อิติ**) คือ **อพฺยเปตำ** อัพยเปตยมก **พฺยเปตำ** พยเปตยมก **อญฺญำ จ** และยมกอื่น, **จ** อนึ่ง **ตำ ยมกำ** ยมกนั้น **อาทิมชฺฌนฺตโคจรำ** มีที่ตั้งคือเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด **ปาทานำ** แห่งบาททั้งหลาย.

ยมกอันเกิดจากอักษรที่ซ้ำกันจำนวนมาก มี ๓ อย่าง คือ อัพยเปตยมก (ยมกที่ไม่ถูกบทอื่นคั่น) พยเปตยมก (ยมกที่ถูกบทอื่นคั่น) และยมกอื่น (อุภยมิสสยมก ถูกบทอื่นคั่นบ้างไม่คั่นบ้าง) อนึ่ง ยมกนั้น ตั้งอยู่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของบาทคาถาทั้งหลาย

อัพยเปตปฐมปาทาทิยมก
ต้นบาทที่ ๑ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๗] **สุชนา'สุชนา สพฺเพ คุเณนาปิ วิเวกิโน**
วิเวกํ น สมายนฺติ อวิเวกิชนนฺติเก.

สุชนา สัปบุรุษทั้งหลาย **อสุชนา จ** และอสัปบุรุษทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวง **วิเวกิโน อปิ** แม้มีความต่างกัน **คุเณน** โดยคุณ **น สมายนฺติ** ย่อมไม่ถึง **วิเวกํ** ซึ่งความต่างกัน **อวิเวกิชนนฺติเก** ในสำนักของชนผู้ไม่มีปัญญาแยกแยะ.

ชนทั้งหมด คือสัปบุรุษและอสัปบุรุษ แม้ต่างกันโดยคุณ ก็ไม่ถึงความต่างกันในสำนักของคนเขลา

อัพยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมก
ต้นบาทที่ ๑ และ ๒ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๘] **กุสลา'กุสลา สพฺเพ ปพลา'ปพลา'ถวา**
โน ยาตา ยาว'โหสิตฺตํ สุขทุกฺขปฺปทา สิยุ.

สพฺเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง **กุสลา** คือกุศล **ปพลา** อันมีกำลังมาก **อถวา** และ **อกุสลา** อกุศล **อปพลา** อันมีกำลังน้อย **โน ยาตา** ยังไม่ถึง **อโหสิตฺตํ** ซึ่งความเป็นอโหสิกรรม **ยาว** เพียงใด **สุขทุกฺขปฺปทา สิยุ** พึงเป็นธรรมที่ให้ซึ่งความสุขและความทุกข์ **ตาว** เพียงนั้น.

ธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายกุศลมีกำลังมาก หรือเป็นฝ่ายอกุศลมีกำลังน้อย ตราบใดยังไม่เป็นอโหสิกรรม ย่อมให้ผลเป็นความสุขและความทุกข์อยู่ตราบนั้น

อัพยเปตปฐมทุติยตติยปาทาทิยมก
ต้นบาทที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๙] **สาทรำ สา ทรำ หนฺตุ วิหิตา วิหิตา มยา**
วนฺทนา วนฺทนามาน– ภาชเน รตนตฺตเย.

(ยา) **วนฺทนา** การกราบไหว้ใด **มยา** อันเรา **วิหิตา** กระทำแล้ว **สาทรำ** พร้อมด้วยความเคารพ **รตนตฺตเย** ในพระรัตนตรัย **วนฺทนามา นภาชเน** เป็นที่ตั้งแห่งการกราบไหว้และความนอบน้อม, **สา วนฺทนา** การกราบไหว้นั้น **วิหิตา** อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลโดยพิเศษ **หนฺตุ** จงกำจัด **ทรำ** ซึ่งความเร่าร้อน.

การกราบไหว้อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง ที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วนั้น ด้วยความเคารพในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกราบไหว้และความนอบน้อม จงกำจัดความเร่าร้อนด้วยเทอญ

อัพยเปตจตุกกปาทาทิยมก
ต้นบาททั้ง ๔ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๓๐] **กมลำ ก'มลำ กตฺตุ'– วนโท วนโท'มฺพรำ**
สุคโต สุคโต โลกำ สหิตำ ส หิตำ กรำ.

กมลำ ดอกบัว (**โหติ**) ย่อมมี **อลำ กตฺตุ** เพื่อกระทำซึ่งการประดับ **กำ** ซึ่งน้ำ, **วนโท** เมฆ **อวนโท** อันให้ซึ่งการบำรุงรักษา **โหติ** ย่อมมี **อลำ กตฺตุ** เพื่อกระทำซึ่งการประดับ **อมฺพรำ** ซึ่งท้องฟ้า, **โส (ส) สุคโต** พระสุคตพระองค์นั้น **สุคโต** ผู้เสด็จไปดีแล้ว **กรำ** ทรงกระทำอยู่ **หิตำ** ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล **สหิตำ** อันไพศาล **โหติ** ย่อมมี **อลำ กตฺตุ** เพื่อกระทำซึ่งการประดับ **โลกำ** ซึ่งโลก.

บัว มีไว้เพื่อประดับลำน้ำ เมฆฝนที่ให้การบำรุง มีไว้เพื่อประดับท้องฟ้า พระศาสดาผู้เสด็จไปดีแล้วพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลอันไพศาลอยู่ มีไว้เพื่อประดับโลก

อัพยเปตยมกนอกนี้

[๓๑] **อพฺยเปตาทิยมกสฺ–** **เส'โส เลโส นิทสฺสิโต**
เญยฺยานิ'มาเยว ทิสา– **ย'ญฺญานิ ยมกานิปิ.**

เอโส เลโส ประเภทนี้ **อพฺยเปตาทิยมกสฺส** แห่งอัพยเปตยมก เป็นต้น (**มยา**) อันเรา **นิทสฺสิโต** แสดงไว้แล้ว, **ยมกานิปิ** แม้ยมกทั้งหลาย **อญฺญานิ** อย่างอื่น (**วิญฺญูหิ**) อันผู้รู้ทั้งหลาย **เญยฺยานิ** พึงทราบ **อิมาย เอว ทิสาย** ตามนัยนี้นั่นเทียว.

ประเภทของยมก มีอัพยเปตยมกเป็นต้นนี้ ได้แสดงไว้แล้ว แม้ยมกอย่างอื่น ก็พึงทราบตามนัยนี้เหมือนกัน

ยมกมีจำนวนมาก

[๓๒] **อจฺจนฺตพหโว เตสํ** **เภทา สมฺเภทโยนิโย**
ตตฺถาปิ เกจิ สุกรา **เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกรา.**

เภทา ประเภททั้งหลาย **เตสํ** (**ยมกานํ**) แห่งยมกทั้งหลายเหล่านั้น **สมฺเภทโยนิโย** ที่มีการเจือกันเป็นเหตุ **อจฺจนฺตพหโว** มีมากอย่างยิ่ง, **ตตฺถาปิ** (**เภเทสุ**) แม้ในประเภททั้งหลายเหล่านั้น **เกจิ** (**ยมกา**) ยมกทั้งหลายบางอย่าง **สุกรา** (อันบุคคล)ทำได้ง่าย **เกจิ** (**ยมกา**) ยมกทั้งหลายบางอย่าง **อจฺจนฺตทุกฺกรา** (อันบุคคล)ทำได้ยากยิ่ง.

ประเภทของยมกเหล่านั้น ส่วนมากจะผสมกัน ในจำนวนนั้น บางยมกประพันธ์ง่าย บางยมกประพันธ์ยากเหลือเกิน

สรุปเรื่องยมก

[๓๓] **ยมกํ ตํ ปเหฬี จ** **เน'กนฺตมธุรานิ'ติ**
อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ **สิสฺสเขทภยา มยา.**

ตำ ยมกำ ยมกนั้น **ปเหลี จ** และปเหฬี (คำปริศนา) **เอกนฺต-มธุรานิ น** (**โหนฺติ**) ไม่เป็นคำไพเราะโดยแท้, **อิติ** เพราะเหตุนั้น **สพฺพานิ** (**ยมกปเหฬีนิ**) ยมกและปเหฬีทั้งหลายทั้งปวง **มยา** อันเรา **อุเปกฺขิยนฺติ** ย่อมเพิกเฉย **สิสฺสเขทภยา** เพราะกลัวจะเกิดความลำบากแก่ศิษย์.

ยมกและปเหฬีนั้น มิใช่คำไพเราะเสียเลย ดังนั้น ยมกและปเหฬีทั้งหมด ข้าพเจ้าจะละไว้ก่อน ด้วยเกรงว่าศิษย์จะลำบาก

ปเหฬี ๓ อย่าง

๑. **กีฬาวิโนทนะ** ใช้ความสนุกสนานผ่อนคลายความเบื่อหน่าย
๒. **สัมพาธัฏฐานมันตนะ** ใช้ปรึกษาในที่มีผู้คนพลุกพล่าน
๓. **ปรพยาโมหนะ** ทำให้คนอื่นสับสน

๑.๔ วิโรธิโทสะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ผิดกาลเทสะเป็นต้น

[๓๔] **เทสกาลกลาโลก–ญายาคมวิโรธิ ยำ**
ตำ วิโรธิปทำ เจ'ต–มุทาหรณโต ผุฏฺฐำ.

ยำ (**ปทำ**) บทใด **เทสกาลกลาโลกญายาคมวิโรธิ** (**โหติ**) เป็นบทผิดจากเทสะ กาละ กลา โลกะ ญายะ และอาคมะ, **ตำ** (**ปทำ**) บทนั้น (**วิโรธิปทำ**) ชื่อว่าวิโรธิบท, **จ** อนึ่ง **เอตำ วิโรธิปทำ** วิโรธิบทนั่น **ผุฏฺฐำ** ปรากฏแล้ว **อุทาหรณโต** โดยอุทาหรณ์.

บทใดผิดจากเทสะ (สถานที่) กาละ (กาลเวลา) กลา (นาฏศิลป์) โลกะ (ปรกติของโลก) ญายะ (ความถูกต้องเหมาะสม) และอาคมะ (สาธกอ้างอิง) บทนั้นเป็นวิโรธิบท และวิโรธิบทนั้น ปรากฏแล้วโดยอุทาหรณ์

วิโรธิ ๖ อย่าง

๑. **เทสวิโรธิ** ผิดสถานที่ มีในน้ำและบนบกเป็นต้น เช่นกล่าวว่า ดอกบัวเกิดบนบก ดอกมะลิเกิดในน้ำ ดวงอาทิตย์ขึ้นทิศตะวันตก ตกทิศตะวันออก (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๕)

๒. **กาลวิโรธิ** ผิดกาลเวลา กลางคืนเป็นกลางวัน กลางวันเป็นกลางคืน เช่นเห็นหมู่ดาวในเวลากลางวัน (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๖)

๓. **กลาวิโรธิ** ผิดศิลปะการฟ้อนรำ ผิดท่าทาง ผิดจังหวะ ผิดทำนอง เช่น รำก็กล่าวว่าร้อง ร้องกล่าวว่ารำ (ดูวิธีแก้คาถา ๗๗)

๔. **โลกวิโรธิ** ผิดปรกติของโลก เช่น ไฟเย็น แก่นจันทน์ร้อน ต้นประดู่ไม่มีแก่น ต้นละหุ่งมีแก่น (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๘)

๕. **ญายวิโรธิ** ผิดความสภาวะทางโลกและทางธรรม เช่น พราหมณ์เป็นกษัตริย์ กษัตริย์เป็นพราหมณ์ รูปเป็นนาม นามเป็นรูป (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๙)

๖. **อาคมวิโรธิ** ผิดหลักฐานที่ยกมาอ้างอิง จากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ เช่น กล่าวเอาเอง กลับบอกว่าเป็นพระพุทธพจน์ หรือมาจากคัมภีร์นั่น คัมภีร์นี่ (ดูวิธีแก้คาถา ๘๐)

๑.๕ เนยยโทสะ

บทมีโทษ เพราะต้องนำศัพท์อื่นมาเพิ่มจึงทำให้เนื้อความชัดเจน

[๓๕] **ย'ทปฺปตีต'มานีย วตฺตพฺพํ เนยฺย'มาหุ ตํ**
ยถา สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ รตฺติยํ.

ยํ (**ปทำ**) บทใด **อปฺปตีตํ** อันบุคคลไม่รู้ (**อญฺญำ**) **อานีย วตฺตพฺพำ** อันท่านนำมาแล้วซึ่งบทอื่นพึงกล่าว, (**โปราณา**) อาจารย์ในกาลก่อนทั้งหลาย **อาหุ** กล่าวแล้ว **ตำ** (**ปทำ**) ซึ่งบทนั้น **เนยฺยำ** ว่าเป็นเนยยโทษ, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **สพฺพาปิ ธวลา ทิสา** ทิศทั้งหลายอันขาวแม้ทั้งปวง **โรจนฺติ** ย่อมสว่าง **รตฺติยำ** ในยามราตรี.

บทใดส่องความไม่ชัดเจน ต้องนำบทอื่นมากล่าวด้วย โบราณาจารย์กล่าวบทนั้นว่าเป็นเนยยโทษ เช่น **สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ รตฺติยํ** ทั่วทุกทิศ ขาวกระจ่างในยามราตรี

ธวลา มีโทษ เพราะไม่รู้ว่าขาวเพราะเหตุอะไร (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๑)

วิญญูชนไม่ยกย่องเนยยโทษ

[๓๖] **เน'ทิสํ พหุ มญฺญนฺติ สพฺเพ สพฺพตฺถ วิญฺญูโน**
ทุลฺลภา'วคตี สทฺท– สามตฺถิยวิลงฺฆินี.

สพฺเพ วิญฺญูโน วิญญูชนทั้งหลายทั้งปวง **น พหุ มญฺญนฺติ** ย่อมไม่นับถือให้มาก (**เนยฺยํ**) ซึ่งเนยยโทษ **อีทิสํ** เช่นนี้ **สพฺพตฺถ พนฺเธ** ในบทประพันธ์ทั้งปวง, **อวคติ** ความเข้าใจ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี** อันเป็นเหตุข้ามซึ่งศัพท์และความเหมาะสมโดยปรกติ (**ปุคฺคเลน**) อันบุคคล **ทุลฺลภา** ไม่ได้รับ.

วิญญูชนทั้งปวง ไม่ยกย่องเนยยโทษเช่นนี้ ในบทประพันธ์ทุกอย่าง เพราะความเข้าใจที่ขาดศัพท์และความเหมาะสม หามีไม่

๑.๖ วิเสสนาเปกขโทสะ
บทมีโทษ เพราะมองหาบทวิเสสนะไม่เห็น

[๓๗] **สิยา วิเสสนาเปกฺขํ ยํ ตํ ปตฺวา วิเสสนํ**
สาตฺถกํ ตํ ยถา ตํ โส ภิยฺโย ปสฺสติ จกฺขุนา.

ยํ ตํ (ปทํ) บทใด **ปตฺวา** ถึงแล้ว **วิเสสนํ** ซึ่งบทวิเสสนะ **สาตฺถกํ (โหติ)** เป็นบทอันเป็นไปกับด้วยเนื้อความ **ตํ ปทํ** บทนั้น **วิเสสนาเปกฺขํ (สิยา)** มีชื่อว่าวิเสสนาเปกขโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ **ตํ** ของวิเสสนาเปกขโทษนั้น (**อิติ** คือ) **โส (ปุริโส)** บุรุษนั้น **ปสฺสติ** มองดู **ภิยฺโย** โดยยิ่ง **จกฺขุนา** ด้วยจักษุ.

บทใดใช้วิเสสนะ จึงจะมีเนื้อความชัดเจนได้ บทนั้นชื่อว่าวิเสสนาเปกขโทษ โทษนั้นมีอุทาหรณ์ว่า **โส ภิยฺโย ปสฺสติ *จกฺขุนา*** เขาใช้สายตาจ้องมองดู

จกขุนา มีโทษ เพราะไม่รู้ว่าจ้องด้วยสายตาอย่างไร (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๓)

๑.๗ หีนัตถโทสะ

บทมีโทษ เพราะทำบทวิเสสยะให้ต่ำลง

[๓๘] **หีนํ กเร วิเสสฺยํ ยํ ตํ หีนตฺถํ ภเว ยถา**
นิปฺปภีกตขชฺโชโต สมุเทติ ทิวากโร.

ยํ (ปทำ) บทใด **กเร** พึงทำ **วิเสสฺยํ** ซึ่งบทวิเสสยะ **หีนํ** ให้ต่ำลง, **ตํ (ปทำ)** บทนั้น **หีนตฺถํ ภเว** เป็นหีนัตถโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** คือ) **ทิวากโร** ดวงอาทิตย์ **นิปฺปภีกตขชฺโชโต** อันทำหิ่งห้อยให้หมดรัศมี **สมุเทติ** ย่อมอุทัยขึ้น.

บทใดทำวิเสสยะให้ต่ำลง บทนั้นเป็นหีนัตถโทษ เช่น **นิปฺปภีกต-ขชฺโชโต สมุเทติ ทิวากโร** ดวงอาทิตย์ขึ้นพร้อมกับทำหิ่งห้อยให้หมดแสง

นิปฺปภีกตขชฺโชโต มีโทษ เพราะขยายน้อยเกินไป (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๔)

๑.๘ อนัตถโทสะ

บทมีโทษ เพราะไม่มีความหมาย เพียงแต่ใส่ให้เต็มบาท

[๓๙] **ปาทปูรณมตฺตํ ยํ อนตฺถมีติ ตํ มตํ**
ยถา หิ วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปงฺเกรุหมฺปิ จ.

ยํ (ปทำ) บทใด **ปาทปูรณมตฺตํ** สักว่ายังบาทให้เต็ม **ตํ (ปทำ)** บทนั้น **มตํ** อันท่านรู้แล้ว **อนตฺถํ อิติ** ว่าอนัตถโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) (**อหำ**) ข้าพเจ้า **วนฺเท** ถวายบังคม **ปาทปงฺเกรุหำ** ซึ่งดอกบัวคือพระบาท **พุทฺธสฺส** ของพระพุทธเจ้า.

บทใดเป็นเพียงทำบาทให้เต็ม บทนั้นเรียกว่าอนัตถโทษ เช่น **วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปงฺเกรุหำ** ข้าพเจ้าถวายบังคมบัวพระบาทของพระพุทธเจ้า (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๕)

ในคาถานี้ บทที่ไม่มีอรรถคือ **หิ อปิ (ปิ) จ**

๒. วากฺยโทสนิทเทสะ
อธิบายโทษของประโยค ๙ อย่าง

๒.๑ เอกัตถโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเดียวกัน

สัททเอกัตถะ

[๔๐] **สทฺทโต อตฺถโต วุตฺตำ ยตฺถ ภิยฺโยปิ วุจฺจติ,**
ต'เมกตฺถำ ยถา'ภาติ วาริโท วาริโท อยำ.

(**วจนำ**) **วุตฺตำ** คำที่ท่านกล่าวมาแล้ว **สทฺทโต** โดยศัพท์ **อตฺถโต** และโดยอรรถ **วุจฺจติ** ย่อมถูกกล่าว **ภิยฺโยปิ** ให้ยิ่งขึ้นอีก **ยตฺถ (วากฺเย)** ในวากฺยะใด, **ตำ** วากยะนั้น **เอกตฺถำ** ชื่อว่าเอกัตถโทษ, **ยถา** อุทาหรณ์ **อยำ วาริโท** เมฆนี้ **วาริโท** อันให้ซึ่งน้ำ **อาภาติ** ย่อมเจิดจ้า.

คำที่กล่าวมาแล้วโดยศัพท์และอรรถ ถูกกล่าวซ้ำอีกในวากยะใด วากฺยะนั้น ชื่อว่าเอกัตถะ เช่น **อาภาติ วาริโท วาริโท อยำ** เมฆที่ให้น้ำนี้ ย่อมรุ่งโรจน์

อัตถเอกัตถะ

[๔๑] **ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ ชหำ ทิฏฺฐิคตานิ'ห**
ปสาเหติ ปสนฺเน'โส มหามุนิ มหาชเน.

(**ยถา จ**) อีกอุทาหรณ์หนึ่ง **เอโส มหามุนิ** พระมหามุนีพระองค์นี้

ชหำ ทรงละอยู่ **ทิฏฺจิคตานิ** ซึ่งมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย (๖๒) **ติตฺถิยงฺกุร-พีชานิ** อันเหมือนเมล็ดพืชแห่งหน่อคือเดียรถีย์ **อิห** ในโลกนี้ **มหาชเน** ยังมหาชนทั้งหลาย **ปสนฺเน** ผู้เลื่อมใส(ในตน) **ปสาเทติ** ย่อมให้เลื่อมใส.

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง พระมหามุนีพระองค์นี้ ทรงกำจัดทิฐิอันเป็นเมล็ดพันธุ์ของพวกเดียรถีย์ ในโลกนี้ ทรงยังมหาชนผู้เลื่อมใสให้เลื่อมใส (ดูวิธีแก้คาถา ๘๖)

๒.๒ ภัคครีติโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะเรียงลำดับศัพท์ผิด

[๔๒] **อารทฺธกฺกมวิจฺเฉทา ภคฺครีติ ภเว ยถา**
กาปิ ปญฺญา โกปิ คุโณ ปกติปิ อโห ตว.

ภคฺครีติ ภัคครีติโทษ **ภเว** ย่อมมี **อารทฺธกฺกมวิจฺเฉทา** เพราะการขาดลำดับแห่งสัพพนาม อันท่านพยายามแล้ว **ยถา** อุทาหรณ์ **ปญฺญา** พระปัญญา **ตว** ของพระองค์ **กาปิ** เพียงไร **คุโณ** พระคุณมีศีลเป็นต้น **ตว** ของพระองค์ **โกปิ** เพียงไร **ปกติปิ** แม้ปกติคือสภาวะ **ตว** ของพระองค์ **อโห** น่าอัศจรรย์.

เป็นภัคครีติโทษ เพราะขาดลำดับที่ท่านตั้งไว้แล้ว เช่น **กาปิ ปญฺญา โกปิ คุโณ ปกติปิ อโห ตว** พระปัญญาของพระองค์เพียงไร พระคุณของพระองค์เพียงไร ภาวะปรกติของพระองค์ก็น่าอัศจรรย์

๒.๓ พยากิณณโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะเรียงศัพท์ยุ่งเหยิง สัมพันธ์ยาก

[๔๓] **ปทานำ ทุพฺพินิกฺเขปา พฺยาโมโห ยตฺถ ชายติ**
ตำ พฺยากิณฺณนฺติ วิญฺเญยฺยำ ตทุทาหรณำ ยถา.

พฺยาโมโห ความฉงน **ชายติ** ย่อมเกิด **ยตฺถ** ในวากยะใด **ทุพฺพินิกฺเขปา** เพราะการตั้งไว้ไม่ถูกตำแหน่ง **ปทานํ** แห่งบททั้งหลาย, **ตํ** วากยะนั้น **วิญฺเญยฺยํ** อันนักศึกษาพึงทราบ **พฺยากิณฺณนฺติ** ว่าเป็นพยากิณณโทษ **ตทุทาหรณํ** อุทาหรณ์ของพยากิณณโทษนั้น **ยถา** เป็นอย่างไร.

ความฉงนเกิดขึ้นในวากยะใด เพราะวางศัพท์ไว้ไม่ถูกตำแหน่ง วากยะนั้น พึงทราบว่าเป็น พยากิณณโทษ มีอุทาหรณ์ดังนี้

อุทาหรณ์

[๔๔] **พหุคุเณ ปณมติ ทุชฺชนานำ'ปฺย'ยํ ชโน**
หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ สุคตํ สมนุสฺสรำ.

อยํ ชโน หมู่ชนนี้ **สมนุสฺสรำ** ผู้ระลึกถึงอยู่อย่างสม่ำเสมอ **พหุคุเณ** ซึ่งพระพุทธคุณเป็นอันมากทั้งหลาย **ปมุทิโต** ปลาบปลื้มแล้ว **ปณมติ** ย่อมน้อมกราบ **สุคตํ** ซึ่งพระสุคต **หิตํ** ผู้ทรงเกื้อกูล **นิจฺจํ** เป็นนิตย์ **ทุชฺชนานำปิ** แม้แก่ทรชนทั้งหลาย (มีพระเทวทัตต์เป็นต้น).

ผู้นี้ เมื่อระลึกถึงพระพุทธคุณเป็นอันมากอยู่อย่างสม่ำเสมอ ก็ปลาบปลื้มใจ จึงน้อมกราบเนืองนิตย์ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ทรงเกื้อกูลแม้แก่พวกทรชน (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๙)

๒.๔ คามมโทสะ

ประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาชาวบ้านที่หยาบโลน

[๔๕] **วิสิฏฺฐวจนาเปตำ คามฺมำ'ตฺย'ภิมตำ ยถา**
กญฺเญ กามยมานำ มำ น กามยสิ กึ นุวิ'ทำ.

(**วากฺยำ**) ประโยค **วิสิฏฺฐวจนาเปตำ** อันปราศจากคำที่กล่าวอรรถพิเศษ (**กวีหิ**) อันกวีทั้งหลาย **อภิมตำ** รู้ดีแล้ว **คามฺมำ อิติ** ว่าเป็น

คามมโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **กญฺเญ** แน่ะสาวน้อย (**ตฺวํ**) เธอ **น กามยสิ** ย่อมไม่รัก **มํ** ซึ่งฉัน **กามยมานํ** ผู้รักอยู่ **อิทำ** (**การณำ**) เหตุนี้ **กึ นุ** อะไรหรือ.

ประโยคที่ปราศจากถ้อยคำอันสุภาพ ท่านรู้ว่าเป็นคามมโทษ เช่น **กญฺเญ** ***กามยมานำ*** **มำ น** ***กามยสิ*** **กึ นุ อิทำ** สาวน้อยเอ๋ย เธอไม่รักฉันผู้หลงรักเธออยู่ นี่อะไรกัน (ดูวิธีแก้ คาถา ๙๑-๙๒)

คามมโทสะ (อีก)

ประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาชาวบ้านที่หยาบโลน

[๔๖] **ปทสนฺธานโต กิญฺจิ ทุปฺปตีติกรำ ภเว**
ตมฺปิ คามฺม'นฺตฺย'ภิมตำ ยถา ยาภวโต ปิยา.

กิญฺจิ (**วากฺยำ**) ประโยคบางอย่าง **ทุปฺปตีติกรำ ภเว** มีการทำความรู้ไม่ดี **ปทสนฺธานโต** เพราะการเชื่อมแห่งบท, **ตมฺปิ** (**วากฺยำ**) แม้ประโยคนั้น (**กวีหิ** อันกวีทั้งหลาย) **อภิมตำ** รู้ดีแล้ว **คามฺมำ อิติ** ว่าเป็นคามมโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **ปิยา** หญิงคนรัก **ยาภวโต** ของผู้มีเมถุน.

บางประโยคทำให้เข้าใจเนื้อความในทางไม่ดี เพราะเชื่อมบทไม่ดี ประโยคอย่างนั้น ก็เป็นคามมโทษ เช่น ***ยาภวโต*** **ปิยา** หญิงคนรักของผู้มีเมถุน

๒.๕ ยติหีนโทสะ

ประโยคมีโทษ เพราะผิดยติในฉันทยติ

[๔๗] **วุตฺเตสุ สูจิตฏฺฐาเน ปทจฺเฉโท ภเว ยติ**
ยำ ตาย หีนำ ตำ วุตฺตำ ยติหีนนฺติ, สา ปน.

ปทจฺเฉโท การตัดซึ่งบท **สูจิตฏฺฐาเน** ในที่อันท่านแสดงแล้ว

(**จาเน** ในฐานะ **สูจิเต** อันท่านแสดงแล้ว) **วุตฺเตสุ** ในฉันท์ทั้งหลาย **ยติ ภเว** มีชื่อว่ายติ, **ยํ วากฺยํ** ประโยคใด **หีนํ** ทราม **ตาย (ยติยา)** ด้วยยตินั้น, **ตํ วากฺยํ** ประโยคนั้น (**วิญฺญูหิ** อันผู้รู้ทั้งหลาย) **วุตฺตํ** กล่าวแล้ว **ยติหีนนฺติ** ว่าเป็นยติหีนโทษ.

การตัดบทในที่ซึ่งท่านแสดงไว้ในฉันท์ทั้งหลาย เป็นยติ ประโยคใดผิดพลาดเรื่องยติ ประโยคนั้นเรียกว่า ยติหีนโทษ

ยติ ๓ อย่าง

[๔๘] **ยติ สพฺพตฺถ ปาทนฺเต วุตฺตฑฺเฒ จ วิเสสโต**
ปุพฺพาปราเนกวณฺณ– ปทมชฺเฌปิ กตฺถจิ.

ปน ก็ **สา ยติ** ยตินั้น (**สิยา**) พึงมี **สพฺพตฺถ ปาทนฺเต** ในที่สุดของบาททั้งหมด **วิเสสโต วุตฺตฑฺเฒ** ในครึ่งแห่งคาถาโดยพิเศษ **กตฺถจิ ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺเฌปิ จ** และแม้ในท่ามกลางแห่งบทอันมีอักษรมากทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายบางแห่ง.

ก็ยตินั้น ควรมีในที่สุดบาทคาถาทุกบาท ในครึ่งคาถาที่ต่างกัน (๒ หรือ ๓ บาท) และบางแห่ง ก็มีในกลางบทที่มีคำยาวทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

ตตฺโถทาหรณปจฺจุทาหรณานิ ยถา
อุทาหรณ์ถูกและอุทาหรณ์ผิดในท่ามกลางบทนั้น

[๔๙] **ตํ นเม สิรสา จามี– กรวณฺณํ ตถาคตํ**
สกลาปิ ทิสา สิญฺจ– ติว โสณฺณรเสหิ โย.

โย (ตถาคโต) พระตถาคตพระองค์ใด **สิญฺจติ อิว** เหมือนกับทรงรดอยู่ **ทิสา** ซึ่งทิศทั้งหลาย **สกลาปิ** แม้ทั้งสิ้น **โสณฺณรเสหิ** ด้วยน้ำแห่งทองทั้งหลาย, (**อหํ** ข้าพระพุทธเจ้า) **นเม** ย่อมนอบน้อม **สิรสา**

ด้วยเศียรเกล้า **ตำ ตถาคตำ** ซึ่งพระตถาคตพระองค์นั้น **จามีกรวณฺณำ** ผู้มีวรรณะดุจทองจามีกร. (ดูอภิธาน คาถา ๔๘๘)

พระตถาคตพระองค์ใด ประหนึ่งว่า ทรงรดทิศทั้งสิ้นด้วยน้ำทอง ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบไหว้ พระตถาคตผู้มีวรรณะดุจทองพระองค์นั้น ด้วยเศียรเกล้า

ยติในบทสนธิ

[๕๐] **สโร สนฺธิมฺหิ ปุพฺพนฺโต วิย โลเป วิภตฺติยา**
อญฺญถา ตฺว'ญฺญถา ตตฺถ ยาเทสาทิ ปราทิ'ว.

โลเป เมื่อการลบ **วิภตฺติยา** แห่งวิภัตติ **สนฺธิมฺหิ** ในบทสนธิ (**สติ** มีอยู่) **สโร** สระ **ปุพฺพนฺโต วิย** (**โหติ**) เป็นเหมือนสระสุดท้ายของบทหน้า, **ตุ** ส่วน **อญฺญถา** (**สติ**) เมื่อมีประการอื่น (**สโร** สระ **โหติ** ย่อมมี) **อญฺญถา** โดยประการอื่น **ตตฺถ** (**ยติยำ**) ในยตินั้น (**อาเทโส**) การอาเทศ **ยาเทสาทิ** อันมีการอาเทศเป็น ย เป็นต้น **ปราทิ อิว** (**โหติ**) เป็นเหมือนอักษรต้นของบทหลัง.

เมื่อมีการลบวิภัตติในบทสนธิ สระ(ตัวต้นของบทหลัง)จะเป็นเหมือนสระตัวท้ายของบทหน้า แต่ถ้าเป็นอย่างอื่น (คือไม่ลบวิภัตติ) ก็ตรงกันข้าม (คือสระตัวท้ายของบทหน้า จะเป็นเหมือนสระตัวต้นของบทหลัง) ในยตินั้น สระที่อาเทศเป็น ย เป็นต้น จะเป็นเหมือนอักษรตัวต้นของบทหลัง

ยติในนิบาตและอุปสัค

[๕๑] **จาทิ ปุพฺพปทนฺตา'ว นิจฺจำ ปุพฺพปทสฺสิตา**
ปาทโย นิจฺจสมฺพนฺธา ปราทีว ปเรน ตุ.

จาที (**นิปาตา**) นิบาตทั้งหลายมี จ เป็นต้น **ปุพฺพปทสฺสิตา** อันอาศัยซึ่งบทหน้า **นิจฺจำ** แน่นอน **ปุพฺพปทนฺตา อิว (โหนฺติ**) เป็น

เหมือนอักษรสุดท้ายของบทหน้า, **ตุ** ส่วน **ปาทโย** (**อุปสคฺคา**) อุปสัคทั้งหลายมี ป เป็นต้น **นิจฺจสมฺพนฺธา** อันเกี่ยวเนื่องกันแน่นอน **ปเรน** กับบทหลัง **ปราที อิว** (**โหนฺติ**) เป็นเหมือนอักษรต้นของบทหลัง.

จ นิบาตเป็นต้น ต้องอยู่กับบทหน้าเสมอ เหมือนเป็นอักษรสุดท้ายของบทหน้า ส่วน **ป** อุปสัคเป็นต้น ต้องเนื่องกับบทหลังเสมอ เหมือนเป็นอักษรต้นของบทหลัง

สพฺพตฺโถปมาหรณานิ ยถา
อุทาหรณ์ในยติทั้งหมด

[๕๒] **นเม ตำ สิรสา สพฺโพ– ปมาตีตำ ตถาคตำ**
ยสฺส โลกคฺคตำ ปตฺตสฺ– โส'ปมา น หิ ยุชฺชติ.

อุปมา การเปรียบเทียบ **ยสฺส** (**ตถาคตสฺส**) แห่งพระตถาคต พระองค์ใด **ปตฺตสฺส** ผู้ทรงถึงแล้ว **โลกคฺคตำ** ซึ่งความเป็นผู้เลิศในโลก **น หิ ยุชฺชติ** ย่อมไม่สมควรนั่นเทียว, (**อหำ**) ข้าพระพุทธเจ้า **นเม** ย่อมนอบน้อม **ตำ ตถาคตำ** ซึ่งพระตถาคตพระองค์นั้น **สพฺโพปมาตีตำ** ผู้ทรงพ้นแล้วจากการอุปมาทุกอย่าง.

การจะนำพระตถาคตผู้ทรงถึงความเป็นผู้เลิศในโลกพระองค์ใดมาเปรียบเทียบ ย่อมไม่สมควรเลย ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระตถาคตพระองค์นั้น ผู้ทรงพ้นจากการอุปมาทุกอย่าง

[๕๓] **มุนินฺทำ ตำ สทา วนฺทา– มุย'นนฺตมติ'มุตฺตมำ**
ยสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา จ นิสฺสีมา'ติวิชมฺภติ.

ปญฺญา จ พระปัญญาด้วย **เมตฺตา จ** พระเมตตาด้วย **นิสฺสีมา** อันไร้ขอบเขต **ยสฺส** (**มุนินฺทสฺส**) ของพระจอมมุนีพระองค์ใด **อติวิชมฺภติ** ย่อมงดงามยิ่ง, (**อหำ**) ข้าพระพุทธเจ้า **วนฺทามิ** ย่อมกราบไหว้ **ตำ**

มุนินฺทำ ซึ่งพระจอมมุนีพระองค์นั้น **อนนฺตมตึ** ผู้มีพระปรีชาญาณอันไม่สิ้นสุด **อุตฺตมำ** ผู้ประเสริฐสุด **สทา** ในกาลทุกเมื่อ.

พระปัญญาคุณและพระเมตตาคุณอันไร้ขอบเขต ของพระจอมมุนีพระองค์ใด ช่างงดงามยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้า ขอกราบไหว้พระจอมมุนี ผู้มีพระปรีชาญาณไม่สิ้นสุด ผู้ประเสริฐสุด พระองค์นั้น ทุกเมื่อ

ยติ ๕ อย่าง

๑. **ยติในสนธิลบวิภัตติ**

สระตัวต้นของบทหลัง กลายเป็นสระตัวท้ายของบทหน้า

อุ. สพฺโพ-ปมา

๒. **ยติในสนธิไม่ลบวิภัตติ**

อักษรตัวท้ายของบทหน้า กลายเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. ปตฺตสฺ-โสปมา

๓. **ยติในสนธิที่อาเทศเป็น ย**

สังโยคที่มี ย กลายเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. วนฺทา-มฺยมนฺตมตึ

๔. **ยติของ จ นิบาตเป็นต้น**

อยู่กับบทหน้า เหมือนเป็นอักษรตัวสุดท้ายของบทหน้า

อุ. ปญฺญา จ เมตฺตา จ

๕. **ยติของ ป อุปสัคเป็นต้น**

อยู่กับบทหลัง เหมือนเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. นิสฺสีมา, อติวิชฺฌติ

จาทิปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา
อุทาหรณ์ผิดในนิบาตและอุปสัค

[๕๔] **มหาเมตฺตา มหาปญฺญา จ ยตฺถ ปรโมทยา**
ปณมามิ ชินํ ตํ ป– วรํ วรคุณาลยํ.

มหาเมตฺตา พระมหาเมตตา **มหาปญฺญา จ** และพระมหาปัญญา **ปรโมทยา** อันเจริญใจยิ่ง (**โหนฺติ** มีอยู่) **ยตฺถ** (**ชิเน**) ในพระพุทธเจ้าพระองค์ใด, (**อหํ** ข้าพระพุทธเจ้า) **ปณมามิ** ย่อมนอบน้อม **ตํ ชินํ** ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **ปวรํ** ผู้ประเสริฐ **วรคุณาลยํ** ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณอันประเสริฐ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระมหาเมตตาและพระมหาปัญญาอันเจริญใจยิ่ง, ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณอันประเสริฐ

๒.๖ กมัจจุตโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะผิดลำดับเนื้อความ

[๕๕] **ปทตฺถกฺกมโต มุตฺตํ กมจฺจุตฺ'มิทํ ยถา**
เขตฺตํ วา เทหิ คามํ วา เทสํ วา มม โสภนํ.

(**ยํ วากฺยํ** ประโยคใด) **มุตฺตํ** พ้นแล้ว **ปทตฺถกฺกมโต** จากลำดับแห่งเนื้อความของบท **อิทํ** (**วากฺยํ**) ประโยคนี้ **กมจฺจุตฺตํ** ชื่อว่ากมัจจุต-โทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) (**ตฺวํ** ท่าน) **เทหิ** จงให้ **เขตฺตํ วา** ซึ่งนาหรือ **คามํ วา** หรือซึ่งหมู่บ้าน **เทสํ วา** หรือซึ่งดินแดน **โสภนํ** อันงาม **มม** แก่ข้าพเจ้า.

ประโยคที่คลาดเคลื่อนไปจากลำดับเนื้อความของบทนี้ ชื่อว่ากมัจจุตโทษ เช่น **เขตฺตํ วา เทหิ คามํ วา เทสํ วา มม โสภนํ** โปรดให้นา หรือหมู่บ้าน หรือว่าดินแดนอันงามแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

๒.๗ อติวุตตโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะกล่าวเกินจริง

[๕๖] **โลกิยตฺถ'มติกฺกนฺตำ อติวุตฺตำ มตำ ยถา**
อติสมฺพาธ'มากาส– เมติสฺสา ถนชมฺภเน.

(**วากฺยำ** ประโยค) **อติกฺกนฺตำ** อันเกิน **โลกิยตฺถำ** ซึ่งเนื้อความอันปรากฏในโลก **มตำ** อันกวีรู้แล้ว **อติวุตฺตำ** ว่าเป็นอติวุตตโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **อากาสำ** ท้องฟ้า **อติสมฺพาธำ** คับแคบเกินไป **ถนชมฺภเน** เพราะการขยายออกแห่งถัน **เอติสฺสา** ของหญิงนั้น.

ประโยคที่มีเนื้อความเกินจริงของสิ่งในโลก ท่านเรียกว่าอติวุตตโทษ เช่น **อติสมฺพาธำ อากาสำ เอติสฺสา ถนชมฺภเน** เมื่อถันของหญิงนั้นขยายออก ท้องฟ้าเลยคับแคบ

๒.๘ อเปตัตถโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะไม่มีเนื้อความพิเศษ

[๕๗] **สมุทายตฺถโต'เปตำ ตำ อเปตตฺถกำ ยถา**
คาวิปุตฺโต พลีพทฺโท ติณำ ขาทิ ปิวี ชลำ.

(**ยำ วากฺยำ** ประโยคใด) **อเปตำ** อันปราศจากแล้ว **สมุทายตฺถโต** จากเนื้อความโดยรวม, **ตำ** (**วากฺยำ**) ประโยคนั้น **อเปตตฺถกำ** ชื่อว่าอเปตัตถโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **พลิพทฺโท** โคพลิพัทธ์ (โคทรงพลัง) **คาวิปุตฺโต** ลูกของแม่โค **ขาที** เคี้ยวกินแล้ว **ติณำ** ซึ่งหญ้า **ปิวี** ดื่มแล้ว **ชลำ** ซึ่งน้ำ.

ประโยคที่ปราศจากเนื้อความพิเศษโดยรวมนั้น ชื่อว่าอเปตัตถโทษ เช่น **คาวิปุตฺโต พลีพทฺโท ติณำ ขาทิ ปิวี ชลำ** โคพลิพัทธ์ลูกของแม่โคกินหญ้าแล้วดื่มน้ำ

๒.๙ พันธผรุสโทสะ
ประโยคมีโทษ เพราะใช้คำกระด้างด้วยธนิตอักษร

[๕๘] **พนฺเธ ผรุสตา ยตฺถ ตำ พนฺธผรุสำ ยถา**
ขรา ขิลา ปริกฺขีณา เขตฺเต ขิตฺตำ ผลตฺย'ลำ.

ผรุสตา ความกระด้าง **พนฺเธ** ในบทประพันธ์ (**อตฺถิ** มีอยู่) **ยตฺถ** (**วากฺเย**) ในประโยคใด, **ตำ** (**วากฺยำ**) ประโยคนั้น **พนฺธผรุสำ** ชื่อว่าพันธผรุสโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **ขิลา** ตอไม้ทั้งหลาย **ขรา** ที่แข็ง **ปริกฺขีณา** หมดไปแล้ว, (**พีชำ**) เมล็ดพืช (**กสเกน** อันชาวนา) **ขิตฺตำ** หว่านแล้ว **เขตฺเต** ในนา **ผลติ** ย่อมเผล็ดผล (งอกงาม) **อลำ** อย่างพอเพียง.

ประโยคที่มีประพันธ์แข็งกระด้างนั้น ชื่อว่าพันธผรุสโทษ เช่น **ขรา ขิลา ปริกฺขีณา เขตฺเต ขิตฺตำ ผลติ อลำ** เมื่อตอไม้ที่แข็งหมดไปแล้ว เมล็ดพืชที่หว่านในนา ย่อมงอกงามอย่างน่าพอใจ

๓. วากยัตถโทสนิทเทสะ
อธิบายเนื้อความของประโยคมีโทษ ๖ อย่าง

ลักษณะของวากยัตถโทษ

[๕๙] **เอยฺยำ ลกฺขณ'มนฺวตฺถ– วเสนา'ปกฺกมาทินำ**
อุทาหรณ'เมเตสำ'– ทานิ สนฺทสฺสยามฺย'หำ.

ลกฺขณำ ลักษณะ (**วากฺยตฺถโทสานำ** แห่งวากยัตถโทษทั้งหลาย) **อปกฺกมาทีนำ** มีอปักกมโทษเป็นต้น **เอยฺยำ** อันบัณฑิตพึงทราบ **อนฺวตฺถวเสน** โดยการคล้อยตามเนื้อความ, **อิทานิ** ในเวลานี้ **อหำ** ข้าพเจ้า **สนฺทสฺสยามิ** จะแสดง **อุทาหรณำ** ซึ่งอุทาหรณ์ **เอเตสำ** (**โทสานำ**) แห่งโทษทั้งหลายเหล่านี้.

ลักษณะของอปักกมโทษเป็นต้น พึงทราบว่า คล้อยตามเนื้อความบัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงอุทาหรณ์ของโทษเหล่านั้น

๓.๑ อปักกมโทสะ
เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะเสียลำดับก่อนหลัง

ตตฺถาปกฺกมํ ยถา
ในวากยัตถโทษนั้น อปักกมโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๐] **ภาวนาทานสีลานิ สมฺมา สมฺปาทิตานิ'ห**
โภคสคฺคาทินิพฺพาน- สาธนานิ น สํสโย.

ภาวนาทานสีลานิ ภาวนา ทาน และศีลทั้งหลาย (**ปุคฺคเลน** อันบุคคล) **สมฺปาทิตานิ** ให้สำเร็จแล้ว **สมฺมา** โดยชอบ **อิห** (**อตฺตภาเว**) ในอัตภาพนี้ **โภคสคฺคาทินิพฺพานสาธนานิ** (**โหนฺติ**) เป็นกุศลที่ยังโลกียผลมีโภคทรัพย์และสวรรค์เป็นต้น และโลกุตตรผลคือพระนิพพานให้สำเร็จ **น สํสโย** อย่างไม่ต้องสงสัย (**สํสโย** ความสงสัย **น โหติ** ย่อมไม่มี).

ภาวนา ทาน และศีล ที่บุคคลทำให้บริบูรณ์ดีแล้วในอัตภาพนี้ ย่อมให้สำเร็จโภคสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อย่างไม่ต้องสงสัย

๓.๒ โอจิตยหีนโทสะ
เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะขาดความเหมาะสม

โอจิตฺยหีนํ ยถา
โอจิตยหีนโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๑] **ปูชนียตโร โลเก อห'เมโก นิรนฺตรํ**
มเยกสฺมึ คุณา สพฺเพ ยโต สมฺทิตา อหุ.

สพฺเพ คุณา คุณทั้งหลายทั้งปวง **สมฺทิตา อหุ** มีรวมกันอยู่แล้ว **เอกสฺมึ มยิ** ในเราคนเดียว **ยโต** เพราะเหตุใด, (**ตโต**) เพราะเหตุ

นั้น **อหำ** เรา **เอโก** คนเดียว **ปูชนียตโร (โหมิ)** เป็นผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง **นิรนฺตรำ** เป็นนิตย์ **โลเก** ในโลก.

คุณทุกอย่างรวมอยู่ในเราผู้เดียว เพราะเหตุนั้น เราผู้เดียวในโลกที่ควรบูชาให้ยิ่งอย่างต่อเนื่อง

ยถา จ

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๖๒] **ยาจิโต'หำ กถำ นาม น ทชฺชามฺยปิ ชีวิตำ**
ตถาปิ ปุตฺตทาเนน เวธเต หทยำ มม.

อหำ เรา **ยาจิโต** ถูกขอแล้ว **น ทชฺชามิ นาม** ชื่อว่าจะไม่ให้ **ชีวิตำ อปิ** แม้ซึ่งชีวิต **กถำ** ได้อย่างไร, **ตถาปิ** แม้ถึงอย่างนั้น **หทยำ** หทัย **มม** ของเรา **เวธเต** ย่อมหวั่นไหว **ปุตฺตทาเนน** เพราะการให้ซึ่งบุตร.

เมื่อเราถูกขอ ชื่อว่าจะไม่ให้ไม่มีเลยแม้แต่ชีวิต แต่ใจเราก็สั่นเพราะการให้ลูกเป็นทาน

๓.๓ ภัคครีติโทสะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะผิดวิภัตติ

ภคฺครีติ ยถา

ภัคครีติโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๓] **อิตฺถีนำ ทุชฺชนานญฺจ วิสฺสาโส โนปปชฺชเต**
วิเส สิงฺคิมฺหิ นทิยำ โรเค ราชกุลมฺหิ จ.

วิสฺสาโส ความไว้วางใจ **อิตฺถีนำ จ** ในสตรีทั้งหลายด้วย **ทุชฺชนานำ จ** ในคนชั่วทั้งหลายด้วย **วิเส จ** ในยาพิษด้วย **สิงฺคิมฺหิ จ** ในสัตว์มีเขามีเขี้ยว มีงาด้วย **นทิยำ จ** ในแม่น้ำด้วย **โรเค จ** ในอาการเจ็บป่วยด้วย

ราชกุลมฺหิ จ ในราชสกุลด้วย **น อุปปชฺชเต** ย่อมไม่สมควร.

ไม่ควรไว้วางใจในสตรี ทรชน ยาพิษ สัตว์มีเขา มีเขี้ยว มีงา แม่น้ำ ความเจ็บป่วย และในราชตระกูล

๓.๔ สสังสยโทสะ
เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะทำให้สงสัย

สสํสยํ ยถา

สสังสยโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๔] **มุนินฺทจนฺทิมาโลก– รสโลลวิโลจโน**
ชโน'วกฺกนฺตปนฺโถ'ว โคปทสฺสนปีณิโต.

ชโน ชน **มุนินฺทจนฺทิมาโลกรสโลลวิโลจโน** ผู้มีนัยน์ตาอันหยาดเยิ้มเพราะความพอใจในรัศมีแห่งดวงจันทร์คือพระจอมมุนี **อวกฺกนฺตปนฺโถ เอว** ผู้มีทางอันก้าวลงแล้วนั่นเทียว **โคปทสฺสนปีณิโต โหติ** เป็นผู้เอิบอิ่มเพราะได้เห็นพระรัศมี.

ชนผู้มีนัยน์ตาหยาดเยิ้มด้วยความพอใจแจ่มจันทร์คือพระจอมมุนี ขณะก้าวเท้าไปตามทาง ก็ยังมีใจเอิบอิ่มเพราะได้เห็นพระรัศมี

โคศัพท์ในคาถานี้ ไม่รู้แปลว่าอะไร เพราะใช้ในอรรถ ๘ อย่าง

โค โคเณ จินฺทิเย ภูมฺยํ วจเน เจว พุทฺธิยํ
อาทิจฺเจ รสฺมิญฺเจว ปานีเยปิ จ วตฺตเต
อิเมสุ อตฺเถสุ โคเณ ถิ– ปุมา จ อิตเร ปุมา.
(นีติ.ปทมาลา ๓๙๖)

โคศัพท์เป็นไปในอรรถว่า วัว อินทรีย์ แผ่นดิน คำหรือศัพท์ ความรู้ ดวงอาทิตย์ รัศมี และแม่น้ำ, ในอรรถเหล่านั้น ในอรรถว่า วัว เป็นอิตถีลิงค์และปุงลิงค์, ในอรรถอื่น เป็นปุงลิงค์

๓.๕ คามมโทสะ
เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาหยาบ

[๖๕] **วากฺยตฺถโต ทุปฺปตีติ– กรํ คามฺมํ มตๆ ยถา**
โปโส วีริยวา โส'ยๆ ปรๆ หนฺตฺวาน วิสฺสมิ.

(**วจนๆ** ถ้อยคำ) **ทุปฺปตีติกรๆ** อันทำให้รู้ได้ยาก **วากฺยตฺถโต** ตามเนื้อความของประโยค **มตๆ** ถูกรู้แล้ว **คามฺมๆ** ว่าเป็นคามมโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **โสยๆ โปโส** บุรุษนั้น **วีริยวา** ผู้มีความเพียร **หนฺตฺวาน** ฆ่าแล้ว **ปรๆ** ซึ่งศัตรู **วิสฺสมิ** พักผ่อนแล้ว (หรือ **โสยๆ โปโส** บุรุษนั้น **วีริยวา** ผู้มีน้ำเชื้อ **หนฺตฺวาน** เสพกามแล้ว **ปรๆ** มาก **วิสฺสมิ** อ่อนเพลียแล้ว)

ถ้อยคำที่ทำให้รู้ได้ยากตามเนื้อความของประโยค เรียกว่าคามมโทษ เช่น **โปโส *วีริยวา* โส'ยๆ ปรๆ หนฺตฺวาน วิสฺสมิ** บุรุษผู้มีความพยายามนั้น ฆ่าศัตรูได้แล้วจึงพักผ่อน หรือบุรุษผู้มีน้ำเชื้อนั้น เสพกามมากเกินไปจึงอ่อนเพลีย

๓.๖ ทุฏฐาลังกติโทสะ
เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะเสียอลังการะ

[๖๖] **ทุฏฺฐาลงฺกรณๆ เตฺว'ตๆ ยตฺถา'ลงฺการทูสนๆ**
ตสฺสา'ลงฺการนิทฺเทเส รูป'มาวี ภวิสฺสติ.

ตุ ส่วน **อลงฺการทูสนๆ** การเสียไปแห่งอลังการะ (**อตฺถิ** มีอยู่) **ยตฺถ** (**วากฺเย**) ในประโยคใด, **เอตๆ** (**วากฺยๆ**) ประโยคนี้ **ทุฏฺฐาลงฺกรณๆ** ชื่อว่าทุฏฐาลังกรณโทษ, **รูปๆ** อุทาหรณ์ **ตสฺส** แห่งทุฏฐาลังกรณโทษนั้น **ภวิสฺสติ** จักมี **อาวิ** แจ้งชัด **อลงฺการนิทฺเทเส** ในที่อธิบายแห่งอลังการะ

ส่วนประโยคใดเสียอลังการะ ประโยคนั้น ชื่อว่าทุฏฐาลังกรณโทษ,

ทุฏฐาลังกรณโทษนั้น จะมีอุทาหรณ์ปรากฏในนิเทศแห่งอลังการะ (ข้างหน้า)

อุยโยชนคาถา
คำส่งท้ายปริจเฉท

[๖๗] **กโต'ตฺร สงฺเขปนยา มยา'ยํ**
โทสาน'เมสํ ปวโร วิภาโค
เอโส'ว'ลํ โพธยิตุ๎ กวีนํ
ต'มตฺถิ เจ เขทกรํ ปร'มฺปิ.

อยํ วิภาโค การจำแนกนี้ **ปวโร** อันประเสริฐ **เอสํ โทสานํ** แห่งโทษทั้งหลายเหล่านี้ **มยา** อันเรา **กโต** กระทำแล้ว **อตฺร** (**ปริจฺเฉเท**) ในปริจเฉทนี้ **สงฺเขปนยา** โดยนัยสังเขป, **เจ** หากว่า **ตัปิ** (**ทุสนำ**) แม้โทษนั้น **ปรำ** อื่น **เขทกรำ** อันทำให้ลำบาก **อตฺถิ** มีอยู่, **เอโสว วิภาโค** การจำแนกนี้นั่นเทียว **อลำ โหติ** จะเป็นวิธีที่สามารถ **กวีนำ โพธยิตุ๎** เพื่อยังนักกวีทั้งหลายให้รู้ได้.

การจำแนกสำคัญๆ ของโทษเหล่านี้ ข้าพเจ้าเรียบเรียงไว้ในปริจเฉทนี้เพียงโดยย่อ หากยังมีโทษอื่นที่ทำให้ลำบากอีก การจำแนกนี้จะช่วยให้เหล่ากวีเข้าใจได้

อิติ สำฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
โทสาวโพโธ นาม ปจโม ปริจฺเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่าโทสาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
ที่พระอาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้ จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๒
โทสาปริหาราวโพธะ

ความรู้วิธีแก้โทษในบทประพันธ์
คาถาที่ ๖๘-๑๑๕

ปริจเฉทที่ ๒
โทสปริหาราวโพธะ
ความรู้วิธีแก้โทษในบทประพันธ์

ปฏิญญา คำรับรอง

[๖๘] **กทาจิ กวิโกสลฺลา วิโรโธ สกโลปฺย'ยํ**
โทสสงฺขฺย'มติกฺกมฺม คุณวีถึ วิคาหเต.

[๖๙] **เตน วุตฺตวิโรธาน'– มวิโรโธ ยถา สิยา**
ตถา โทสปริหารา– วโพโธ'ทานิ นียเต.

อยํ สกโลปิ วิโรโธ โทษแม้ทั้งปวงนี้ **อติกฺกมฺม** ล่วงพ้นแล้ว **โทสสงฺขฺยํ** ซึ่งการนับว่าโทษ **วิคาหเต** ย่อมหยั่งลง **คุณวีถึ** สู่วิถีแห่งคุณ **กวิโกสลฺลา** เพราะความชำนาญของนักกวี **กทาจิ** ในบางคราว,

เตน เพราะเหตุนั้น **อวิโรโธ** ความไม่มีโทษ **วุตฺตวิโรธานํ** แห่งโทษที่กล่าวมาแล้วทั้งหลาย **สิยา** พึงมี **ยถา** โดยประการใด, **โทสปริหาราวโพโธ** ความรู้ซึ่งวิธีแก้โทษ (**มยา**) อันข้าพเจ้า **นียเต** ย่อมนำมา **อิทานิ** ในคราวนี้ **ตถา** โดยประการนั้น.

บางครั้ง โทษทุกอย่างนี้ จะพ้นการนับว่าโทษ เข้าถึงวิถีแห่งคุณได้ เพราะความชำนาญของนักกวี เพราะฉะนั้น ความไม่ผิดโทษดังกล่าว จะมีได้โดยประการใด ข้าพเจ้าจะนำความรู้วิธีการแก้โทษมาแสดงไว้ในที่นี้โดยประการนั้น

โทสปริหารนิทเทสะ
อธิบายวิธีการแก้โทษทั้ง ๓ ประเภท

๑. ปทโทสปริหาระ
วิธีแก้ปทโทษ ๘ อย่าง

๑.๑ วิรุทธัตถันตรโทสปริหาระ วิธีแก้วิรุทธัตถันตรโทษ

ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา

ในโทษทั้งหมดนั้น การแก้วิรุทธัตถันตรโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๗๐] **วินฺทนฺตํ ปากสาลีนํ สาลีนํ ทสฺสนา สุขํ**
ตํ กถํ นาม เมโฆ'ยํ วิสโท สุขเย ชนํ.

อยํ เมโฆ เมฆนี้ **วิสโท** อันหลั่งซึ่งพิษ **ตํ ชนํ** ยังชนนั้น **วินฺทนฺตํ** ผู้ได้รับ **สุขํ** ซึ่งความสุข **ทสฺสนา** เพราะเห็น **สาลีนํ** ซึ่งข้าวสาลีทั้งหลาย **ปากสาลีนํ** อันมีรวงแก่ **สุขเย** ให้มีความสุข **กถํ นาม** ได้อย่างไร.

เมฆนี้ เมื่อหลั่งฝนพิษ จะทำให้ชนผู้กำลังได้รับความสุขจากการเห็นข้าวสาลีสุกนั้น ให้มีความสุขได้อย่างไรกัน

ยถา วา อีกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๗๑] **วินายโกปิ นาโคสิ โคตโมปิ มหามติ**
ปณีโตปิ รสาเปโต จิตฺตา เม สามิ เต คติ.

(นัยที่ ๑) **สามิ** ข้าแต่เจ้านาย (**ตฺวํ** ท่าน) **วินายโกปิ** แม้เป็นครูฑ **นาโค** เป็นนาค **โคตโมปิ** แม้เป็นโคประเสริฐ **มหามติ** เป็นผู้มีปัญญามาก **ปณีโตปิ** แม้เป็นผู้มีรสหวาน **รสาเปโต อสิ** หรือเป็นผู้ปราศจากรส, **คติ** ความเป็นไป **เต** ของท่าน **จิตฺตา** น่าอัศจรรย์ **เม** แก่ข้าพเจ้า.

เจ้านาย ท่านแม้จะเป็นครุฑ เป็นนาค เป็นโคมงคล เป็นผู้มีปัญญามาก แม้จะมีรส หรือปราศจากรสก็ตาม อาการของท่าน น่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้า (แปลอย่างนี้มีโทษ)

(นัยที่ ๒) **สามิ** ข้าแต่พระพุทธเจ้า (**ตฺวํ**) พระองค์ **วินายโกปิ** ทรงเป็นผู้สั่งสอนสัตว์ **นาโค** เป็นผู้ปราศจากกิเลส **โคตโมปิ** เป็นผู้เกิดในโคตมโคตร **มหามติ** เป็นผู้มีปัญญามาก **ปณีโตปิ** เป็นผู้ประเสริฐสุด **รสาเปโต อสิ** และเป็นผู้ปราศจากรสแห่งกาม, **คติ** ความเป็นไป **เต** ของพระองค์ **จิตฺตา** น่าอัศจรรย์ **เม** แก่ข้าพระองค์.

ข้าแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเป็นผู้สั่งสอนสัตว์ เป็นผู้ปราศจากกิเลส เกิดในโคตมโคตร มีปัญญามาก เป็นผู้ประเสริฐสุด และเป็นผู้ปราศจากรสแห่งกามแล้ว, ลีลาของพระองค์ น่าอัศจรรย์แก่ข้าพระองค์ (ผู้พบเห็น) (แปลอย่างนี้ไม่มีโทษ)

๑.๒ อัธยัตถโทสปริหาระ วิธีแก้อัธยัตถโทษ

อถฺยตฺถสฺส ยถา อัธยัตถโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๒] **กถํ ตาทิคุณาภาเว โลกํ โตเสติ ทุชฺชโน**
โอภาสิตาเสสทิโส ขชฺโชโต นาม กึ ภเว.

ตาทิคุณาภาเว เมื่อความไม่มีแห่งคุณคือความคงที่ (**สติ** มีอยู่) **ทุชฺชโน** ทรชน **โลกํ** ยังชาวโลก **โตเสติ** จะให้ยินดี **กถํ** ได้อย่างไร, **ขชฺโชโต นาม** ชื่อว่าหิ่งห้อย **โอภาสิตาเสสทิโส** ผู้ยังทิศทั้งปวงให้สว่าง **ภเว** จะมี **กึ** อย่างไรเล่า.

เมื่อทรชนไม่มีคุณคือความคงที่ จะยังชาวโลกให้ยินดีได้อย่างไร เหมือนหิ่งห้อย จะทำทุกทิศทุกทางให้สว่างไสวได้อย่างไร

๑.๓ กิลิฏฐโทสปริหาระ วิธีแก้กิลิฏฐโทษ

[๗๓] **ปเหฬิกาย'มารุฬฺหา น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตา**
ปิยา สุขา'ลิงฺคิตํ ก'– มาลิงฺคติ นุ โน อิติ.

กิลิฏฺฐตา กิลิฏฐโทษ **อารุฬฺหา** อันท่านยกขึ้น **ปเหฬิกายํ** ในปเหฬี **น หิ ทุฏฺฐา** ไม่เป็นโทษ (**ยถา** อุทาหรณ์) **อิติ** ว่า **สุขํ** ความสุข **โน อาลิงฺคติ** จะไม่รึงรัด **กํ** ซึ่งใคร **ปิยา อาลิงฺคิตํ** ผู้อันภรรยาสุดที่รักกอดแล้ว **นุ** หรือ.

กิลิฏฐโทษ เมื่อนำมากล่าวเป็นปเหฬี จะไม่เสียหาย เช่น **ปิยา สุขํ อาลิงฺคิตํ กํ อาลิงฺคติ นุ โน** ความสุขจะไม่ตราตรึงซึ่งใครๆ ผู้ถูกภรรยาสุดที่รักสวมกอดหรือ

แนะนำวิธีแก้ยมกในกิลิฏฐโทษ

[๗๔] **ยมเก โน ปโยเชยฺย กิลิฏฺฐปท'มิจฺฉิเต**
ตโต ยมก'มญฺญํ ตุ สพฺพ'เมตฺถมยํ วิย.

(**กวิ**) นักกวี **โน ปโยเชยฺย** ไม่ควรประกอบ **กิลิฏฺฐปทํ** ซึ่งบทที่รู้ยาก **ยมเก** ในยมก **อิจฺฉิเต** อันน่าปรารถนา, **ตุ** ส่วน **สพฺพํ อญฺญํ ยมกํ** ยมกอื่นทุกอย่าง **ตโต** จากยมกที่มีกิลิฏฐโทษนั้น **เอตฺถมยํ วิย** เป็นเหมือนมีกิลิฏฐโทษนั้น.

ไม่ควรประกอบบทที่เข้าใจยากไว้ในยมกที่ต้องการ เพราะยมกทั้งหมดก็สงเคราะห์เป็นกิลิฏฐโทษเหมือนกัน

๑.๔ วิโรธิโทสปริหาระ วิธีแก้วิโรธิโทษ

(๑) เทสวิโรธิโน ยถา เทสวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๕] **โพธิสตฺตปฺปภาเวน ถเลปิ ชลชานย'หุ**
นุทนฺตานิ'ว สุจิรา– วาสเกฺลสํ ตหึ ชเล.

ชลชานิ (**ปุปฺผานิ**) ดอกไม้ทั้งหลายที่เกิดในน้ำ **นุทนฺตานิ อิว** ราวกะบรรเทาอยู่ **สุจิราวาสกฺเลสำ** ซึ่งความเมื่อยล้าเพราะการอยู่นานเกินไป **ตหึ ชเล** ในน้ำนั้น **อหุ** ได้มีแล้ว **ถเลปิ** แม้บนบก **โพธิสตฺตปฺปภาเวน** เพราะอานุภาพของพระโพธิสัตว์.

ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ ก็กลับขึ้นมาอยู่บนบก เหมือนกับจะผ่อนคลายความเบื่อหน่ายที่อยู่ในน้ำนั้นมาชั่วกาลนาน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะอานุภาพของพระโพธิสัตว์

(๒) กาลวิโรธิโน ยถา กาลวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๖] **มหานุภาวปิสุโน มุนิโน มนฺท'มารุโต**
สพฺโพตุก'มยำ วายิ ธุนนฺโต กุสุมำ สมำ.

อยำ มนฺทำ อารุโต ลมเอื่อยๆนี้ **ธุนนฺโต** พัดมาอยู่ **กุสุมำ** ซึ่งดอกไม้ **สพฺโพตุกำ** อันบานในฤดูทั้งปวง **มหานุภาวปิสุโน** อันแสดงซึ่งอานุภาพอันยิ่งใหญ่ **มุนิโน** ของพระมุนี **วายิ** พัดแล้ว **สมำ** อย่างสม่ำเสมอ

ลมพัดเบาๆ ได้กวาดเอาดอกไม้ที่บานในฤดูทั้งปวงมารวมกันเข้าเพื่อแสดงอานุภาพอันยิ่งใหญ่ ของพระมุนี

(๓) กลาวิโรธิโน ยถา กลาวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๗] **นิมุคฺคมนโส พุทฺธ– คุเณ ปญฺจสิขสฺสปิ**
ตนฺติสฺสรวิโรโธ โส น สมฺปีเณติ กำ ชนำ.

โส ตนฺติสฺสรวิโรโธ ความเพี้ยนเสียงแห่งสายพิณนั้น **ปญฺจสิขสฺสปิ** แม้ของปัญจสิขเทพบุตร **นิมุคฺคมนโส** ผู้มีใจอันดื่มด่ำ **พุทฺธคุเณ** ในพระพุทธคุณ **กำ ชนำ** ยังใครๆ **น สมฺปีเณติ** จะไม่ให้ยินดีหรือ.

แม้ปัญจสิขเทพบุตรผู้มีใจดื่มด่ำในพระพุทธคุณอยู่ จะดีดพิณเสียงเพี้ยน ก็จะไม่ยังใครๆ ให้ยินดีได้หรือ

(๔) โลกวิโรธิโน ยถา โลกวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๘] **คณเย จกฺกวาฬ โส จนฺทนายปิ สีตลํ**
สมฺโพธิสตฺตหทโย ปทิตฺตงฺคารปูริตํ.

โส พระโพธิสัตว์นั้น **สมฺโพธิสตฺตหทโย** ผู้มีหทัยอันตรึงไว้ในพระโพธิญาณ **คณเย** ย่อมคำนึงถึง **จกฺกวาฬ** ซึ่งจักรวาฬ **ปทิตฺตงฺคารปูริตํ** อันเต็มด้วยถ่านเพลิงอันลุกโพลง **สีตลํ** ว่าเย็นยิ่ง **จนฺทนายปิ** แม้กว่าแก่นจันทน์.

ผู้มีหทัยตราตรึงอยู่กับพระโพธิญาณ ย่อมคำนึงถึงจักรวาฬอันเต็มด้วยถ่านเพลิงร้อนระอุ ว่าเป็นของเย็นกว่าแก่นจันทน์

(๕) ญายวิโรธิโน ยถา ญายวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๙] **ปริจฺจตฺตภโวปิ ตฺว'– มุปนีตภโว อสิ**
อจินฺตฺยคุณสาราย นโม เต มุนิปุงฺคว.

มุนิปุงฺคว ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่ามุนีทั้งหลาย **ตฺวํ** พระองค์ **ปริจฺจตฺตภโวปิ** แม้ทรงสละภพแล้ว **อุปนีตภโว อสิ** เป็นผู้มีภพอันนำมามอบให้ (แก่สัตว์ทั้งหลาย), **อจินฺตฺยคุณสาราย** เพราะทรงมีสาระแห่งคุณอันใครๆคิดไม่ถึง **นโม** ความนอบน้อม (**อตฺถุ**) ขอจงมี **เต** แด่พระองค์.

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าพระมุนี แม้พระองค์จะทรงสละภพไปแล้ว กลับนำภพมาให้ (แก่สัตว์ทั้งหลาย) เพราะทรงมีสาระแห่งคุณอันใครๆ คาดไม่ถึง ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอถวายความนอบน้อมแด่พระองค์

(๖) อาคมวิโรธิโน ยถา อาคมวิโรธิมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๐] **เนวา'ลปติ เกนาปิ วจีวิญฺญตฺติโต ยติ**
สมฺปชานมุสาวาทา ผุเสยฺยา'ปตฺติทุกฺกฏํ.

ยติ พระภิกษุ **เนว อาลปติปิ** แม้จะไม่พูด **เกน** กับด้วยใครๆ **ผุเสยฺย** สามารถต้อง **อาปตฺติทุกฺกฏํ** ซึ่งอาบัติทุกกฏ **สมฺปชานมุสาวาทา** เพราะรู้อยู่กลับกล่าวเท็จ **วจีวิญฺญตฺติโต** โดยวจีวิญญัติ.

พระภิกษุแม้จะไม่พูดจากับใคร ก็สามารถต้องอาบัติทุกกฏได้ เพราะเป็นสัมปชานมุสาวาท ทางวจีวิญญัติ

๑.๕ เนยยโทสปริหาระ วิธีแก้เนยยโทษ

เนยฺยสฺส ยถา เนยยะมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๑] **มรีจิจนฺทนาเลป–** **ลาภา สีตมรีจิโน**
อิมา สพฺพาปิ ธวลา **ทิสา โรจนฺติ นิพฺภรํ.**

อิมา ทิสา ทิศทั้งหลายเหล่านี้ **สพฺพาปิ** แม้ทั้งหมด **ธวลา** (**หุตฺวา**) เป็นสีขาวสกาว **โรจนฺติ** ย่อมสว่าง **นิพฺภรํ** เจิดจ้า **มรีจิจนฺทนาเลปลาภา** เพราะได้รับซึ่งการลูบไล้ด้วยผงจันทน์คือแสงสว่าง **สีตมรีจิโน** ของดวงจันทร์ซึ่งมีแสงเย็น.

แม้ทั่วทุกทิศก็นวลสกาวเจิดจ้า เพราะได้รับการลูบไล้ด้วยแป้งจันทน์คือแสงสว่างของดวงจันทร์ซึ่งมีแสงนวลเย็น

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๘๒] **มโนนุรญฺชโน มารงฺ–** **คนาสิงฺคารวิพฺภโม**
ชิเนนา'สมนุญฺญาโต **มารสฺส หทยานโล.**

มารงฺคนาสิงฺคารวิพฺภโม การยั่วยวนด้วยการโปรยเสน่ห์ของธิดามาร **มโนนุรญฺชโน** ที่ยังใจให้ยินดี **ชิเนน** อันพระพุทธเจ้า **อสมนุญฺญาโต** ไม่ทรงยินดีแล้ว **หทยานโล** กลับเป็นความร้อนรุ่มในใจ **มารสฺส** ของพญามาร.

การยั่วยวนเล้าโลมใจ ที่ธิดามารแสดงด้วยสิงคารมารยา ไม่สามารถ

ทำให้พระพุทธเจ้าทรงยินดีได้ กลับเป็นไฟร้อนรุ่มอยู่ในใจของพญามารเสียเอง

๑.๖ วิเสสนาเปกขโทสปริหาระ วิธีแก้วิเสสนาเปกขโทษ

วิเสสนาเปกฺขสฺส ยถา วิเสสนาเปกขะมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๓] **อปยาตาปราธมฺปิ อยํ เวรี ชนํ ชโน**
โกธปาฏลภูเตน ภิยฺโย ปสฺสติ จกฺขุนา.

อยํ เวรี ชโน บุคคลผู้จองเวรนี้ **ปสฺสติ** มองดู **ชนํ** ซึ่งบุคคล (คู่เวร) **อปยาตาปราธมฺปิ** แม้ปราศจากโทษ **จกฺขุนา** ด้วยดวงตา **โกธปาฏลภูเตน** อันแดงกล่ำเพราะความโกรธ **ภิยฺโย** อย่างมาก.

คนผู้เป็นคู่เวรกัน ย่อมมองดูกันแม้จะไม่มีความผิดอะไร ด้วยตาแดงกล่ำเพราะความโกรธจัด

๑.๗ หีนัตถโทสปริหาระ วิธีแก้หีนัตถโทษ

หีนตฺถสฺส ยถา หีนัตถะมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๔] **อปฺปกานมฺปิ ปาปานํ ปภาวํ นาสเย พุโธ**
อปิ นิปฺปภาตานีต– ขชฺโชโต โหติ ภาณุมา.

พุโธ บัณฑิต **ปภาวํ** ยังอำนาจ **ปาปานํ** แห่งบาปทั้งหลาย **อปฺปกานมฺปิ** แม้เล็กน้อย **นาสเย** พึงให้พินาศไป, **ภาณุมา อปิ** เหมือนดวงอาทิตย์ **นิปฺปภาตานีตขชฺโชโต โหติ** เป็นผู้มีหิ่งห้อยอันตนนำไปสู่ความอับแสง.

ผู้รู้รีบทำลายอำนาจแห่งอกุศลตั้งแต่ยังเล็กน้อย เหมือนดวงอาทิตย์ย่อมทำลายแม้หิ่งห้อยให้อับแสงลงได้

๑.๘ อนัตถโทสปริหาระ วิธีแก้อนัตถโทษ

อนตฺถสฺส ยถา อนัตถะมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๕] **น ปาทปูรณตฺถาย ปทำ โยเชยฺย กตฺถจิ**
ยถา วนฺเท มุนินฺทสฺส ปาทปงฺเกรุหำ วรำ.

(**กวิชโน**) นักกวี **น โยเชยฺย** ไม่ควรประกอบ **ปทำ** ซึ่งบท **ปาท-ปูรณตฺถาย** เพื่อประโยชน์แห่งการยังบาทคาถาให้เต็ม **กตฺถจิ** (**พนฺเธ**) ในบทประพันธ์บางอย่าง **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) (**อหำ** ข้าพระพุทธเจ้า) **วนฺเท** ย่อมถวายบังคม **ปาทปงฺเกรุหำ** ซึ่งดอกบัวคือพระบาท **วรำ** อันประเสริฐ **มุนินฺทสฺส** ของพระจอมมุนี.

นักกวีไม่ได้ใส่บทเพื่อเพียงให้เต็มบาทในบางบทประพันธ์ เช่น **วนฺเท มุนินฺทสฺส ปาทปงฺเกรุหำ วรำ** ขอถวายบังคมซึ่งดอกบัวบาทอันประเสริฐของพระจอมมุนี

๒. วากยโทสปริหาระ
วิธีแก้วากยโทษทั้ง ๙ อย่าง

๒.๑ เอกัตถโทสปริหาระ วิธีแก้เอกัตถโทษ

[๘๖] **ภยโกธปสำสาทิ วิเสโส ตาทิโส ยทิ**
วตฺตุ กามิยเต โทโส น ตตฺเถ'กตฺถตากโต.

ยทิ หากว่า **วิเสโส** ความพิเศษ **ภยโกธปสำสาทิ** มีความกลัว ความโกรธ และการสรรเสริญ เป็นต้น **ตาทิโส** อย่างนั้น (**วิญฺญูหิ** อันผู้รู้ทั้งหลาย) **กามียเต** ย่อมปรารถนา **วตฺตุำ** เพื่อกล่าว, **โทโส** โทษ **เอกตฺถตากโต** อันท่านกระทำแล้วโดยความเป็นเอกัตถโทษ **น** (**โหติ**) ย่อมไม่มี **ตตฺถ วิเสเส** ในความพิเศษนั้น.

หากผู้รู้ต้องการกล่าวความพิเศษ คือ ความกลัว ความโกรธ ความสรรเสริญ เป็นต้นอย่างนั้น ถือว่าไม่มีเอกัตถโทษในความพิเศษนั้น

ถ้าใช้ศัพท์เหมือนกันอรรถต่างกัน เป็นยมกโทษ ถ้าใช้ศัพท์เหมือนกันอรรถเหมือนกัน เป็นเอกัตถโทษ แต่ในกรณีกล่าวคำที่เป็นอาเมฑิตะในเวลากลัวเป็นต้น ถือว่าไม่เป็นเอกัตถโทษ

อาเมฑิตะ ๑๑

๑. **ภเย** ในเวลาหวาดกลัว
เช่น**สปฺโป สปฺโป** งู ๆ, **โจโร โจโร** โจร ๆ

๒. **โกเธ** ในเวลาโกรธ
เช่น**วิชฺฌ วิชฺฌ** แทง ๆ, **ปหร ปหร** ตี ๆ

๓. **ปสํสายํ** ในการสรรเสริญ
เช่น**สาธุ สาธุ** ดีแล้ว ๆ

๔. **ตุริเต** ในเวลารีบเร่ง
เช่น**คจฺฉ คจฺฉ** ไป ๆ, **ลุนาหิ ลุนาหิ** เกี่ยว ๆ

๕. **โกตูหเล** ในเวลาโกลาหล
เช่น**อาคจฺฉ อาคจฺฉ** มา ๆ

๖. **อจฺฉเร** ในเวลาอัศจรรย์
เช่น**พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยนฺโต**
รำพึงอยู่ว่า “พุทโธ พุทโธ”

๗. **หาเส** ในเวลาดีใจ
เช่น**อภิกฺกมถายสฺมนฺโต อภิกฺกมถายสฺมนฺโต**
ผู้มีอายุ เชิญก้าวไป ๆ

๘. **โสเก** ในเวลาเศร้าโศก
เช่น**กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตก**
ลูกน้อยคนเดียว (ของแม่) เจ้าอยู่ที่ไหน ๆ

๙. **ปสาเท** ในเวลาจิตใจเบิกบาน
เช่น**อโห สุขํ อโห สุขํ** สุขจริงหนอ ๆ

๑๐. **ครหายं** ในเวลาติเตียน
เช่น**ปาโป ปาโป** บาป ๆ
๑๑. **สมฺมาเน** ในเวลาชมชอบ
เช่น**อภิรูปก อภิรูปก** พ่อรูปหล่อ ๆ

ยถา อุทาหรณ์

[๘๗] **สปฺโป สปฺโป อยं หนฺท นิวตฺตตุ ภวं ตโต**
ยทิ ชีวิตุกาโม'สิ กถं ต'มุปสปฺปสิ.

หนฺท อยं สปฺโป สปฺโป เฮ้ย นี่งูงู **ยทิ** ถ้าว่า (**ตฺวं** ท่าน) **ชีวิตุกาโม อสิ** เป็นผู้ต้องการมีชีวิตอยู่, **ภวं** ท่าน **นิวตฺตตุ** จงถอยห่าง **ตโต** จากงูนั้น, (**ตฺวं** ท่าน) **อุปสปฺปสิ** จะเข้าไปใกล้ **ตं** ซึ่งงูนั้น **กถं** ทำไม.

เฮ้ย นี่งูงู ถ้ายังไม่อยากตาย ต้องถอยห่างจากมัน จะเข้าไปใกล้มันทำไม

๒.๒ ภัคครีติโทสปริหาระ วิธีแก้ภัคครีติโทษ

ภคฺครีติโน ยถา อุทาหรณ์ของภัคครีติโทษ

[๘๘] **โย โกปิ รูปาติสโย กนฺติ กาปิ มโนหรา**
วิลาสาติสโย โกปิ อโห พุทฺธมโหทโย.

รูปาติสโย ความยิ่งแห่งพระรูป **โย โกปิ** สักปานใด, **กนฺติ** พระรัศมี **มโนหรา** อันดึงดูดใจ **กาปิ** ปานใด, **วิลาสาติสโย** ความยิ่งแห่งความงดงาม **โกปิ** ปานใด, **พุทฺธมโหทโย** ความเจริญยิ่งของพระพุทธเจ้า **อโห** น่าอัศจรรย์.

พระรูปโฉมงามหยดย้อยปานใด พระรัศมีดึงดูดใจปานใด พระลีลาองอาจยิ่งปานใด ความสง่างามของพระพุทธองค์ ยิ่งน่าอัศจรรย์

๒.๓ พยากิณฺณโทสปริหาระ วิธีแก้พยากิณณโทษ

[๘๙] **อพฺยาโมหกรํ พนฺธํ อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ**
อทูรปทวินฺยาสํ ปสํสนฺติ กวิสฺสรา.

กวิสฺสรา สุดยอดแห่งกวีทั้งหลาย **ปสํสนฺติ** ย่อมสรรเสริญ **พนฺธํ** ซึ่งบทประพันธ์ **อพฺยาโมหกรํ** อันไม่ทำให้เกิดความฉงน **อพฺยากิณฺณํ** อันไม่สับสน **มโนหรํ** อันดึงดูดใจ **อทูรปทวินฺยาสํ** อันมีการเชื่อมซึ่งบทที่ไม่ห่างกัน

ยอดกวีทั้งหลายพากันสรรเสริญบทประพันธ์ที่ไม่ทำให้มึนงงสับสน มีความสละสลวยน่าติดตาม และเชื่อมบทไม่ห่างกัน

ยถา อุทาหรณ์

[๙๐] **นีลุปฺปลาภํ นยนํ พนฺธุกรุจิโร'ธโร**
นาสา เหมงฺกุโส เตน ชิโน'ยํ ปิยทสฺสโน.

นยนํ พระเนตร **นีลุปฺปลาภํ** งดงามเหมือนดอกบัวเขียว, **อธโร** ริมฝีพระโอษฐ์ **พนฺธุกรุจิโร** มีความงามดังสีดอกชบา, **นาสา** พระนาสิก **เหมงฺกุโส** โด่งเหมือนตะขอทองคำ, **เตน** เพราะเหตุนั้น **อยํ ชิโน** พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ **ปิยทสฺสโน (โหติ)** เป็นผู้มีการเห็นอันน่ารัก.

พระเนตร(ดำ)ดังดอกบัวเขียว ริมฝีพระโอษฐ์(แดงระเรื่อ)ดังกลีบดอกชบา พระนาสิกโด่งดุจตะขอทอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ จึงเป็นผู้น่ารักแก่ผู้พบเห็น

๒.๔ คามมโทสปริหาระ วิธีแก้คามมโทษ

[๙๑] **สมติกฺกนฺตคามฺมตฺตํ กนฺตวาจาภิสงฺขตํ**
พนฺธนํ รสเหตุตฺตา คามฺมตฺตํ อติวตฺตติ.

พนฺธนำ บทประพันธ์ **สมติกฺกนฺตคามฺมตฺตำ** อันมีคามมโทษที่ท่านละทิ้งแล้ว **กนฺตวาจาภิสงฺขตำ** อันท่านประพันธ์ขึ้นด้วยคำอันน่าปรารถนา **อติวตฺตติ** ย่อมล่วงพ้น **คามฺมตฺตำ** ซึ่งความเป็นคามมโทษ **รสเหตุตฺตา** เพราะความเป็นเหตุแห่งรส (มีสิงคารรสเป็นต้น).

บทประพันธ์ที่ปราศจากคามมโทษแล้ว ท่านประพันธ์ขึ้นด้วยถ้อยคำที่น่าปรารถนา ย่อมพ้นความเป็นคามมโทษ เพราะทำให้มีรสชาติ

ยถา อุทาหรณ์

[๙๒] **ทุโนติ กามจณฺฑาโล โส มำ สทย นิทฺทโย**
อีทิสำ พฺยสนาปนฺนำ สุขีปิ กิ'มุเปกฺขเส.

สทย นี่ที่รัก **โส กามจณฺฑาโล** ตัวจัณฑาลคือกามนั้น **นิทฺทโย** ไม่มีความการุณ **ทุโนติ** ย่อมทำลาย **มำ** ซึ่งฉัน, **ตฺวำ** เธอ **สุขีปิ** แม้มีความสุข **อุเปกฺขเส** ย่อมดูดาย **มำ** ซึ่งฉัน **พฺยสนาปนฺนำ** ผู้ถึงความเสื่อม **อีทิสำ** เช่นนี้ **กึ** ได้อย่างไร.

ที่รักจ๋า ตัวจัณฑาลคือกามนั้น ไม่ปราณีใคร มันแผดเผาฉันอยู่ ส่วนเธอพอมีความสุข ก็ดูดายฉันผู้ถึงความอับเฉาเช่นนี้ ได้ลงคอ

๒.๕ ยติหีนโทสปริหาระ วิธีแก้ยติหีนโทษ

[๙๓] **ยติหีนปริหาโร น ปุเน'ทานิ นียเต**
ยโต น สวนุพฺเพคำ เหฏฺฐา เยตำ วิจาริตำ.

สวนุพฺเพคำ การชะงักในการฟัง **น** (**อตฺถิ**) จะไม่มี **ยโต** เพราะเหตุใด, **ยติหีนปริหาโร** การแก้ซึ่งยติหีนโทษ (**มยา** อันเรา) **น นียเต** จะไม่นำมา **อิทานิ** ในเวลานี้ **ปุน** อีก **ตโต** เพราะเหตุนั้น, **เอตำ** (**ยติหีนโทสปริหรณำ**) การแก้ยติหีนโทษนี้ (**มยา** อันเรา) **วิจาริตำ** แสดง

ไว้แล้ว **เหฏฺฐา** ในปริจเฉทที่ ๑ ข้างล่าง.

การแก้ยติหีนโทษจะไม่นำมาแสดงในเวลานี้อีก เพราะจะทำให้การติดตามฟังชะงัก ข้อนั้น ได้แสดงไว้แล้วตั้งแต่ปริจเฉทแรกที่ผ่านมา (คาถา ๔๗-๕๔)

๒.๖ กมัจจุตโทสปริหาระ วิธีแก้กมัจจุตโทษ

กมจฺจุตสฺส ยถา การแก้กมัจจุตโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๙๔] **อุทารจริโต'สิ ตฺวํ เตเน'วา'ราธนา ตฺวยิ**
เทสํ วา เทหิ คามํ วา เขตฺตํ วา มม โสภนํ.

ตฺวํ ท่าน **อุทารจริโต อสิ** เป็นผู้มีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อ, **เตเนว** เพราะเหตุนั้นแล **อาราธนา** ความปรารถนาดี (**โหติ** ย่อมมี) **ตฺวยิ** ในท่าน, (**ตฺวํ** ท่าน) **เทหิ** โปรดให้ **เทสํ วา** ซึ่งดินแดนหรือ **คามํ วา** หรือซึ่งหมู่บ้าน **เขตฺตํ วา** หรือว่าซึ่งนา **โสภนํ** อันงาม **มม** แก่ข้าพเจ้า.

ท่านเป็นผู้มีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อ ฉะนั้น ในตัวท่านจึงมีแต่ความปรารถนาดี ขอท่านโปรดให้ดินแดน หรือหมู่บ้าน หรือนาอันงาม แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

๒.๗ อติวุตตโทสปริหาระ วิธีแก้อติวุตตโทษ

อติวุตฺตสฺส ยถา การแก้อติวุตตโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๙๕] **มุนินฺทจนฺทสมฺภูต– ยโสราสิมรีจินํ**
สกโล'ปฺย'ย'มากาโส นา'วกาโส วิชมฺภเน.

อยํ อากาโส ท้องฟ้านี้ **สกโลปิ** แม้ทั้งสิ้น **อวกาโส น โหติ** ย่อมไม่มีช่องว่าง **วิชมฺภเน** เพราะการแผ่ไป **มุนินฺทจนฺทสมฺภูตยโส-ราสิมรีจีนํ** แห่งพระรัศมีกองเกียรติยศอันปรากฏแล้วจากดวงจันทร์คือ

พระจอมมุนี.

ท้องฟ้าทั้งสิ้นนี้ ไม่มีช่องว่างเลย เมื่อพระรัศมีแห่งกองเกียรติยศอันปรากฏขึ้นจากดวงจันทร์คือพระจอมมุนีที่แผ่ไป (เป็นกันติคุณด้วย ๑๔๖)

๒.๘ อเปตัตถโทสปริหาระ วิธีแก้อเปตัตถโทษ

[๙๖] **วากฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานำ อเปตตฺถำ อนินฺทิตำ**
เตนฺ'มฺมตฺตาทิกานำ ตำ วจนา'ญฺญตฺร ทุสฺสติ.

วากฺยำ คำพูด **พฺยาปนฺนจิตฺตานำ** (**ชนานำ**) ของชนทั้งหลายผู้มีจิตแปรปรวน **อนินฺทิตำ** ไม่ควรตำหนิ **อเปตตฺถำ** ว่าเป็นอเปตัตถโทษ, **เตน** เพราะเหตุนั้น **ตำ วากฺยำ** คำพูดนั้น **ทุสฺสติ** ย่อมเสียไป, **อญฺญตฺร** เว้น **วจนา** จากคำพูด **อุมฺมตฺตาทิกานำ** (**ชนานำ**) ของชนทั้งหลายผู้วิกลจริตเป็นต้น.

คำของผู้มีจิตแปรปรวนวิกลจริตเป็นต้น ไม่ควรตำหนิว่า เป็นอเปตัตถโทษ เพราะว่า คำนั้นใช้ไม่ได้

ยถา อุทาหรณ์คำพูดของคนบ้า

[๙๗] **สมุทฺโท ปียเต โส'ย– มห'มชฺช ชราตุโร**
อิเม คชฺชนฺติ ชีมูตา สกฺกสฺเส'ราวโณ ปิโย.

โส อยำ สมุทฺโท น้ำทะเลนั้น (**เกนจิ** อันบางคน) **ปียเต** ย่อมดื่ม, **อชฺช** ในวันนี้ **อหำ** เรา **ชราตุโร** กระสับกระส่ายเพราะการเจ็บป่วย, **อิเม ชีมูตา** เมฆทั้งหลายเหล่านี้ **คชฺชนฺติ** ย่อมคำราม, **เอราวโณ** ช้างเอราวัณ **สกฺกสฺส** ของท้าวสักกะ **ปิโย** ช่างน่ารัก.

น้ำทะเลนั้นบางคนก็ดื่ม วันนี้เรากระสับกระส่ายเพราะเป็นไข้ ก้อนเมฆเหล่านี้ร้องคำราม ช้างเอราวัณของพระอินทร์ก็น่ารัก

๒.๙ พันธผรุสโทสปริหาระ
วิธีแก้พันธผรุสโทษให้เป็นสุขุมาลตาคุณ

[๙๘] **สุขุมาลาวิโรธิตฺต–** **ทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ**
พนฺธนํ พนฺธผรุส– **โทสํ สํหูสเยยฺย ตํ.**

ตํ พนฺธนํ บทประพันธ์นั้น **สุขุมาลาวิโรธิตฺตทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ** อันประกอบด้วยความสุภาพอันไม่ตรงข้ามจากสุขุมาลตาคุณที่นุ่มนวล **สํหูสเยยฺย** สามารถทำลาย **พนฺธผรุสโทสํ** ซึ่งพันธผรุสโทษ

บทประพันธ์ที่มีความสุภาพนุ่มนวล สามารถทำลายพันธผรุสโทษได้

ยถา อุทาหรณ์

[๙๙] **ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ** **สุณนฺตา มธุรํ คิรํ**
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ– **กาเล เกฬิปรมฺมุขา.**

สาธู คนดีทั้งหลาย **ปสฺสนฺตา** เห็นอยู่ **รูปวิภวํ** ซึ่งความบริบูรณ์แห่งพระรูป **สุณนฺตา** ฟังอยู่ **มธุรํ คิรํ** ซึ่งพระดำรัสอันไพเราะ **เกฬิปรมฺมุขา** พากันหันหลังให้กับการเล่น **จรนฺติ** ย่อมประพฤติ (**ธมฺมํ** ซึ่งธรรม) **สมฺพุทฺธกาเล** ในเวลามีพระชนม์อยู่แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

เมื่อสาธุชนเห็นความเอิบอิ่มแห่งพระรูป ฟังพระสัทธรรมอันไพเราะ จึงพากันหันหลังให้การเล่นแล้ว ประพฤติธรรม ตลอดเวลาที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่

๓. วากยัตถโทสปริหารนิทเทสะ
อธิบายวิธีแก้วากยัตถโทษทั้ง ๖ อย่าง

๓.๑ อปักกมโทสปริหาระ วิธีแก้อปักกมโทษ
อปกฺกมสฺส ยถา วิธีแก้อปักกมโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๑๐๐] **ภาวนาทานสีลานิ สมฺมา สมฺปาทิตานิ'ห**
นิพฺพานโภคสคฺคาทิ- สาธนานิ น สํสโย.

ภาวนาทานสีลานิ ภาวนา ทาน และศีลทั้งหลาย (**ปุคฺคเลน** อันบุคคล) **สมฺปาทิตานิ** ให้สำเร็จแล้ว **สมฺมา** โดยชอบ **อิห** (**อตฺตภาเว**) ในอัตภาพนี้ **นิพฺพานโภคสคฺคาทิสาธนานิ** (**โหนฺติ**) เป็นสิ่งยังโลกุตตรผลคือพระนิพพานและโลกียผลมีโภคทรัพย์และสวรรค์เป็นต้นให้สำเร็จ **น สํสโย** อย่างไม่ต้องสงสัย (**สํสโย** ความสงสัย **น โหติ** ย่อมไม่มี).

ภาวนา ทาน และศีล ที่บุคคลทำให้บริบูรณ์ดีแล้วในอัตภาพนี้ ย่อมให้สำเร็จนิพพานสมบัติ โภคสมบัติ และสวรรค์สมบัติ อย่างไม่ต้องสงสัย

ข้อควรเว้นในการแก้อปักกมโทษ

[๑๐๑] **อุทฺทิฏฺฐวิสโย โกจิ วิเสโส ตาทิโส ยทิ**
อนุทฺทิฏฺเฐสุ เนว'ตฺถิ โทโส กมวิลงฺฆเน.

ยทิ หากว่า **โกจิ วิเสโส** ความพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง **ตาทิโส** เช่นนั้น **อุทฺทิฏฺฐวิสโย** อันมีอรรถที่ท่านกล่าวไว้ก่อนเป็นที่ตั้ง (**สิยา**) พึงมี (**อตฺเถสุ**) ในอรรถทั้งหลาย **อนุทฺทิฏฺเฐสุ** อันท่านกล่าวไว้ภายหลัง, **โทโส** โทษ **กมวิลงฺฆเน** ในการข้ามซึ่งลำดับ **น เอว อตฺถิ** ย่อมไม่มีนั่นเทียว.

ถ้าในเนื้อความที่กล่าวภายหลัง (นิทเทส) มีความพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งนำเอาเนื้อความที่กล่าวก่อน (อุทเทส) มาเป็นที่ตั้งเช่นนั้น

ถือว่าไม่มีโทษในการข้ามลำดับแล

ยถา อุทาหรณ์

[๑๐๒] **กุสลา'กุสลำ อพฺยา–** **กต'มิจฺเจสุ ปจฺฉิมำ**
อพฺยากตำ ปากทำ น **ปากทำ ปฐมทฺวยำ.**

เอสุ (**จิตฺเตสุ**) บรรดาจิตทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **กุสลำ** กุศล **อกุสลำ** อกุศล **อพฺยากตำ จ** และอัพยากฤต **อพฺยากตำ** จิตที่เป็นอัพยากฤต **ปจฺฉิมำ** อย่างหลัง **ปากทำ น** (**โหติ**) เป็นสภาพไม่ให้ซึ่งผล, **ปฐมทฺวยำ** จิตสองอย่างแรก **ปากทำ** (**โหติ**) เป็นสภาพให้ซึ่งผล.

บรรดาจิตเหล่านี้ คือ กุศล อกุศล และอัพยากฤต อย่างหลัง คืออัพยากฤตไม่ให้ผล สองอย่างแรกคือกุศลและอกุศลย่อมให้ผล

๓.๒ โอจิตยหีนโทสปริหาระ วิธีแก้โอจิตยหีนโทษ

[๑๐๓] **สคุณานา'วิกรเณ** **การเณ สติ ตาทิเส**
โอจิตฺยหีนตาปตฺติ **นตฺถิ ภูตตฺถสำสิโน.**

การเณ เมื่อเหตุ **อาวิกรเณ** อันทำให้แจ้ง **สคุณานำ** ซึ่งคุณของตนทั้งหลาย **ตาทิเส** เช่นนั้น **สติ** มีอยู่, **โอจิตฺยหีนตาปตฺติ** การถึงซึ่งความเป็นโอจิตยหีนโทษ **นตฺถิ** ย่อมไม่มี **ภูตตฺถสำสิโน** แก่บุคคลผู้มีปรกติกล่าวซึ่งคุณที่มีอยู่จริง.

เมื่อมีเหตุสมควรที่จะประกาศคุณของตนซึ่งมีอยู่เช่นนั้น บุคคลที่กล่าวอวดคุณที่มีอยู่จริง ไม่เป็นการต้องโอจิตยหีนโทษ

ตามความเหมาะสม

[๑๐๔] **โอจิตฺยำ นาม วิญฺเญยฺยำ** **โลเก วิขฺยาต'มาทรา**
ตตฺโถ'ปเทสปภวา **สุชนา กวิปุงฺควา.**

โอจิตยํ นาม ชื่อว่าความเหมาะสม **วิขฺยาตํ** อันปรากฏ **โลเก** ในโลก (**วิญฺญูหิ** อันบัณฑิตทั้งหลาย) **วิญฺเญยฺยํ** ควรรับรู้ **อาทรา** ด้วยความเอื้อเฟื้อ, **สุชนา** คนดีทั้งหลาย **กวิปุงฺควา** ผู้เป็นยอดกวี **อุปเทสปภวา** เป็นบ่อเกิดแห่งคำแนะนำ **ตตฺถ** (**โอจิตฺเย**) ในความเหมาะสมนั้น.

ชื่อว่าความเหมาะสมที่ปรากฏอยู่ในโลก ควรรับรู้ด้วยความเอื้อเฟื้อ คนดีที่นับว่าเป็นยอดกวี เป็นแหล่งให้ความรู้ในเรื่องความเหมาะสมนั้น

คำแนะนำ

[๑๐๕] **วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว'– จิตฺยหีนํ ปริหเร**
ตโต'จิตฺยสฺส สมฺโปเส รสโปโส สิยา กเต.

(**ปณฺฑิโต** บัณฑิต) **วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว** ผู้มีความบริบูรณ์ด้วยโอจิตยคุณที่ตนรู้แล้ว **ปริหเร** ควรหลีกเลี่ยง **โอจิตฺยหีนํ** ซึ่งโอจิตยหีนโทษ, **สมฺโปเส** เมื่อความเจริญ **โอจิตฺยสฺส** แห่งโอจิตยคุณ (**ปณฺฑิเตน** อันบัณฑิต) **กเต** กระทำแล้ว **ตโต** โดยการหลีกเลี่ยงโทษนั้น, **รสโปโส** ความเจริญด้วยรสคือความไพเราะอ่อนหวาน **สิยา** พึงมี.

ผู้มีความรู้ความชำนาญในโอจิตยคุณ ควรหลีกเลี่ยงโอจิตยหีนโทษ เมื่อเสริมโอจิตยคุณให้มากขึ้นแล้ว จะบริบูรณ์ด้วยความไพเราะอ่อนหวาน

ยถา อุทาหรณ์

[๑๐๖] **โย มารเสน'มาสนฺน'– มาสนฺนวิชยุสฺสโว**
ติณายปิ น มญฺญิตฺถ โส โว เหตุ ชยํ ชิโน.

โย ชิโน พระพุทธเจ้าพระองค์ใด **อาสนฺนวิชยุสฺสโว** ทรงมีงานฉลองซึ่งชัยชนะอันใกล้เข้ามาแล้ว **น มญฺญิตฺถ** ไม่ทรงให้ความสำคัญ **มารเสนํ** ซึ่งกองทัพแห่งมาร **อาสนฺนํ** อันมาใกล้ **ติณายปิ** แม้กว่า

เส้นหญ้า, **โส ชิโน** พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **เทตุ** โปรดให้ **ชยํ** ซึ่งชัยชนะ **โว** แก่ท่านทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีงานฉลองชัยอันใกล้เข้ามา ไม่ทรงให้ความสำคัญกองทัพมารที่เข้ามาใกล้ยิ่งกว่าเส้นหญ้าเลย ขอพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จงให้ชัยชนะแก่ท่านทั้งหลายเทอญ

๓.๓ ภัคครีติโทสปริหาระ วิธีแก้ภัคครีติโทษ

[๑๐๗] **อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิ– กมาติกฺกมลงฺฆเน**
ภคฺครีติวิโรโธ'ยํ คตึ น กฺวา'ปิ วินฺทติ.

อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิกมาติกฺกมลงฺฆเน เมื่อการพ้นจากการข้ามซึ่งลำดับแห่งอรรถ มีกัตตุและกัมมะเป็นต้น อันท่านปรารภแล้ว (**สติ** มีอยู่) **อยํ ภคฺครีติวิโรโธ** ภัคครีติโทษนี้ **น วินฺทติ** ย่อมไม่ได้ **คตึ** ซึ่งการตั้งอยู่ **กฺวาปิ** แม้ในที่ไหน.

เมื่อมีการพ้นไปจากการข้ามลำดับของอรรถ มีกัตตาและกรรมเป็นต้น ที่ท่านพยายามทำแล้ว ภัคครีติโทษนี้ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่ว่าที่ไหน

ยถา อุทาหรณ์ (ฉัฏฐีวิภัตติ)

[๑๐๘] **สุชนญฺญาน'มิตฺถีนํ วิสฺสาโส โน'ปปชฺชเต**
วิสสฺส สิงฺคิโน โรค– นทีราชกุลสฺส จ.

วิสฺสาโส ความคุ้นเคย **สุชนญฺญานํ** ของคนชั่วทั้งหลาย เหล่าอื่นจากคนดี **อิตฺถีนํ** ของหญิงทั้งหลาย **วิสสฺส** ของยาพิษ **สิงฺคิโน** ของสัตว์มีเขา **โรคนทีราชกุลสฺส จ** ของโรค แม่น้ำและราชตระกูล (**มยา สทฺธึ** กับด้วยเรา) **น อุปปชฺชเต** ย่อมไม่สมควร.

ไม่สมควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว ผู้หญิง ยาพิษ สัตว์มีเขา มีเขี้ยว มีงา โรคร้าย แม่น้ำ และราชตระกูล

ยถา อุทาหรณ์ (สัตตมีวิภัตติ)

[๑๐๙] **เภสชฺเช วิหิเต สุทฺธ– พุทฺธาทิรตนตฺตเย**
ปสาท'มาจเร นิจฺจํ สชฺชเน สคุเณปิ จ.

(**สปฺปุริโส** สัปบุรุษ) **อาจเร** ควรประพฤติ **ปสาทํ** ซึ่งความเลื่อมใส **วิหิเต เภสชฺเช** ในยาอันหมอปรุงแล้ว **สุทฺธพุทฺธาทิรตนตฺตเย** ในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์เป็นต้น **สชฺชเน** ในคนดี **สคุเณปิ จ** และแม้ในบุคคลผู้มีคุณ **นิจฺจํ** เป็นนิตย์.

ควรสร้างความเชื่อมั่นไม่เสื่อมคลาย ในยาที่หมอปรุงแล้ว พระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์เป็นต้น คนดี และคุณของตน

๓.๔ สสังสยโทสปริหาระ วิธีแก้สสังสยโทษ

สสํสยสฺส ยถา วิธีแก้สสังสยโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๑๑๐] **มุนินฺทจนฺทิมาโลก– รสโลลวิโลจโน**
ชโน'วกฺกนฺตปนฺโถ'ว รํสิทสฺสนปีณิโต.

ชโน ชน **มุนินฺทจนฺทิมาโลกรสโลลวิโลจโน** ผู้มีนัยน์ตาอันหยาดเยิ้มเพราะความพอใจในรัศมีแห่งดวงจันทร์คือพระจอมมุนี **อวกฺกนฺตปนฺโถ เอว** ผู้มีทางอันก้าวลงแล้วนั่นเทียว **รํสิทสฺสนปีณิโต** (**โหติ**) เป็นผู้เอิบอิ่มเพราะได้เห็นพระรัศมี.

ชนผู้มีนัยน์ตาหยาดเยิ้มด้วยความพอใจแจ่มจันทร์คือพระจอมมุนี ขณะก้าวเท้าไปตามทาง ก็ยังมีใจเอิบอิ่มเพราะได้เห็นพระรัศมี

คำที่ไม่เป็นสสังสยโทษ

[๑๑๑] **สํสยาเย'ว ยํ กิญฺจิ ยทิ กีฬาทิเหตุนา**
ปยุชฺชเต น โทโส'ว สสํสยสมปฺปิโต.

ยทิ หากว่า **ยํ กิญฺจิ** (**ปทํ**) บททุกอย่าง **ปยุชฺชเต** ย่อมถูก

ประกอบ **สंสยาย เอว** เพื่อให้เกิดความสงสัยนั่นเทียว **กีฬาทิเหตุนา** เพราะเหตุมีความต้องการเล่นเป็นต้น, **โทโส** โทษ **สสंสยสมปฺปิโต** อันถึงพร้อมด้วยความสงสัย **น** (**โหติ**) **เอว** ย่อมไม่มีนั่นเทียว.

หากบททุกอย่างถูกประกอบไว้เพื่อให้เกิดความสงสัย เพราะต้องการเล่น ย่อมไม่เป็นสสังสยโทษแล

ยถา อุทาหรณ์ (ปเหฬี-ปริศนา)

[๑๑๒] **ยาเต ทุติยं นิลยं คฺรุมฺหิ สกเคหโต**
ปาปุเณยฺยาม นิยตं สุข'มชฺฌยนาทินา.

(นัยที่ ๑) **คฺรุมฺหิ** เมื่อครู **ยาเต** ออกไปแล้ว **สกเคหโต** จากเรือนของตน **ทุติยं นิลยं** สู่เรือนหลังที่ ๒ (**มยं** เราทั้งหลาย) **ปาปุเณยฺยาม** พึงถึง **สุขं** ซึ่งความสุข **อชฺฌยนาทินา** ด้วยกิจมีการท่องหนังสือเป็นต้น **นิยตं** แน่นอน.

เมื่อครูออกจากเรือนของตนไปสู่เรือนหลังที่ ๒ พวกเราควรถึงความสุขด้วยการท่องหนังสือเป็นต้นอย่างแน่นอน

(นัยที่ ๒) **คฺรุมฺหิ** เมื่อดาวพฤหัส **ยาเต** โคจรไปแล้ว **สกเคหโต** จากเรือนหลัก คือราศีธนูและราศีมีน **ทุติยं นิลยं** สู่เรือนจรที่ ๒ คือราศีมังกรและราศีเมษ (**มยं** เราทั้งหลาย) **ปาปุเณยฺยาม** พึงถึง **สุขं** ซึ่งความสุข **อชฺฌยนาทินา** ด้วยกิจมีการเรียนมนต์เป็นต้น **นิยตं** แน่นอน.

เมื่อดาวพฤหัสโคจรจากเรือนหลักคือราศีธนูและราศีมีน ไปสู่เรือนจรที่ ๒ คือราศีมังกรและราศีเมษ พวกเราพึงได้ความสุข ด้วยการเรียนมนต์เป็นต้นอย่างแน่นอน

ราศี ๑๒

๑. ราศีสิงห์ ๒. ราศีกรกฎ ๓. ราศีพิจิก ๔. ราศีกันย์ ๕. ราศีธนู ๖. ราศีตุลย์ ๗. ราศีมังกร ๘. ราศีมีน ๙. ราศีเมษ ๑๐. ราศีเมถุน ๑๑. ราศีพฤษ (อุสภะ) ๑๒. ราศีกุมภ์

วันเกิด

๑. อาทิตย์ ๒. จันทร์ ๓. อังคาร ๔. พุธ ๕. พฤหัสบดี ๖. ศุกร์ ๗. เสาร์

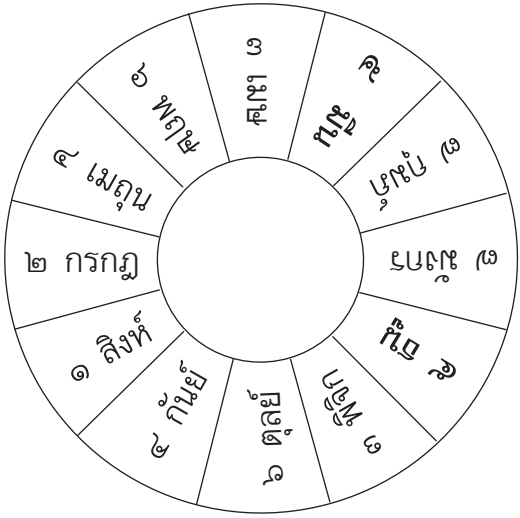

๓.๕ คามมโทสปริหาระ วิธีแก้คามมโทษ

[๑๑๓] **สุภคา ภคินี สา'ยํ เอตสฺสิ'จฺเจวมาทิกํ**
น "คามฺม"มิติ นิทฺทิฏฺฐํ กวีหิ สกเลหิปิ.

(**วากฺย**) ประโยค **อิติ เอวํ อาทิกํ** เป็นต้นอย่างนี้ว่า "**สา อยํ ภคินี** น้องสาวนั้น **เอตสฺส** (**ปุริสสฺส**) ของบุรุษนั่น **สุภคา โหติ** เป็นหญิงงาม" **กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย **สกเลหิปิ** แม้ทั้งสิ้น **นิทฺทิฏฺฐํ** แสดงแล้ว **น คามฺมํ อิติ** ว่าไม่เป็นคามมโทษ.

ประโยคเป็นต้นว่า “สุภคา ภคินี สายं เอตสฺส น้องสาวของบุรุษนั้นสวยงาม” เหล่ากวีแสดงว่าไม่เป็นคามมโทษ

สุภคา : สุ+ภคา หญิงอวัยวะเพศงาม ผู้มีโชค มีมงคลดี (เป็นโทษ)
สุภ+คมุ คติมฺหิ+อา หญิงผู้ถึงความงาม (ไม่เป็นโทษ)

๓.๖ ทุฏฐาลังกติโทสปริหาระ วิธีแก้ทุฏฐาลังกติโทษ

[๑๑๔] **ทุฏฺฐาลงฺการวิคเมน โสภนาลงฺกติกฺกโม**
อลงฺการปริจฺเฉเท อาวิภาวํ คมิสฺสติ.

ทุฏฺฐาลงฺการวิคเมน เมื่อความปราศจากแห่งทุฏฐาลังกติโทษ (**สติ**) มีอยู่ **โสภนาลงฺกติกฺกโม** ลำดับของอลังการะที่งดงาม **คมิสฺสติ** จักถึง **อาวิภาวํ** ซึ่งความปรากฏ **อลงฺการปริจฺเฉเท** ในปริจเฉทที่ ๔ อันเป็นที่แสดงซึ่งอัตถาลังการะ.

เมื่อบทประพันธ์ปราศจากทุฏฐาลังกติโทษ ลำดับอลังการะที่งดงามก็จะปรากฏชัด ในปริจเฉทที่ ๔ อันแสดงอัตถาลังการะ

อุยโยชนคาถา คำส่งท้ายปริจเฉท

[๑๑๕] **โทเส ปรีหริตุ’เมส วโร’ปเทโส**
สตฺถนฺตรานุสรเณน กโต มเย’วं
วิญฺญายิ’มํ คุรุวราน’ธิกปฺปสาทา
โทเส ปรํ ปริหเรยฺย ยโสภิลาสี.

เอส วโร อุปเทโส คำแนะนำอันประเสริฐนี้ **มยา** อันข้าพเจ้า **กโต** กระทำไว้แล้ว **ปริหริตุ** เพื่อแก้ไข **โทเส** ซึ่งโทษทั้งหลาย **เอวं** อย่างนี้ **สตฺถนฺตรานุสรเณน** โดยการระลึกถึงซึ่งคัมภีร์อื่น, **ยโสภิลาสี** บัณฑิตผู้หวังซึ่งเกียรติยศโดยปรกติ **วิญฺญาย** รู้แล้ว **อิมं** (**อุปเทสं**) ซึ่งคำแนะนำนี้ **คุรุวรานं** ของครูผู้ประเสริฐทั้งหลาย **อธิกปฺปสาทา** ด้วย

ความเลื่อมใสอย่างยิ่ง **ปริหเรยฺย** ควรหลีกเลี่ยง **โทเส** ซึ่งโทษทั้งหลาย **ปรํ** ให้มาก.

ข้าพเจ้าให้คำแนะนำอันประเสริฐนี้ไว้ เพื่อแก้ไขโทษอย่างนี้ โดยระลึกถึงวิธีในคัมภีร์อื่นด้วย บัณฑิตผู้หวังเกียรติยศ เมื่อรู้คำแนะนำของครูผู้ประเสริฐด้วยความเลื่อมใสยิ่งแล้ว ควรหลีกเลี่ยงโทษให้มากไว้

ปเหฬี

คำพูดสนุกสนาน สองแง่ ซ่อนเงื่อน อำพราง

ปเหฬี คือ คำพูดทำให้หัวเราะสนุกสนาน คำสื่อความหมายออกเป็นสองแง่ คำปริศนาซ่อนเงื่อนให้นำไปขบคิดไขความหมาย หรือคำที่มีความหมายสองอย่างทำให้สบสนจับประเด็นไม่ได้

คำพูดทำให้หัวเราะสนุกสนาน มักถูกนำมาใช้ในคราวที่เหน็ดเหนื่อยเคร่งเครียด เพื่อทำให้สนุกสนาน ผ่อนคลาย

คำสื่อความหมายออกเป็นสองแง่ มักใช้ในคราวประสงค์ให้สับสน ตีความยาก ตัดสินยาก

คำปริศนาซ่อนเงื่อนให้นำไปขบคิดไขความหมาย มักถูกนำมาใช้ในคราวส่งรหัสลับ หรือปรึกษาหารือในเวลาที่ไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ความลับนั้น

คำที่มีความหมายสองอย่างทำให้สบสนจับประเด็นไม่ได้ มักถูกนำมาใช้ในคราวที่ต้องการลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิดไปจากสิ่งที่ซ่อนเอาไว้

ปเหฬี ๑๖

๑. **สมาคตา** ซ่อนอรรถ ด้วยการเชื่อมบทที่น่าสงสัย
๒. **วญฺจิตา** พรางอรรถ ด้วยการใช้ศัพท์ที่มีอรรถอื่น
๓. **อุกฺกนฺตา** ทำให้สับสน โดยการวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ห่างกัน

๔. **ปมุสฺสิตา** อรรถเลือนลาง เพราะใช้ศัพท์เก่าที่เลิกใช้แล้ว
๕. **สมานรูปา** ใช้ศัพท์เหมือนกัน ทำให้เข้าใจอรรถโดยตรงและโดยอ้อมยากขึ้น
๖. **ผรุสา** ภาษาหยาบ ไม่ลึกซึ้งตามหลักภาษา ทำให้เข้าใจยาก
๗. **สงฺขฺยาตา** วางเลขผิด ทำให้นับจำนวนสับสน
๘. **ปกปฺปิตา** ซ่อนความ ทำให้เข้าใจอรรถเป็นอย่างอื่น
๙. **นามนฺตริตา** ซ่อนชื่อ โดยแสดงความหมายหลายอย่างเพื่อรวมเป็นชื่อเดียวกัน
๑๐. **นิภูตา** มีเงื่อนงำ โดยใช้อรรถที่ไม่ชัดเจนปกปิดอรรถที่ชัดเจน
๑๑. **สมานสทฺทา** อำพรางชื่อจริง โดยใช้ชื่ออื่นที่มีอรรถเหมือนกัน
๑๒. **สมฺมูฬฺหา** ชวนหลง โดยกล่าวไว้ตรงๆ
๑๓. **ปาริหาริกี** หาคำเฉลย โดยใช้บทสมาส
๑๔. **เอกจฺฉนฺนา** ปกปิดอย่างหนึ่ง โดยแสดงวัตถุที่อาศัยเพื่อปกปิดที่ตั้ง
๑๕. **อุภยจฺฉนฺนา** ปกปิดทั้งสองอย่างคือปกปิดทั้งที่ตั้งและวัตถุที่อาศัย
๑๖. **สงฺกิณฺณา** ผสมปเหฬีหลายประเภทเข้ากัน ทำให้สับสนมากขึ้น

๑. สมาคตา
ซ่อนอรรถ ด้วยการเชื่อมบทที่น่าสงสัย

สมาคตา นาม สิยา คูฬฺหตฺถา ปทสนฺธินา.

คูฬฺหตฺถา (**ปเหฬี**) ปเหฬีที่ซ่อนอรรถ **ปทสนฺธินา** ด้วยบทสนธิ **สมาคตา นาม สิยา** มีชื่อว่าสมาคตา.

ปเหฬีที่ซ่อนอรรถไว้ด้วยการเชื่อมบท ชื่อว่าสมาคตา

อุทาหรณ์

ปภวา'นตวิตฺถิณฺณา ตวา'ณา มหตี สตี
จิราย ชยตำ นาถ ปหูตผลสาธนี.

๑. **นาถ** ข้าแต่ท่านผู้เป็นที่พึ่ง **อาณา** อำนาจ **ตว** ของท่าน **มหตี สตี** มีความยิ่งใหญ่ **ปภวานตวิตฺถิณฺณา** แผ่กว้างไกลด้วยการไหลตั้งแต่ต้นน้ำ **ปหุตผลสาธนี** ให้ผลสำเร็จเป็นอันมาก **ชยตุ** จงเป็นไป **จิราย** ชั่วนิรันดร์เถิด. (ผิด)

ท่านผู้เป็นที่พึ่ง อำนาจของท่านชั่งยิ่งใหญ่ แผ่กว้างไกลตั้งแต่ต้นน้ำมา ทั้งให้ผลสำเร็จหลายอย่าง จงเป็นเช่นนั้นชั่วนิรันดร์เถิด

๒. **นาถ ปภว** ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง **อาณา** พระอาณา **ตว** ของท่าน **มหตี** ยิ่งใหญ่ **สตี** ผู้ทรงแผ่พระรัศมี **อานตวิตฺถิณฺณา** แผ่ขยายไปในหมู่ชนผู้นอบน้อม **ปหุตผลสาธนี** ทั้งให้ผลสำเร็จเป็นอันมาก **ชยตุ** จงเป็นไป **จิราย** ชั่วนิรันดร์เถิด. (ถูก)

พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้ทรงแผ่พระรัศมีออกไป พระอาณาของพระองค์ช่างยิ่งใหญ่นัก แผ่ขยายไปในหมู่ชนผู้นอบน้อม ทั้งให้ผลสำเร็จหลายอย่าง จงเป็นเช่นนั้นชั่วนิรันดร์เถิด

๒. วญฺจิตา
พรางอรรถ ด้วยการใช้ศัพท์ที่มีอรรถอื่นก็ได้

วญฺจิตา'ญฺญตฺถ รูปฺเหน ยตฺถ สทฺเทน วญฺจนา.

วญฺจนา การอำพราง **สทฺเทน** ด้วยศัพท์ **รูปฺเหน** อันปรากฏ **อญฺญตฺถ** ในอรรถอื่น (**สิยา**) มีอยู่ **ยตฺถ** ในปเหฬีใด, (**สา**) ปเหฬีนั้น **วญฺจิตา** ชื่อว่าวัญจิตา.

ปเหฬีที่มีการอำพรางด้วยศัพท์ที่มีอรรถอื่น ชื่อว่าวัญจิตา

อุทาหรณ์

ภทฺท'เมโว'ปเสเวยฺย วิธูตมทกิพฺพิสำ
สมฺปาปเย ปุรำ เขมำ ส ทนฺโต'ตฺตนิเสวิตำ.

๑. (**ปุคฺคโล**) บุคคล **อุปเสเวยฺย** ควรคบหา **ภทฺทํ เอว** ซึ่งช้างที่ดีนั่นเทียว **วิฐฺตมทกิพฺพิสํ** ตัวที่มีโทษคือการตกมันอันบุคคลกำจัดแล้ว, **ส** (**นาโค**) ช้างนั้น **ทนฺโต** ได้รับการฝึกแล้ว **อตฺตนิเสวิตํ** ยังบุคคลผู้คบหาตน **สมฺปาปเย** ให้บรรลุถึง **ปุรํ** ซึ่งนคร **เขมํ** โดยสวัสดิภาพ. (ไม่ถูก)

บุคคลควรคบหาช้างที่ดี ตัวที่ไม่ตกมัน เพราะว่า ช้างตัวที่ได้รับการฝึกแล้ว จะยังบุคคลผู้คบหาตนให้ไปถึงนครโดยสวัสดิภาพ

๒. (**ปุคฺคโล**) บุคคล **อุปเสเวยฺย** ควรคบหา **ภทฺทํ เอว** ซึ่งท่านผู้เจริญนั่นเทียว **วิฐฺตมทกิพฺพิสํ** ผู้มีโทษคือความมัวเมาอันตนกำจัดแล้ว, **ส** (**นาโค**) ผู้เจริญนั้น **ทนฺโต** ผู้ฝึกตนแล้ว **อตฺตนิเสวิตํ** ยังบุคคลผู้คบหาตน **สมฺปาปเย** ให้บรรลุถึง **ปุรํ** ซึ่งนคร **เขมํ** โดยสวัสดิภาพ. (ถูก)

บุคคลควรคบหาผู้เจริญ ไม่มัวเมา เพราะว่า ผู้เจริญที่ฝึกตนแล้ว จะยังบุคคลผู้คบหาตนให้ไปถึงนครโดยสวัสดิภาพ

๓. อุกฺกนฺตา

ทำให้สับสน โดยการวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ห่างกัน (ถูกกั้น)

อุกฺกนฺตา'ติพฺยวหิตปฺ– ปโยคา โมหการินี.

อติพฺยวหิตปฺปโยคา ปเหสีที่มีอุทาหรณ์ที่วางบทสัมพันธ์ไว้ห่างกันเกินไป **โมหการินี** ทำให้เนื้อความสับสน **อุกฺกนฺตา** ชื่อว่าอุกกันตา.

ปเหสีที่มีอุทาหรณ์สัมพันธ์ห่างกันเกินไป ทำให้เนื้อความสับสน ชื่อว่าอุกกันตา

อุทาหรณ์

นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน ติณฺณํ ทุพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรํ ทุพฺพณฺณกรณํ อาทาตพฺพํ นีลํ วา กทฺทมํ วา กาฬสามํ วา.

ปน อนึ่ง **ทุพฺพณฺณกรณํ** การทำให้เสียสี **อญฺญตรํ** อย่างใดอย่างหนึ่ง **นวํ** ใหม่ **นีลํ วา** คือการทำให้มีสีเขียวคราม **กทฺทมํ วา** การทำให้มีสีตม **กาฬสามํ วา** หรือการทำให้มีสีดำคล้ำ **ทุพฺพณฺณกรณานิ** บรรดาการทำให้เสียสีทั้งหลาย **ติณฺณิ** สามอย่าง **ภิกฺขุนา** อันภิกษุ **จีวรลาเภน** ผู้ได้ซึ่งจีวร **อาทาตพฺพานิ** ควรถือเอา.

อนึ่ง ภิกษุได้จีวรมา ควรทำให้เสียสี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งใหม่ คือ สีเขียวคราม สีตม หรือสีดำคล้ำ

๔. ปมุสฺสิตา

อรรถเลือนลาง เพราะใช้ศัพท์เก่าที่เลิกใช้แล้ว

สิยา ปมุสฺสิตา ยสฺสา ทุพฺโพธตฺถา ปทาวลิ.

ปทาวลิ กลุ่มแห่งบท **ทุพฺโพธตฺถา** อันมีเนื้อความรู้ได้ยาก **ยสฺสา** (**ปเหฬิยา**) ของปเหฬีใด (**อตฺถิ**) มีอยู่, (**สา**) ปเหฬีนั้น **ปมุสฺสิตา สิยา** มีชื่อว่าปมุสสิตา.

ปเหฬีที่ใช้บทมีอรรถเลือนลาง ชื่อว่าปมุสสิตา

อุทาหรณ์

มุขผุลฺลํ คิงฺคมกํ นิยุรุคฺคตฺถนุณฺณตํ
ปฏจฺจรี วรํ โปโส ภีรุยา ธารยนฺติยา.

โปโส บุรุษ **ปฏจฺจรี** ผู้นุ่งห่มผ้าเก่า **วรํ** เป็นผู้ประเสริฐ **ภีรุยา** กว่าสตรี **ธารยนฺติยา** ผู้ประดับ **มุขผุลฺลํ** ซึ่งเครื่องประดับหน้า **คิงฺคมกํ** ซึ่งสร้อยมุก (๓๒ เส้น) **นิยุรุคฺคตฺถนุณฺณตํ** ซึ่งกำไลข้อมือ เครื่องประดับทรวงอก และกรอบหน้า.

ผู้ชาย แม้จะนุ่งผ้าเก่า ก็ยังดูดีกว่าผู้หญิงที่ประดับเครื่องประดับหน้า สร้อยมุก เครื่องประดับทรวงอก และกรอบหน้า

๕. สมานรูปา

ใช้ศัพท์เหมือนกัน ทำให้เข้าใจอรรถโดยตรงและโดยอ้อมยากขึ้น

สมานรูปา'มุขฺยตฺถา– โรปาหิตปทา สิยา.

(**ปเหฬี**) ปเหฬี **อมุขฺยตฺถาโรปาหิตปทา** อันมีบทปรากฏด้วยการยกขึ้นในอรรถปริยาย **สมานรูปา สิยา** มีชื่อว่าสมานรูปา

ปเหฬีที่มีบทปรากฏในอรรถปริยาย(โดยอ้อม) ชื่อว่าสมานรูปา

อุทาหรณ์

นวคฺครตนาน'สฺมึ ทิสฺสนฺติ รตนากเร
ปุริสาเน'ตฺถ อฏฺฐนฺนํ อฏฺฐา'สาธารณา'ปรํ.

(นัยที่ ๑) **นวคฺครตนานิ** รัตนะอันประเสริฐ ๙ อย่างทั้งหลาย **ทิสฺสนฺติ** ย่อมปรากฏ **อสฺมึ รตนากเร** ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ)นี้, **เอตฺถ** (**รตเนสุ**) บรรดารัตนะทั้งหลายเหล่านี้ **อฏฺฐ** (**รตนา**) รัตนะทั้งหลาย ๘ อย่าง **อสาธารณา** ไม่ทั่วไป **อฏฺฐนฺนํ ปุริสานํ** แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ คน **อปรํ** (**รตนํ**) รัตนะอื่น(คือที่ ๙) (**สาธารณ**ำ) ทั่วไป **อฏฺฐนฺนํ ปุริสานำ** แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ คน.

รัตนะอันประเสริฐ ๙ อย่าง (คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์) มีอยู่ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ) บรรดารัตนะเหล่านี้ รัตนะ ๘ อย่าง ไม่ทั่วไป แก่บุรุษ ๘ คน รัตนะอื่น(คือที่ ๙) ทั่วไปแก่บุรุษ ๘ คน

(นัยที่ ๒) **นวคฺครตนานิ** รัตนะอันประเสริฐ ๙ ประการทั้งหลาย **ทิสฺสนฺติ** ย่อมปรากฏ **อสฺมึ รตนากเร** ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ)นี้, **เอตฺถ** (**รตเนสุ**) บรรดารัตนะทั้งหลายเหล่านี้ **อฏฺฐ** (**รตนา**) รัตนะทั้งหลาย ๘ ประการ **อสาธารณา** ไม่ทั่วไป **อฏฺฐนฺนำ**

ปุริสานำ แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ จำพวก **อปรำ (รตนำ)** รัตนะอื่น(คือที่ ๙) **(สาธารณำ)** ทั่วไป **อฏฺฐนฺนำ ปุริสานำ** แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ จำพวก.

รัตนะอันประเสริฐ ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) มีอยู่ในพระพุทธเจ้า(ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ) บรรดารัตนะเหล่านี้ รัตนะ ๘ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔) ไม่ทั่วไปแก่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก รัตนะอื่น(คือนิพพาน) ทั่วไปแก่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

๖. ผรุสา

ภาษาหยาบ ไม่ลึกซึ้งตามหลักภาษา ทำให้เข้าใจยาก

ผรุสา ปจฺจยาทีหิ ชาตสทฺทา กถญฺจิปิ.

ชาตสทฺทา ปเหสีอันมีศัพท์อันเกิดขึ้น **ปจฺจยาทีหิ** จากปัจจัยเป็นต้นทั้งหลาย **กถญฺจิปิ** ตามแต่จะเป็นได้ **ผรุสา** ชื่อว่าผรุสา.

ปเหสีอันมีศัพท์เกิดขึ้นจากปัจจัยเป็นต้นตามแต่จะเป็นไป ชื่อว่าผรุสา

อุทาหรณ์

วินฺทนฺติ เทวคนฺธพฺพา หิมวนฺตมหาตเล
รสวนฺเต สเร สตฺต น นาคาปิ อุโปสถา.

(นัยที่ ๑) **เทวคนฺธพฺพา** เทวดาและคนธรรพ์ทั้งหลาย **วินฺทนฺติ** ย่อมไป **สตฺต รสวนฺเต สเร** สู่สระทั้งหลายที่มีน้ำ ๗ แห่ง **หิมวนฺต-มหาตเล** บนพื้นราบแห่งภูเขาหิมาลัย, **นาคาปิ อุโปสถา** ส่วนพญาช้างอุโบสถทั้งหลาย **น (วินฺทนฺติ)** ย่อมไม่ไป.

ทั้งเทวดาและคนธรรพ์พากันไปสู่สระที่มีน้ำ ๗ แห่ง บนพื้นราบแห่งภูเขาหิมาลัย ส่วนพญาช้างอุโบสถย่อมไม่ไป

(นัยที่ ๒) **เทวคนฺธพฺพา** นักดีดพิณผู้ร่าเริงทั้งหลาย **วินฺทนฺติ** ย่อมบรรเลง **สตฺต รสวนฺเต สเร** ซึ่งเสียงอันไพเราะ ๗ เสียง **หิมวนฺต-**

มหาตเล บนพื้นปราสาทอันมีแสงจันทร์, **นาคาปิ อุโปสถา** ส่วนพระอรหันต์และผู้รักษาอุโบสถศีลทั้งหลาย **น** (**วินฺทนฺติ**) ย่อมไม่บรรเลง.

นักดีดพิณผู้ร่าเริง บรรเลงเสียงอันไพเราะ ๗ เสียง บนพื้นปราสาทกลางแสงจันทร์ ส่วนพระอรหันต์และผู้รักษาอุโบสถศีล ย่อมไม่บรรเลง

๗. สงฺขฺยาตา

วางเลขผิด ทำให้นับจำนวนสับสน

สงฺขฺยาตา นาม สงฺขฺยานํ ยตฺถ พฺยาโมหการณํ.

สงฺขฺยานํ การนับ **พฺยาโมหการณํ** อันเป็นเหตุแห่งความสับสน **ยตฺถ** ในปเหฬีใด, (**สา**) ปเหฬีนั้น **สงฺขฺยาตา นาม** ชื่อว่าสังขยาตา.

ปเหฬีที่มีวิธีนับเลขทำให้สับสน ชื่อว่าสังขยาตา

อุทาหรณ์

คีตสทฺเท สรา เทฺว เทฺว เทฺว ฉชฺชญฺญตฺร ฉสฺสรา
ปญฺจวณฺณํ ยถา จกฺขุ ฉพฺพณฺณา นาสิกา ตถา.

(นัยที่ ๑) **สรา** เสียงทั้งหลาย **คีตสทฺเท** ในเสียงดนตรี **เทฺว** มี ๒ ประเภท, **เทฺว เทฺว** (**สรา**) เสียงดนตรีทั้งหลายอย่างละ ๒ เสียง **ฉชฺชญฺญตฺร** เว้นเสียงฉัชชะ **ฉสฺสรา** มี ๖ เสียง, **จกฺขุ** ตา **ปญฺจวณฺณํ** มี ๕ สี **ยถา** ฉันใด, **นาสิกา** จมูก **ฉพฺพณฺณา** มี ๖ สี **ตถา** ฉันนั้น.

เสียงดนตรี มี ๒ ประเภท, เสียงดนตรีอย่างละคู่ เว้นเสียงฉัชชะ มี ๖ เสียง, ตา มี ๕ สี ฉันใด, จมูก ก็มี ๖ สี ฉันนั้น

(นัยที่ ๒) **สรา** เสียงสระทั้งหลาย **คีตสทฺเท** ในเสียงดนตรี **เทฺว** มี ๒ ประเภท, **เทฺว เทฺว** (**สรา**) เสียงสระทั้งหลายอย่างละคู่ **ฉชฺชญฺญตฺร** เว้นเสียงฉัชชะ **ฉสฺสรา** มี ๖ เสียงสระ, **จกฺขุ** จกฺขุศัพท์ **ปญฺจวณฺณํ** มี ๕ อักษร **ยถา** ฉันใด, **นาสิกา** นาสิกาศัพท์ **ฉพฺพณฺณา**

ก็มี ๖ อักษร **ตถา** ฉันนั้น.

เสียงสระในเสียงดนตรี มี ๒ ประเภท, เสียงดนตรีอย่างละคู่ เว้นเสียงฉัชชะ มีเสียงสระ ๖ เสียง, จกฺขุศัพท์ มี ๕ อักษร ฉันใด, นาสิกาศัพท์ ก็มี ๖ อักษร ฉันนั้น

เสียงดนตรี ๗ ระดับ

๑. **อุสภะ** เสียงโค
๒. **เธวตะ** เสียงม้า
๓. **ฉัชชะ** เสียงนกยูง
๔. **คันธาระ** เสียงแพะ
๕. **มัชฌิมะ** เสียงนกกระเรียน
๖. **ปัญจมะ** เสียงนกดุเหว่า
๗. **นิสาทะ** เสียงช้าง

๘. ปกปฺปิตา

ซ่อนความ ทำให้เข้าใจอรรถเป็นอย่างอื่น

อญฺญถา'ภาสเต ยตฺถ วากฺยตฺโถ สา ปกปฺปิตา.

วากฺยตฺโถ อรรถของประโยค **อาภาสเต** ย่อมปรากฏ **อญฺญถา** โดยประการอื่น **ยตฺถ** ในปเหฬีใด, **สา** ปเหฬีนั้น **ปกปฺปิตา** ชื่อว่าปกัปปิตา.

ปเหฬีที่ประโยคมีอรรถเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าปกัปปิตา

อุทาหรณ์

ปาตุ โว อุทิโต ราชา สิริมา รตฺตมณฺฑโล
สกนฺติคหนกฺขตฺต– สมฺยุตฺโต สุลกฺขโณ.

(นัยที่ ๑) **อุทิโต ราชา** พระราชาผู้ทรงมีพระเกียรติยศเลื่องลือ **สิริมา** ทรงสิริ **รตฺตมณฺฑโล** ผู้มีราชบริพารภักดี **สกนฺติคหนกฺขตฺตสมฺยุตฺโต** แวดล้อมด้วยกษัตริย์อย่างเนืองแน่นใน

พระราชวังของพระองค์ **สุลกฺขโณ** ผู้ทรงพระลักษณะงดงาม **ปาตุ** โปรดทรงรักษา **โว** ซึ่งท่านทั้งหลาย.

ขอพระราชาผู้ทรงมีพระเกียรติยศเลื่องลือ มีสิริ มีราชบริพารที่ภักดี แวดล้อมด้วยเหล่ากษัตริย์แน่นท้องพระโรงของพระองค์ ทรงพระลักษณะงดงาม โปรดรักษาท่านทั้งหลายด้วยเถิด

(นัยที่ ๒) **อุทิโต ราชา** พระจันทร์ที่ลอยเด่น **สิริมา** มีสิริ **รตฺตมณฺฑโล** มีรัศมีแดงระเรื่อ **สกนฺติคหนกฺขตฺตสงฺฆยุตฺโต** แวดล้อมด้วยหมู่ดาวฤกษ์ที่มีแสงของตน **สุลกฺขโณ** มีลักษณะ(รูปกระต่าย)อันงดงาม **ปาตุ** โปรดรักษา **โว** ซึ่งท่านทั้งหลาย.

ขอพระจันทร์ที่ลอยเด่น มีสิริ แผ่รัศมีแดงระเรื่อ ห้อมล้อมด้วยหมู่ดาวฤกษ์ที่เปล่งแสง มีลักษณะ(รูปกระต่าย)อันงดงาม จงรักษาท่านทั้งหลาย

๙. นามนฺตริตา

ซ่อนชื่อ โดยแสดงความหมายหลายอย่างเพื่อรวมเป็นชื่อเดียวกัน

สา นามนฺตริตา ยสฺสา นาเม นานตฺถกปฺปนา.

นานตฺถกปฺปนา การประมวลไว้ซึ่งอรรถต่างๆ **นาเม** ในชื่อ (**อตฺถิ**) มีอยู่ **ยสฺสา** แก่ปเหฬีใด, **สา** ปเหฬีนั้น **นามนฺตริตา** ชื่อว่านามันตริตา.

ปเหฬีที่ต้องประมวลหลายอรรถจึงจะได้ชื่อ ชื่อว่านามันตริตา

อุทาหรณ์

วุจฺจตา'โท อิสิ'ตฺเย'โก สุมหนฺโต'ปการวา
สนาตโน จ น อิสิ น สขา น สนาตโน.

(นัยที่ ๑) **เอโก** (**เทโส**) สถานที่แห่งหนึ่ง **สุมหนฺโต** อันมีบริเวณกว้างขวางยิ่ง **อุปการวา** มีอุปการะ **สนาตโน** มั่นคงเสมอมา **วุจฺจเต** ย่อมถูกเรียก **อิสิ อิติ** ว่า “อิสิ” **อาโท** ในคำต้น, **จ** อนึ่ง **อิสิ อิติ** คำว่า “อิสิ” **น อิสิ** ไม่ใช่ฤาษี **น สขา** ไม่ใช่สหาย **น สนาตโน** และไม่ใช่ไม่มี ต และ น อักษร.

มีสถานที่อยู่แห่งหนึ่ง กว้างขวางมาก มีอุปการะมาก มั่นคงเสมอมา ถูกเรียกว่า “อิสิ” ในคำต้น, อนึ่ง คำว่า “อิสิ” ไม่ใช่ฤาษี ไม่ใช่สหาย และไม่ใช่ไม่มี ต และ น อักษร

(นัยที่ ๒) **เอโก** (**เทโส**) สถานที่แห่งหนึ่ง **สุมหนฺโต** อันมีบริเวณกว้างขวางยิ่ง **วุจฺจเต** ย่อมถูกเรียก **อิสิ อิติ** ว่า “อิสิ” **อาโท** ในคำต้น, **อุปการวา** มี ป อักษรอยู่ท่ามกลาง **สนาตโน**มั่นคงเสมอมา, **จ** อนึ่ง **ส** (**โส**) สถานที่นั้น **น อิสิ** ไม่ใช่ฤาษี **น สขา** ไม่ใช่สหาย **น อตโน** และไม่มี ต และ น อักษร ก็หาไม่.

มีสถานที่อยู่แห่งหนึ่ง กว้างขวางมาก มั่นคงเสมอมา ถูกเรียกว่า “อิสิ” ในคำต้น มี ป อักษรอยู่กลาง, อนึ่ง คำว่า “อิสิ” ไม่ใช่ฤาษี ไม่ใช่สหาย และไม่มี ต และ น อักษร ก็หาไม่ (ได้แก่ ป่าอิสิปตนะ)

นฺ ในคำว่า สนาตโน บาทที่ ๔ เป็นอาคมในสนธิทั้ง ๒ นัย

๑๐. นิภูตา

มีเงื่อนงำ โดยใช้อรรถที่ไม่ชัดเจนปกปิดอรรถที่ชัดเจน

นิภูตา’วฏฺฐิตญฺญตฺถา ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต.

อวฏฺฐิตญฺญตฺถา ปเหฬีที่มีอรรถอื่นที่ตั้งไว้ **ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต** โดยประกอบศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกันเป็นเหตุ **นิภูตา** ชื่อว่านิภูตา.

ปเหฬีที่ประกอบศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกัน เป็นเหตุให้รู้อรรถอื่น ชื่อว่านิภูตา

อุทาหรณ์

ธาวนฺตํ อุทยา อตฺถํ มุหุตฺตํ น นิวตฺตติ
น จนฺทมณฺฑลํ เอตํ นาปิ อาทิจฺจมณฺฑลํ.

(**ยํ**) สิ่งใด **ธาวนฺตํ** วิ่งไป **อตฺถํ** สู่ความดับสูญ **อุทยา** ตั้งแต่ผุดขึ้น **น นิวตฺตติ** ย่อมไม่หวนกลับ **มุหุตฺตํ** สักครู่เดียว, **เอตํ** สิ่งนั่น **น จนฺทมณฺฑลํ** ไม่ใช่ดวงจันทร์ **นาปิ อาทิจฺจมณฺฑลํ** และไม่ใช่ดวงอาทิตย์.

สิ่งที่แล่นไปหาความดับสูญตั้งแต่เกิดขึ้น ไม่ถอยกลับแม้ครู่เดียว สิ่งนั่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ และไม่ใช่ดวงอาทิตย์ (มันคืออะไร ... อายุของสัตว์)

๑๑. สมานสทฺทา

อำพรางชื่อจริง โดยใช้ชื่ออื่นที่มีอรรถเหมือนกัน

สมานสทฺทา สา อิฏฺฐ– สทฺทปริยายสาธิตา

(**ยา ปเหฬี**) ปเหฬีใด **อิฏฺฐสทฺทปริยายสาธิตา** อันท่านให้สำเร็จแล้วด้วยคำไวพจน์อันตนปรารถนา (**โหติ**) มีอยู่, **สา** ปเหฬีนั้น **สมานสทฺทา** ชื่อว่าสมานสัททา.

ปเหฬีที่ท่านให้สำเร็จด้วยคำไวพจน์อันน่าปรารถนา ชื่อว่าสมานสัททา

อุทาหรณ์

เทวึ กิตฺติมหีนามํ กฬารตฺถวฺหยํ ปุรึ
หิตฺวา น สริ โส ธีโร กโรนฺโตปฺยุยฺยมวฺหยํ.

(นัยที่ ๑) **โส ธีโร** พระธีรเจ้านั้น **หิตฺวา** สละแล้ว **เทวึ** ซึ่งพระเทวี **กิตฺติมหีนามํ** นามว่ากิตติมหี **ปุรึ** และซึ่งนคร **กฬารตฺถวฺหยํ** นามว่ากาฬารัตถะ **กโรนฺโตปิ** แม้กระทำอยู่ **อุยฺยามวฺหยํ** ซึ่งความเพียรอันชื่อว่าอุยยามะ **น สริ** ไม่ระลึกถึงแล้ว.

พระธีรเจ้านั้น สละพระเทวีนามว่ากิตติมหี และนครชื่อว่ากฬารัตถะ ขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ ก็ไม่ระลึกถึงเลย

(นัยที่ ๒) **โส ธีโร** พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **หิตฺวา** ทรงสละแล้ว **เทวึ** ซึ่งพระเทวี **กิตฺติมหีนามํ** พระนามว่ายโสธรา **ปุรึ** และซึ่งพระนคร **กฬารตฺถวฺหยํ** นามว่ากบิลพัสดุ์ **กโรนฺโตปิ** แม้กระทำอยู่ **อุยฺยามวฺหยํ** ซึ่งความเพียรอันชื่อว่าปธานะ **น สริ** ไม่ทรงระลึกถึงแล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงสละพระเทวีนามว่ายโสธรา และพระนครนามว่ากบิลพัสดุ์ ขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ ก็ไม่ทรงระลึกถึงเลย

๑๒. สมฺมูฬฺหา

ชวนหลง โดยกล่าวไว้ตรงๆ

สมฺมูฬฺหา มูฬฺหตาเยว นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ สาธุกํ.

(**ปเหฬี**) ปเหฬี **นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ** แม้มีอรรถอันถูกแสดงแล้ว **สาธุกํ** อย่างง่าย **มูฬฺหตาเยว** (**โหติ**) ย่อมมีความหลง **สมฺมูฬฺหา** ชื่อว่าสัมมูฬหา.

ปเหฬีที่ท่านแสดงไว้ง่ายๆ ก็มีความหลงได้ ชื่อว่าสัมมูฬหา

อุทาหรณ์

จตุทฺทิสามุขา พนฺธา จตฺตาโร สินฺธวา สยํ
ปริภุญฺชนฺติ นิกฺขิตฺตํ ติณํ มชฺเฌ ยถาสุขํ.

สินฺธวา ม้าทั้งหลาย **จตฺตาโร** ๔ ตัว **พนฺธา** อันเขาผูกไว้ **จตุทฺทิสามุขา** หันหน้าไปตัวละทิสละทาง **ปริภุญฺชนฺติ** ย่อมกิน **ติณํ** ซึ่งหญ้า **นิกฺขิตฺตํ** อันเขาเทไว้ **มชฺเฌ** ในระหว่างกลาง **สยํ** เอง **ยถาสุขํ** อย่างง่ายดาย.

ม้า ๔ ตัว ที่เขาผูกไว้ให้หันหน้าไปตัวละทิสละทาง กลับกินหญ้าที่เขาเทไว้ระหว่างกลางได้เองอย่างง่ายดาย

๑๓. ปาริหาริกี

หาคำเฉลย โดยใช้บทสมาส

ยสฺสา สมฺพนฺธพาหุลฺยา นามํ สา ปาริหาริกี.

นามํ ชื่อ **ยสฺสา** (**ปเหฬิยา**) ของปเหฬีใด (**อตฺถิ**) มีอยู่ **สมฺพนฺธพาหุลฺยา** โดยความมีมากแห่งสัมพันธ์ **สา** ปเหฬีนั้น **ปาริหาริกี** ชื่อว่าปาริหาริกี.

ปเหฬีที่มีชื่อด้วยสัมพันธ์หลายอย่าง ชื่อว่าปาริหาริกี

อุทาหรณ์

ชโน ชีวนชานนฺท– กรพนฺธุสฺส ภาสิตํ
สกุกโรนฺโตว ปปฺโปติ ปุญฺญาริกฺขยโคจเร.

(นัยที่ ๑) **ชโน** บุคคล **สกุกโรนฺโตว** เคารพอยู่นั่นเทียว **ภาสิตํ** ซึ่งภาษิต **ชีวนชานนฺทกรพนฺธุสฺส** ของบุคคลผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว **ปปฺโปติ** ย่อมบรรลุ **ปุญฺญาริกฺขย-โคจเร** ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่สิ้นไปแห่งอกุศลที่เป็นข้าศึกของบุญ.

เมื่อบุคคลเคารพภาษิตของเผ่าพันธุ์ดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว ย่อมบรรลุอารมณ์อันเป็นที่สิ้นไปแห่งอกุศลที่เป็นข้าศึกของบุญ

(นัยที่ ๒) **ชโน** บุคคล **สกุกโรนฺโตว** เคารพอยู่นั่นเทียว **ภาสิตํ** ซึ่งธรรมอันภาษิตไว้แล้ว **ชีวนชานนฺทกรพนฺธุสฺส** ของพระพุทธเจ้า(ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว) **ปปฺโปติ** ย่อมบรรลุ **ปุญฺญาริกฺขยโคจเร** ซึ่งนิพพาน(อันเป็นอารมณ์ของพระขีณาสพ).

เมื่อบุคคลเคารพพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า ย่อมเข้าถึงพระนิพพาน

๑๔. เอกจฺฉนฺนา

ปกปิดอย่างหนึ่ง โดยแสดงวัตถุที่อาศัยเพื่อปกปิดที่ตั้ง

เอกจฺฉนฺนา ภเว พฺยญฺชา– เธยฺยํ นิสฺสยโคปนา.

พฺยญฺชิย อาเธยฺยํ นิสฺสยโคปนา การแสดงซึ่งที่ตั้งแล้วปกปิดวัตถุที่อาศัย **ภเว** มีอยู่ (**ยสฺสา**) แก่ปเหฬีใด (**สา**) ปเหฬีนั้น **เอกจฺฉนฺนา** ชื่อว่าเอกัจฉันนา.

ปเหฬีที่แสดงที่ตั้งแต่ปกปิดวัตถุอาศัย ชื่อว่าเอกัจฉันนา

อุทาหรณ์

น คณฺหาติ มหนฺตมฺปิ สทฺทํ น จ ภูสนํ
จตุปฺปทสฺส กสฺสาปิ กณฺโณยํ น กิลาผโล.

กณฺโณ หู **กสฺสาปิ จตุปฺปทสฺส** ของสัตว์ ๔ เท้าอะไร **น คณฺหาติ** ย่อมไม่ถือเอา **มหนฺตมฺปิ สทฺทํ** ซึ่งเสียงแม้จะดังมาก **น จ คณฺหาติ** และย่อมไม่ถือเอา **ภูสนํ** ซึ่งเครื่องประดับ **อยํ** หูนี้ **กิลาผโล** จะไม่มีผลเลย **น** ก็หาไม่.

หูของสัตว์ ๔ เท้าอะไร ไม่ได้ยินเสียงแม้จะดังมาก และไม่ประดับเครื่องประดับหูชนิดนี้ จะว่าไม่มีผลเลยก็ไม่ใช่ (อสฺสกณฺณ ต้นหูม้า หรือ หูกวาง)

๑๕. อุภยจฺฉนฺนา

ปกปิดทั้งสองอย่าง คือปกปิดทั้งที่ตั้งและวัตถุที่อาศัย

สา ภเว อุภยจฺฉนฺนา ยสฺสา อุภยโคปนา.

อุภยโคปนา การปกปิดทั้งสองฝ่าย **ยสฺสา** แห่งปเหฬีใด **ภเว** มีอยู่, **สา** ปเหฬีนั้น **อุภยจฺฉนฺนา** ชื่อว่าอุภยัจฉันนา.

ปเหฬีที่ปกปิดทั้ง ๒ ฝ่าย ชื่อว่าอุภยัจฉันนา

อุทาหรณ์

อลงฺกโรนฺโต ภุวนำ สสฺสิริโก สเทวกำ
กสฺมึ สญฺชาตสำวฑฺโฒ โก เกน นุปลิมฺปติ.

โก ใครเล่า **สสฺสิริโก** เป็นไปพร้อมด้วยสิริ **อลงฺกโรนฺโต** ประดับอยู่ **ภุวนำ** ซึ่งโลก **สเทวกำ** พร้อมด้วยเทวโลก **สญฺชาตสำวฑฺโฒ** เกิดและเจริญแล้ว **กสฺมึ** ในอะไร **น อุปลิมฺปติ** ย่อมไม่แปดเปื้อน **เกน** ด้วยอะไร.

ใครเล่า ทรงสิริ ประดับโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้สวยงาม เกิดและเจริญในอะไร ไม่แปดเปื้อนด้วยอะไร

โก อะไร **สสฺสิริโก** เป็นไปพร้อมด้วยสิริ **อลงฺกโรนฺโต** ประดับอยู่ **กำ** ซึ่งน้ำ **ภุวนำ** อันเป็นแดนเกิด **สเทว** ในกาลทุกเมื่อ **สญฺชาต-สำวฑฺโฒ** เกิดและเจริญแล้ว **กสฺมึ** ในน้ำ **น อุปลิมฺปติ** ย่อมไม่แปดเปื้อน **เกน** ด้วยน้ำ.

อะไรหรือ ทรงสิริ ประดับน้ำที่ตนเกิดให้สวยงาม เกิดและเจริญในน้ำ แต่ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ

๑๖. สงฺกิณฺณา

ผสมปเหฬีหลายประเภทเข้ากัน ทำให้สับสนมากขึ้น

สงฺกิณฺณา นาม สา ยสฺสา นานาลกฺขณสงฺกโร.

นานาลกฺขณสงฺกโร การผสมกันของลักษณะหลายอย่าง **ยสฺสา** แห่งปเหฬีใด (**ภเว**) มีอยู่, **สา** ปเหฬีนั้น **สงฺกิณฺณา นาม** ชื่อว่าสังกิณณา.

ปเหฬีที่ผสมกันหลายลักษณะ ชื่อว่าสังกิณณา

อุทาหรณ์

อาโท โสเยว โย อนฺเต มชฺฌิมสฺสาทิ มชฺฌิโม
สิทฺธ'นฺตาทีสุ วตฺตนฺตำ อสงฺขตปทำ วท.

(นัยที่ ๑) **โย** สิ่งใด (**โหติ**) มีอยู่ **อนฺเต** ในที่สุด **โสเยว** สิ่งนั้นนั่นแล (**โหติ**) มีอยู่ **อาโท** ในเบื้องต้น, **อาทิ** เบื้องต้น **มชฺฌิมสฺส** ของท่ามกลาง **มชฺฌิโม** ก็คือท่ามกลาง, (**ตฺวำ**) ท่าน **วท** โปรดกล่าว **อสงฺขตปทำ** ซึ่งบทอันเป็นอสังขตธรรม **สิทฺธำ** อันสำเร็จแล้ว **วตฺตนฺตำ** เป็นไปอยู่ **ตาทีสุ** ในพระอรหันต์ทั้งหลาย.

สิ่งใดอยู่ในที่สุด สิ่งนั้นอยู่ในเบื้องต้น, เบื้องต้นของท่ามกลาง ก็คือท่ามกลาง, เชิญท่านกล่าวบทอันเป็นอสังขตธรรมที่สำเร็จแล้วเป็นไปอยู่ในพระอรหันต์ทั้งหลาย

(นัยที่ ๒) **โสเยว** สอักษรนั่นแล (**โหติ**) มีอยู่ **อาโท** ในชื่อต้น, **โย** ยอักษร (**โหติ**) มีอยู่ **อนฺเต** ในชื่อท้าย, **อาทิ** พยางค์แรก **มชฺฌิมสฺส** ของ มชฺฌิม ศัพท์ **มชฺฌิโม** เป็นท่ามกลาง, (**ตฺวำ**) ท่าน **วท** โปรดกล่าว **อสงฺขตปทำ** ซึ่งบทอันเป็นอสังขตธรรม **วตฺตนฺตำ** เป็นไปอยู่ **สิทฺธนฺตาทีสุ** ในอรรถทั้งหลายมีความเห็นเป็นต้น.

ส อักษรอยู่ในชื่อต้น ย อักษรอยู่ในชื่อท้าย พยางค์แรกของ มชฺฌิม ศัพท์ เป็นท่ามกลาง, เชิญท่านกล่าวบทอันเป็นอสังขตธรรมอันเป็นไปในอรรถว่า ความเห็น เป็นต้น

อิติ สำฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
โทสปริหาราวโพโธ นาม ทุติโย ปริจฺเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่าโทสปริหาราวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
ที่อาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้ จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๓
คุณาวโพธะ

ความรู้สัททาลังการะในบทประพันธ์
คาถาที่ ๑๑๖-๑๖๓

ปริจเฉทที่ ๓
คุณาวโพธะ
ความรู้คุณในบทประพันธ์ (สัททาลังการะ)

อนุสนธิและปฏิญญา

[๑๑๖] **สมฺภวนฺติ คุณา ยสฺมา โทสาเน'ว'มติกฺกเม**
ทสฺเสสฺสํ เต ตโต'ทานิ สทฺเท สมฺภูสยนฺติ เย.

อติกฺกเม เมื่อการล่วงพ้น **โทสานํ** ซึ่งโทษทั้งหลาย **เอวํ** อย่างนี้ (**สติ** มีอยู่) **คุณา** คุณทั้งหลาย **สมฺภวนฺติ** ย่อมเกิดขึ้น **ยสฺมา** เพราะเหตุใด, **ตโต** เพราะเหตุนั้น **เย คุณา** คุณทั้งหลายเหล่าใด **สมฺภูสยนฺติ** ย่อมประดับ **สทฺเท** ซึ่งศัพท์ทั้งหลาย, (**อหํ**) ข้าพเจ้า **ทสฺเสสฺสํ** จักแสดง **เต คุเณ** ซึ่งคุณทั้งหลายเหล่านั้น **อิทานิ** ในกาลนี้.

เมื่อพ้นโทษอย่างนี้ คุณย่อมเกิดขึ้น เพราะคุณเหล่าใดประดับศัพท์ (สัททาลังการะ) ข้าพเจ้าจะแสดงคุณเหล่านั้น ณ บัดนี้

สัททาลังการอุทเทสะ
หัวข้อสัททาลังการะ ๑๐ อย่าง

[๑๑๗] **ปสาโท'โช มธุรตา สมตา สุขุมาลตา**
สิเลโส'ทารตา กนฺติ อตฺถพฺยตฺติ สมาธโย.

(**ทส คุณา**) คุณทั้งหลายมี ๑๐ อย่าง (**อิติ**) คือ (๑) **ปสาโท** ปสาทคุณ (๒) **โอโช** โอชคุณ (๓) **มธุรตา** มธุรตาคุณ (๔) **สมตา** สมตาคุณ (๕) **สุขุมาลตา** สุขุมาลตาคุณ (๖) **สิเลโส** สิเลสคุณ (๗) **อุทารตา** อุทารตาคุณ (๘) **กนฺติ** กันติคุณ (๙) **อตฺถพฺยตฺติ** อัตถัพยัตติคุณ (๑๐) **สมาธโย** สมาธิคุณทั้งหลาย (มี ปาณิธัมมะเป็นต้น).

คุณ ๑๐ อย่าง

๑. **ปสาทคุณ**
ประดับให้มีความชัดเจน โดยวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน

๒. **โอชคุณ**
ประดับให้มีรสชาด โดยรวมบทเข้าเป็นสมาสหรือย่อและขยาย

๓. **มธุรตาคุณ**
ประดับให้มีความไพเราะ โดยใช้อักษรเดียวกันหรือมีฐานเหมือนกัน

๔. **สมตาคุณ**
ประดับให้มีเสียงคล้องจองกัน โดยใช้อักษรที่มีเสียงเสมอกัน เป็นสิถิละเหมือนกัน หรือเป็นธนิตะเหมือนกัน

๕. **สุขุมาลตาคุณ**
ประดับให้มีเสียงนุ่มนวล โดยใช้อักษรสิถิละให้มากกว่าอักษรธนิตะ

๖. **สิเลสคุณ**
ประดับให้อักษรชิดกัน โดยให้มีคำสังโยค เสียงธนิตะ หรือเสียงครุ

๗. **อุทารตาคุณ**
ประดับให้มีคุณพิเศษ โดยให้มีเนื้อความที่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น

๘. **กันติคุณ**
ประดับให้มีความพึงพอใจ โดยไม่กล่าวเกินจริง

๙. **อัตถัพยัตติคุณ**
ประดับให้เข้าใจเนื้อความง่าย โดยไม่ต้องคาดเดา

๑๐. **สมาธิคุณ**
ประดับให้เกิดการเปรียบเทียบ โดยยกเรื่องที่ไม่จริงมาเปรียบเทียบกับเรื่องจริง

สัททาลังการปโยชนะ

ประโยชน์ของสัททาลังการะ

[๑๑๘] **คุเณเห'เตหิ สมฺปนฺโน พนฺโธ กวิมโนหโร**
สมฺปาทิยติ กตฺตูนํ กิตฺติ'มจฺจนฺตนิมฺมลํ.

พนฺโธ บทประพันธ์ **สมฺปนฺโน** อันถึงพร้อมแล้ว **เอเตหิ คุเณหิ** ด้วยคุณทั้งหลายเหล่านี้ **กวิมโนหโร** เป็นที่ประทับใจของนักกวี **กิตฺตึ** ยังเกียรติคุณ **อจฺจนฺตนิมฺมลํ** อันโปร่งใสยิ่ง **สมฺปาทิยติ** ย่อมให้สำเร็จ **กตฺตูนํ** แก่นักประพันธ์ทั้งหลาย.

บทประพันธ์มีคุณสมบัติครบถ้วน เป็นที่ประทับใจของเหล่ากวี จะยังเกียรติคุณอันโปร่งใสยิ่ง ให้สำเร็จแก่นักประพันธ์ทั้งหลาย

สัททาลังการนิทเทสะ

อธิบายสัททาลังการะ ๑๐ อย่าง

๑. ปสาทคุณ ประดับให้มีความชัดเจน

[๑๑๙] **อทูราหิตสมฺพนฺธ– สุภคา ยา ปทาวลิ**
สุปสิทฺธาภิเธยฺยา'ยํ ปสาทํ ชนเย ยถา.

ยา ปทาวลิ ลำดับของบทใด **อทูราหิตสมฺพนฺธสุภคา** อันงดงามด้วยสัมพันธ์ที่ท่านวางไว้ไม่ไกลกัน **สุปสิทฺธาภิเธยฺยา (โหติ)** มีเนื้อความปรากฏชัดที่สุด, **อยํ ปทาวลิ** ลำดับของบทนี้ **ปสาทํ** ยังปสาทคุณ **ชนเย** ย่อมให้เกิดขึ้น, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

ลำดับของบทงดงามด้วยสัมพันธ์ที่วางศัพท์ไว้ไม่ไกลกันนัก มีเนื้อความปรากฏชัดที่สุดนี้ จะยังปสาทคุณให้เกิดขึ้นได้ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

อุทาหรณ์ของปสาทคุณ

[๑๒๐] **อลงฺกโรนฺตา วทนํ มุนิโน'ธรรสิโย**
โสภนฺเต'รุณรสี'ว สมฺปตนฺตา'มฺพุโชทเร.

อธรรสิโย พระรัศมีแห่งริมพระโอษฐ์ **มุนิโน** ของพระพุทธเจ้า **อลงฺกโรนฺตา** ประดับอยู่ **วทนํ** ซึ่งพระพักตร์ **โสภนฺเต** ย่อมงดงาม **อรุณรสี อิว** ดุจแสงแห่งอรุณ **สมฺปตนฺตา** อันสาดส่องลง **อมฺพุโชทเร** ที่กรวยแห่งกลีบบัว.

พระรัศมีริมพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์ ประดับพระพักตร์ให้งดงาม ดุจแสงอรุณที่ส่องลง ในกรวย แห่งกลีบดอกบัว ฉันนั้น

๒. โอชคุณ ประดับให้มีรสชาด

[๑๒๑] **โอโช สมาสพาหุลฺย– เมโส คชฺชสฺส ชีวิตํ**
ปชฺเช'ปฺย'นากุโล โส'ยํ กนฺโต กามียเต ยถา.

สมาสพาหุลฺยํ ความมีมากแห่งบทสมาส **โอโช** ชื่อว่าโอชคุณ, **เอโส โอโช** โอชคุณนี้ **ชีวิตํ โหติ** เป็นชีวิต **คชฺชสฺส** ของบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว (จุณณียะ), **โสยํ** (**โอโช**) โอชคุณนั้น **อนากุโล** อันไม่สับสน **กนฺโต** อันน่ายินดี (**กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย) **กามียเต** ย่อมปรารถนา **ปชฺเชปิ** แม้ในบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง (คาถา), **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

การมีบทสมาสมากๆ เป็นโอชคุณ โอชคุณนี้เป็นชีวิตของบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว แม้ในบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ท่านก็ปรารถนาโอชคุณที่ไม่สับสนน่ายินดี ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

โอชคุณมีลักษณะ ๒ อย่าง

๑. **สมาสพาหุลยะ** มีบทสมาสมาก (คัชชะ ร้อยแก้ว)
๒. **อนากุละ** บทไม่สับสน สวดง่าย รู้เนื้อความง่าย (คาถา ร้อยกรอง)

โอชคุณ ๒ อย่าง

๑. **สัททโอชคุณ** บทมีรสชาด เพราะมีบทสมาสมาก
๒. **อัตถโอชคุณ** เนื้อความมีรสชาด เพราะย่อบ้าง ขยายบ้าง

อุทาหรณ์ของสัททโอชคุณ

[๑๒๒] **มุนินฺทมนฺทสญฺชาต– หาสจนฺทนลิมฺปิตา**
ปลฺลวา ธวลา ตสฺเส'– เว'โก นา'ธรปลฺลโว.

ปลฺลวา ใบไม้อ่อนทั้งหลาย **มุนินฺทมนฺทสญฺชาตหาสจนฺทน-ลิมฺปิตา** อันชโลมด้วยผงจันทน์คือ ความหรรษาที่แย้มขึ้นเล็กน้อยของพระจอมมุนี **ธวลา** (**โหนฺติ**) เป็นสีขาวนวล, **เอโก เอว อธรปลฺลโว** ใบไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์อย่างเดียวเท่านั้น **ตสฺส** ของพระจอมมุนีนั้น **น ธวโล** (**โหติ**) ไม่เป็นสีขาว.

ใบไม้อ่อนอันผงจันทน์ คือการแย้มสรวลเล็กน้อยของพระพุทธเจ้าชโลมแล้ว ย่อมขาวนวล ใบไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์อย่างเดียวเท่านั้น ที่ไม่ขาว

อัตถโอชคุณ

[๑๒๓] **ปทาภิเธยฺยวิสยํ สมาสพฺยาสสมฺภวํ**
ยํ ปาริณตฺยํ โหตี'ห โสปิ โอโช'ว ตํ ยถา.

ยํ ปาริณตฺยํ การน้อมไปใด **ปทาภิเธยฺยวิสยํ** อันมีอรรถแห่งบทเป็นที่ตั้ง **สมาสพฺยาสสมฺภวํ** อันเกิดจากการย่อและการขยาย **โหติ**

มีอยู่, **โสปิ** (**ปริณตภาโว**) การน้อมไปแม้นั้น **โอโช เอว โหติ** มีชื่อว่าโอชะนั่นเทียว **อิห** ในคัมภีร์สุโพธาลังการะนี้, **ตํ ยถา** อุทาหรณ์นั้น (**อิติ** ว่า)

ในที่นี้ การน้อมไปที่มีอรรถแห่งบทเป็นที่ตั้ง เกิดจากการย่อและการขยายนั้น ชื่อว่าโอชะ มีอุทาหรณ์ว่า

อัตถโอชคุณ ๒

๑. **สมาสอัตถโอชคุณ** มีอัตถโอชคุณ เพราะย่อความให้สั้นลง

๒. **พยาสอัตถโอชคุณ** มีอัตถโอชคุณ เพราะขยายความให้พิสดาร

อุทาหรณ์ของสมาสอัตถโอชคุณ

[๑๒๔] **โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ สนฺตาเรตฺวา สเทวเก**
ชลิตฺวา อคฺคิขนฺโธ'ว นิพฺพุโต โส สสาวโก.

โส (**ตถาคโต**) พระตถาคตพระองค์นั้น **สสาวโก** ผู้เป็นไปพร้อมด้วยพระสาวก **สทฺธมฺมํ** ยังพระสัทธรรม **โชตยิตฺวาน** ให้รุ่งเรืองแล้ว **สเทวเก** ยังมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นไปพร้อมด้วยเทวดา **สนฺตาเรตฺวา** ให้ข้ามพ้น(จากทุกข์ในสงสาร)แล้ว **ชลิตฺวา** ทรงรุ่งเรืองแล้ว **อคฺคิขนฺโธ อิว** เพียงดังกองแห่งไฟ **นิพฺพุโต** เสด็จปรินิพพานแล้ว.

พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกนั้น ประกาศพระสัทธรรมให้รุ่งเรืองแล้ว ช่วยมนุษย์และเทวดาให้ข้ามพ้น(จากทุกข์ในสงสาร)แล้ว ทรงรุ่งเรืองดุจกองไฟ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

อุทาหรณ์ของพยาสอัตถโอชคุณ

[๑๒๕] **มตฺถกฏฺฐี มตสฺสาปิ รโชภาวํ วชนฺตุ เม**
ยโต ปุญฺเญน เต เสนฺตุ เชนปาทมฺพุชทฺวเย.

มตฺถกฏฺฐี กระโหลกแห่งศีรษะทั้งหลาย **เม** ของข้าพเจ้า **มตสฺสาปิ** แม้ผู้ตายแล้ว **วชนฺตุ** ขอจงถึง **รโชภาวํ** ซึ่งความเป็นผงธุลี **ยโต ปุญฺเญน** เพราะบุญใด, **เต รชา** ผงธุลีทั้งหลายเหล่านั้น **เสนฺตุ** ขอจงนอนอยู่ **เชนปาทมฺพุชทฺวเย** ภายใต้คู่แห่ง ดอกบัวคือพระบาทของพระพุทธเจ้า.

เพราะบุญอันใดก็ตาม ขอกระโหลกศีรษะของข้าพเจ้าผู้ตายไปแล้ว จงกลายเป็นผงธุลีติดอยู่ใต้คู่แห่งดอกบัว คือพระบาทของพระพุทธเจ้าด้วยเถิด

อธิบายคาถา ๑๒๕

[๑๒๖] **อิจฺจตฺร นิจฺจํ ปณติ– เคโธ สาธุ ปทิสฺสติ**
ชายเต'ยํ คุโณ ติกฺข– ปญฺญาน'มภิโยคโต.

อตฺร ในคาถา ๑๒๕ นี้ **ปณติเคโธ** ความปรารถนาในการนอบน้อม **นิจฺจํ** เป็นนิจ **ปทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **สาธุ** ด้วยดี **อิติ** (**อิมินา วิธาเนน**) ด้วยวิธีนี้, **อยํ คุโณ** คุณชนิดนี้ **ชายเต** ย่อมเกิดขึ้น **อภิโยคโต** เพราะความพากเพียรยิ่ง **ติกฺขปญฺญานํ** ของบุคคลผู้มีปัญญาแก่กล้าทั้งหลาย.

ในคาถา ๑๒๕ นี้ เป็นวิธีทำให้ความปรารถนาจะนอบน้อมอยู่เนืองๆ ปรากฏด้วยดี คุณชนิดนี้ จะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะความพากเพียรของนักกวีผู้มีปัญญาแก่กล้า

๓. มธุรตาคุณ ประดับให้มีความไพเราะ

[๑๒๗] **มธุรตฺตํ ปทาสตฺติ– รนุปฺปาสวสา ทฺวิธา**
สิยา สมสฺติ ปุพฺพา วณฺณาวุตฺติ ปโร ยถา.

มธุรตฺตํ มธุรตาคุณ **ทฺวิธา** (**โหติ**) มี ๒ อย่าง **ปทาสตฺติ-รนุปฺปาสวสา** โดยประเภทแห่งปทาสัตติและอนุปปาสะ, **ปุพฺพา**

ปทาสัตติอันเป็นอย่างแรก **สมสุติ สิยา** มีเสียงเสมอกัน, **ปโร** อนุปปาสะอันเป็นอย่างหลัง **วณฺณาวุตฺติ สิยา** มีเสียงอักษรซ้ำกัน, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

มธุรตาคุณมี ๒ อย่าง คือ (๑) ปทาสัตติ (๒) อนุปปาสะ, อย่างแรก(คือปทาสัตติ) มีเสียงเสมอกัน อย่างหลัง(คืออนุปปาสะ) มีเสียงซ้ำกัน ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

มธุรตาคุณ ๒ อย่าง

๑. **ปทาสัตติมธุรตาคุณ** มีความไพเราะ เพราะมีเสียงอักษรที่เป็นรัสสะ ทีฆะ สิถิละ ธนิตะ ครุ ลหุ ฐาน และสังโยค เหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน

๒. **อนุปปาสมธุรตาคุณ** มีความไพเราะ เพราะมีเสียงอักษรซ้ำกันบ่อย ๆ

อุทาหรณ์ของปทาสัตติมธุรตาคุณ

[๑๒๘] **ยทา เอโส'ภิสมฺโพธึ สมฺปตฺโต มุนิปุงฺคโว**
ตทา ปภุติ ธมฺมสฺส โลเก ชาโต มหุสฺสโว.

เอโส มุนิปุงฺคโว พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้น **สมฺปตฺโต** ทรงบรรลุแล้ว **อภิสมฺโพธึ** ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ **ยทา** ในกาลใด, **มหุสฺสโว** ความเจริญอันใหญ่หลวง **ธมฺมสฺส** แห่งพระธรรม **ชาโต** เกิดขึ้นแล้ว **โลเก** ในโลก **ปภุติ** จำเดิม **ตทา** แต่กาลนั้น.

ตั้งแต่กาลที่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้น ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระสัทธรรมก็เกิดขึ้นในโลก แล้วเจริญอย่างมาก

ที่	ฐาน	อักษร
๑	กัณฐฐาน (คอ)	อ อา ก ข ค ฆ ง ห
๒	ตาลุฐาน (เพดานปาก)	อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย
๓	มุทธฐาน (ปุ่มเหงือกบน)	ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ษ
๔	ทันตฐาน (ฟัน)	ต ถ ท ธ น ล ส
๕	โอฏฐฐาน (ริมฝีปาก)	อุ อู ป ผ พ ภ ม
๖	นาสิกาฐาน (จมูก)	ง ญ ณ น ม อำ
๗	อุรฐาน (อก) ห อักษรสังโยค กับอักษร ๑๐ ตัว	ง์ห ญ์ห ณ์ห น์ห ม์ห ย์ห ร์ห ล์ห ว์ห ส์ห
๘	กัณฐตาลุฐาน (คอกับเพดานปาก)	เอ
๙	กัณโฐฏฐฐาน (คอกับริมฝีปาก)	โอ
๑๐	ทันโตฏฐฐาน (ฟันกับริมฝีปาก)	ว

อุทาหรณ์ของอนุปปาสมธุรตาคุณ

[๑๒๙] **มุนินฺทมนฺทหาสา เต กุนฺทสนฺโทหวิพฺภมา**
ทิสนฺต'มนุธาวนฺติ หสนฺตา จนฺทกนฺติโย.

เต มุนินฺทมนฺทหาสา พระหรรษาเพียงเล็กน้อยของพระจอมมุนีทั้งหลายเหล่านั้น **กุนฺทสนฺโทหวิพฺภมา** มีความงามดุจช่อแห่งดอกคล้า **หสนฺตา** ไยไพอยู่ (เย้ยหยันอยู่) **จนฺทกนฺติโย** ซึ่งรัศมีแห่งดวงจันทร์ทั้งหลาย **อนุธาวนฺติ** ย่อมซ่านไป **ตำ ทิสำ** สู่ทิศต่างๆ (หรือ **ทิสนฺตำ** สู่ที่สุดแห่งทิศ).

พระหรรษา (รอยยิ้ม) เพียงเล็กน้อยของพระจอมมุนี อันงามดุจช่อดอกคล้า แผ่รัศมีออกไปทั่วทุกทิศ เหมือนจะเย้ยหยันรัศมีแห่งดวงจันทร์

คำที่มีฐานซ้ำกัน คือ **นฺท** ในนินฺท มนฺท กุนฺท สนฺโทห จนฺท
นฺต ในทิสนฺต อนุธาวนฺติ หสนฺต กนฺติ

อุทาหรณ์

อนุปปาสมธุรตาคุณ (จากพระไตรปิฎก)

ปสฺสติ ปสฺโส ปสฺสนฺตำ อปสฺสนฺตญฺจ ปสฺสติ
อปสฺสนฺโต อปสฺสนฺตำ ปสฺสนฺตญฺจ น ปสฺสติ.

(ขุ.เถร. ๒๖/๖๑/๒๗๓)

ปสฺโส คนตาดี **ปสฺสติ** ย่อมมองเห็น **ปสฺสนฺตำ** ซึ่งคนตาดี **จ** และ **ปสฺสติ** ย่อมมองเห็น **อปสฺสนฺตำ** ซึ่งคนตาบอด, **อปสฺสนฺโต** คนตาบอด **น ปสฺสติ** ย่อมมองไม่เห็น **อปสฺสนฺตำ** ซึ่งคนตาบอด **ปสฺสนฺตญฺจ** และซึ่งคนตาดี.

คนตาดี ย่อมมองเห็นทั้งคนตาดีและคนตาบอด ส่วนคนตาบอดย่อมมองไม่เห็นทั้งคนตาบอดและคนตาดี

อุทาหรณ์ของอนุปปาสมธุรตาคุณ (จากชินาลังการฏีกา)

โนนานิโน นนูนานิ นาเนนานิ นนานิโน
นูนาเนนานิ นูนำ น นานนนฺนานเนน โน.
(โน+อนานิโน นนฺ+อูนานิ น+อเนนานิ โน+อนานิโน
โน+อูนานิ+เอนานิ โน+อูนำ น นำ+อานนำ+น+อานเนน โน)

อนานิโน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย **โน** ของเราทั้งหลาย **อูนานิ น (โหนฺติ)** เป็นผู้มีพระบารมีไม่ย่อหย่อน **นนฺ** อย่างแน่นอน.

อนานิโน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย **โน** ของเราทั้งหลาย **อเนนานิ น (โหนฺติ)** ไม่เป็นผู้คดโกง.

อูนานิ การทำความชั่วในที่ลับทั้งหลาย (**อนานิโน** ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) **โน** ของเราทั้งหลาย **เอนานิ** ที่จะนำออกเปิดเผย **น (โหนฺติ)** ไม่มีเลย, **อูนำ** ความบกพร่อง (**อนานิโน** ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) **โน** ของเราทั้งหลาย **น (โหติ)** ไม่มีเลย.

อานนำ พระโอฏฐ์ **นำ** ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **น** (**สโม**) ไม่เหมือน **อานเนน** ด้วยปาก **โน** ของเราทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าของพวกเรา ทรงมีพระบารมีเต็มเปี่ยมอย่างแน่นอน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่ทรงคดโกง พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่ทำความชั่วในที่ลับ พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่มีความบกพร่องเลย พระโอษฐ์ของพระพุทธองค์นั้น ก็ไม่เหมือนกับปากของพวกเรา

อุทาหรณ์ของอนุปปาสมธุรตาคุณ (ภาษาไทย)

เมื่อมั่งมี มากมาย มิตรหมายมอง
เมื่อมัวหมอง มิตรมอง เหมือนหมูหมา
เมื่อไม่มี มิตรเมิน ไม่มองมา
เมื่อมอดม้วย แม้หมูหมา ไม่มามอง

อนุปปาสะที่ไม่ควรสรรเสริญ

[๑๓๐] **สพฺพโกมลวณฺเณหิ นา'นุปฺปาโส ปสสิโย**
ยถา'ยำ มาลตีมาลา ลินโลลาลิมาลินี.

อนุปฺปาโส อนุปปาสะ (**กโต** อันท่านรจนาแล้ว) **สพฺพโกมล วณฺเณหิ** ด้วยอักษรที่มีเสียงอ่อน(สิถิละ)ทั้งหมดทั้งหลาย **น ปสสิโย** ไม่ควรสรรเสริญ **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **อยำ มาลตีมาลา** ช่อแห่งดอกมะลินี้ **ลินโลลาลิมาลินี** มีหมู่แห่งแมลงภู่บินวู่ว่อนอยู่อย่างลุ่มหลง.

นักกวีไม่สรรเสริญอนุปปาสะที่รจนาขึ้นด้วยอักษรเสียงอ่อนทั้งหมด เช่น **อยำ มาลตีมาลา ลินโลลาลิมาลินี** ช่อดอกมะลินี้ มีหมู่ภมรบินวู่ว่อนอย่างลุ่มหลง

๔. สมตาคุณ ประดับให้มีเสียงคล้องจองกัน

[๑๓๑] **มุทูหิ วา เกวเลหิ เกวเลหิ ผุเฏหิ วา**
มิสฺเสหิ วา ติธา โหติ วณฺเณหิ สมตา ยถา.

สมตา สมตาคุณ **ติธา โหติ** มี ๓ อย่าง **วณฺเณหิ** ด้วยอักษรทั้งหลาย **เกวเลหิ มุทูหิ วา** อันมีเสียงอ่อนล้วนหรือ **เกวเลหิ ผุเฏหิ วา** หรือแข็งล้วน **มิสฺเสหิ วา** หรือว่าผสมกัน, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

สมตาคุณมี ๓ อย่าง คือ เกวลมุทุวัณณะ เกวลผุฏวัณณะ และมิสสกวัณณะ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

สมตาคุณ ๓ อย่าง

๑. **เกวลมุทุสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรเสียงอ่อนล้วน (ส่วนใหญ่เป็นสิถิลอักษร)
๒. **เกวลผุฏสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรเสียงแข็งล้วน (ส่วนใหญ่เป็นธนิตอักษร)
๓. **มิสสกสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรทั้งอ่อนและแข็งผสมกัน (พอๆกัน)

๔.๑ เกวลมุทุสมตา อุทาหรณ์ของเกวลมุทุสมตาคุณ

[๑๓๒] **โกกิลาลาปสำวาที มุนินฺทาลาปวิพฺภโม**
หทยงฺคมตำ ยาติ สตำ เทติ จ นิพฺพุตึ.

มุนินฺทาลาปวิพฺภโม ความไพเราะแห่งพระดำรัสของพระจอมมุนี **โกกิลาลาปสำวาที** ประดุจเสียงร้องแห่งนกการเวก **ยาติ** ย่อมถึง **หทยงฺคมตำ** ซึ่งความประทับใจ **เทติ จ** และย่อมให้ **นิพฺพุตึ** ซึ่งความดับเย็น **สตำ** แก่สันตบุรุษทั้งหลาย.

ความไพเราะแห่งพระสุรเสียงของพระจอมมุนี ประดุจเสียงร้องของนกการเวก ย่อมจับใจ และให้ความเย็นใจ แก่สันตบุรุษทั้งหลาย

๔.๒ เกวลผุฏสมตา อุทาหรณ์ของเกวลผุฏสมตาคุณ

[๑๓๓] สมฺภาวนียสมฺภาวํ ภควนฺตํ ภวนฺตคุ๎
ภวนฺตสาธนากงฺขี โก น สมฺภาวเย วิภุ.

โก ใคร **ภวนฺตสาธนากงฺขี** ผู้ปรารถนาถึงซึ่งที่สุดแห่งภพ **น สมฺภาวเย** ไม่อาจสรรเสริญ **ภควนฺตํ** ซึ่งพระผู้มีพระภาค **สมฺภาวนีย-สมฺภาวํ** ผู้มีความประสงค์ดีอันชาวโลกควรสรรเสริญ **วิภุ๎** ผู้เป็นใหญ่ **ภวนฺตคุ๎** ผู้ดำเนินไปสู่ที่สุดแห่งภพ.

ผู้ปรารถนาถึงที่สุดแห่งภพ ใครเล่าจะไม่สรรเสริญพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงประสงค์ดีที่ชาวโลกควรสรรเสริญ ผู้เป็นใหญ่ ดำเนินไปสู่ที่สุดแห่งภพ

๔.๓ มิสสกสมตาคุณ อุทาหรณ์ของมิสสกสมตาคุณ

[๑๓๔] **ลทฺธจนฺทนสํสคฺค– สุคนฺธิมลยานิโล**
มนฺท'มายาติ ภีโต'ว มุนินฺทมุขมารุตา.

ลทฺธจนฺทนสํสคฺคสุคนฺธิมลยานิโล ลมที่พัดมาจากภูเขามลยะ มีกลิ่นหอมเพราะการอบอวลด้วยกลิ่นจันทน์อันตนได้แล้ว **อายาติ** ย่อมโชยมา **มนฺทํ** เบาๆ **ภีโต อิว** เหมือนจะเกรง **มุนินฺทมุขมารุตา** ต่อลมอันออกจากพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี

ลมที่พัดมาจากภูเขามลยะ มีกลิ่นหอมเพราะอบอวลด้วยกลิ่นจันทน์ที่ได้ติดมา ย่อมโชยมาอย่างแผ่วเบาเหมือนจะเกรงต่อลมที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี

๕. สุขุมาลตาคุณ ประดับให้มีเสียงนุ่มนวล

[๑๓๕] **อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา สพฺพโกมลนิสฺสฏา**
กิจฺฉมุจฺจารณาเปต– พฺยญฺชนา สุขุมาลตา.

สุขุมาลตา สุขุมาลตาคุณ **อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา** มีอักษรไม่แข็ง

เป็นส่วนมาก **สพฺพโกมลนิสฺสฏฺา** พ้นจากอักษรอ่อนทั้งหมด **กิจฺฉ-มุจฺจารณาเปตพฺยญฺชนา** ปราศจากอักษรที่ออกเสียงยาก

สุขุมาลตาคุณ มีอักษรเสียงอ่อนมากแต่ไม่อ่อนทั้งหมด และไม่มีอักษรออกเสียงยาก

อุทาหรณ์ของสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๖] **ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ สุณนฺตา มธุรํ คิรํ**
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ– กาเล เกฬิปรมฺมุขา.

สมฺพุทฺธกาเล ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า **สาธู** สาธุชนทั้งหลาย **ปสฺสนฺตา** เห็นอยู่ **รูปวิภวํ** ซึ่งความบริบูรณ์แห่งพระรูป **สุณนฺตา** ฟังอยู่ **มธุรํ คิรํ** ซึ่งพระดำรัสอันไพเราะ **เกฬิปรมฺมุขา** เป็นผู้หันหลังจากการเล่น **จรนฺติ** ย่อมประพฤติ (**ธมฺมํ** ซึ่งธรรม)

ในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่ สาธุชนทั้งหลาย ได้ยลความงามแห่งรูปโฉม ได้สดับพระดำรัสอันไพเราะ จึงพากันหันหลังให้การเล่น มาประพฤติธรรม

ความพิเศษของสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๗] **อลงฺการวิหีนาปิ สตํ สมฺมุขเต'ทิสี**
อาโรหติ วิเสเสน รมณียา ตทุชฺชลา.

(**สุขุมาลตา** สุขุมาลตาคุณ) **เอทิสี** เช่นนี้ **อลงฺการวิหีนาปิ** แม้ปราศจากอัตถาลังการะ **อาโรหติ** ย่อมลอยขึ้น **สมฺมุขตํ** สู่ความเป็นเฉพาะหน้า **สตํ** ของสันตบุรุษทั้งหลาย, **ตทุชฺชลา** สุขุมาลตาคุณอันรุ่งเรืองด้วยอัตถาลังการะนั้น **รมณียา** (**โหติ**) เป็นคุณอันน่ายินดี **วิเสเสน** โดยพิเศษ

สุขุมาลตาคุณเช่นนี้ แม้จะปราศจากอัตถาลังการะ ก็ยังยกระดับขึ้น

สู่ความพอใจของสันตบุรุษทั้งหลาย สุขุมาลตาคุณอันรุ่งเรืองด้วยอัตถาลังการะนั้น ย่อมน่ายินดียิ่ง

อุทาหรณ์ของอัตถาลังการสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๘] **โรมญฺจปิญฺฉรจนา สาธุวาทาหิตทฺธนี**
ลฬนฺติ'เม มุนีเมฆมฺ- มทา สาธุสิขาวลา.

อิเม สาธุสิขาวลา นกยูงคือสันตบุรุษทั้งหลายเหล่านี้ **มุนี-เมฆมฺมทา** ผู้คลั่งไคล้ซึ่งเมฆฝนคือพระมุนี **โรมญฺจปิญฺฉรจนา** มีการลำแพนหางคือความขนลุกชูชัน **สาธุวาทาหิตทฺธนี** มีเสียงขันคือการกล่าวว่าสาธุ **ลฬนฺติ** ร่าเริงอยู่

ฝูงนกยูงคือสันตบุรุษเหล่านี้ คลั่งไคล้เมฆฝนคือพระจอมมุนี พากันลำแพนหางคือขนลุกชูชัน ส่งเสียงขันคือการกล่าวว่าสาธุ ร่าเริงอยู่

ปทัตถสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๙] **สุขุมาลตฺต'มตฺเถว ปทตฺถวิสยมฺปิ จ**
ยถา มตาทิสทฺเทสุ กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํ.

อปิ จ อนึ่ง **สุขุมาลตฺตํ** สุขุมาลตาคุณ **ปทตฺถวิสยํ อตฺถิ เอว** มีอรรถของบทเป็นที่ตั้งนั่นเทียว **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **มตาทิ-สทฺเทสุ** ครั้นเมื่อศัพท์ว่าตายเป็นต้นทั้งหลาย (**วตฺตพฺเพสุ** อันท่านสามารถกล่าว) **กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํ** การกล่าวซึ่งศัพท์ว่าเหลืออยู่แต่ชื่อเสียงเป็นต้น (**โหติ** ย่อมมี)

อนึ่ง สุขุมาลตาคุณ มีอรรถของบทเป็นที่ตั้งแล จึงมีอุทาหรณ์ว่าเมื่อจะกล่าวว่าเขาตายแล้วเป็นต้น ก็กล่าวว่า เขาเหลืออยู่แต่ชื่อเสียงเป็นต้น

การกล่าวตรงเกินไป บางคำก็ไม่เพราะนัก กล่าวโดยอ้อมกลับฟังดูดีกว่า เช่น

คำไทยว่า “**ตาย**” ให้กล่าวว่า ไปสวรรค์แล้ว สิ้นแล้ว หมดลมแล้ว ลาโลกไปแล้ว หมดกรรมหมดเวรแล้ว กลับบ้านเก่าแล้ว ไปสู่สุคติแล้ว มรณภาพ ทิวงคต สวรรคต นิพพาน ปรินิพพาน ดับขันธปรินิพพาน เสด็จดับขันธปรินิพพาน

ปวดขี้ ให้กล่าวว่า ปวดอุจจาระ ปวดอึ ปวดหนัก ท้องจะแตก อยากปลดทุกข์ เป็นต้น

ปวดเยี่ยว ให้กล่าวว่า ปวดฉี่ ปวดเบา อยากยิงกระต่าย ก๊อกจะแตก อยากปลดทุกข์ เป็นต้น

๖. สิเลสคุณ ประดับให้อักษรแนบชิดกัน

[๑๔๐] **สิลิฏฺ̣ฐปทสํสคฺค–** **รมณียคุณาลโย**
สพนฺธการโว โส’ยํ **สิเลโส นาม ตํ ยถา.**

โส อยํ (**พนฺโธ**) บทประพันธ์นั้น **สิลิฏฺ̣ฐปทสํสคฺครมณีย-คุณาลโย** อันเป็นที่ตั้งแห่งคุณอันน่ายินดี เพราะการประสมประสานกันแห่งบทอันชิดกัน **สพนฺธการโว** อันเป็นไปพร้อมด้วยความหนักแน่นแห่งบทประพันธ์ **สิเลโส นาม** ชื่อว่าสิเลสคุณ **ตํ ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

บทประพันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งคุณน่ายินดี เพราะมีการผสมประสานกันแห่งบทที่ชิดติดกัน มีความหนักแน่นทางประพันธ์ ชื่อว่าสิเลสคุณ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

อุทาหรณ์ของสิเลสคุณ

[๑๔๑] **พาลินฺทุวิพฺภมจฺเฉทิ–** **นขราวลิกนฺติภิ**
สา มุนินฺทปทมฺโภช– **กนฺติ โว วลิตา’วตุ.**

สา มุนินฺทปทมฺโภชกนฺติ ความงามแห่งดอกบัวคือรัศมีแห่งพระบาทของพระจอมมุนีนั้น **วลิตา** อันประกอบแล้ว **พาลินฺทุวิพฺภมจฺ-**

เฉทินขราวลิกนฺติภิ ด้วยรัศมีแห่งระเบียบของพระนขาอันมีปรกติตัดซึ่งความงามแห่งแสงจันทร์นวลๆ **อวตุ** โปรดคุ้มครอง **โว** ซึ่งท่านทั้งหลาย

ความงามแห่งดอกบัว คือรัศมีแห่งพระบาทของพระจอมมุนี อันประกอบด้วยรัศมีแห่งพระนขาที่เรียงเป็นระเบียบ ตัดกับความงามแห่งแสงจันทร์ที่เริ่มขึ้นอ่อนๆนั้น โปรดคุ้มครองท่านทั้งหลายเทอญ

๗. อุทารตาคุณ ประดับให้มีคุณพิเศษ

[๑๔๒] **อุกฺกำสวนฺโต โย โกจิ คุโณ ยทิ ปตียเต**
อุทาโร'ยำ ภเว เตน สนาถา พนฺธปทฺธติ.

ยทิ หากว่า **โย โกจิ คุโณ** คุณทุกอย่าง **อุกฺกำสวนฺโต** มีความพิเศษยิ่ง **ปตียเต** อันนักกวีย่อมรู้, **อยำ คุโณ** คุณชนิดนี้ **อุทาโร ภเว** มีชื่อว่าอุทารตาคุณ, **พนฺธปทฺธติ** ลำดับแห่งบทประพันธ์ **สนาถา** อันเป็นไปกับด้วยที่อาศัย **ภเว** ย่อมมี **เตน** (**อุทาเรน**) เพราะอุทารตาคุณนั้น

คุณอันสูงส่งทุกอย่าง นักกวีรู้ชื่อว่าอุทารตาคุณ หากวางไว้ในบทประพันธ์ ย่อมทำให้บทประพันธ์มีที่อาศัย

คุณพิเศษ หมายถึง แสดงให้เห็นคุณธรรมที่พิเศษ เช่น ทาน ศีล ภาวนา ศรัทธา ความเพียร เมตตา การเสียสละ ความฉลาดรอบรู้ การบรรลุคุณพิเศษ

อุทาหรณ์ของอุทารตาคุณ

[๑๔๓] **ปาทมฺโภชรโชลิตฺต– คตฺตา เย ตว โคตม**
อโห เต ชนฺตโว ยนฺติ สพฺพถา นิรชตฺตนำ.

โคตม ข้าแต่ท่านพระโคดม **เย ชนฺตโว** ชนทั้งหลายเหล่าใด **ปาทมฺโภชรโชลิตฺตคตฺตา** (**โหนฺติ**) เป็นผู้มีร่างกายอันเกลือกกลั้วด้วย

ละอองธุลีที่ดอกบัวคือพระบาท **ตว** ของพระองค์, **อโห** น่าอัศจรรย์ **เต ชนฺตโว** ชนทั้งหลายเหล่านั้น **ยนฺติ** ย่อมถึง **นิรชตฺตนำ** ซึ่งความเป็นผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส **สพฺพถา** โดยประการทั้งปวง

ข้าแต่ท่านพระโคดม น่าอัศจรรย์จริง ชนเหล่าใด มีร่างกายเกลือกกลั้วละอองธุลีที่บัวพระบาท ของพระองค์ ชนเหล่านั้น ย่อมถึงความเป็นผู้หมดจดจากกิเลสทั้งปวงได้

คำแนะนำ

[๑๔๔] **เอวำ ชินานุภาวสฺส สมุกฺกโสตฺร ทิสฺสติ**
ปญฺญวา วิธินา'เนน จินฺตเย ปร'มีทิสำ.

สมุกฺกโส ความสูงส่ง **ชินานุภาวสฺส** แห่งอานุภาพของพระพุทธเจ้า **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **อตฺร** (**คาถายำ**) ในคาถานี้ **เอวำ** อย่างนี้, **ปญฺญวา** ผู้มีปัญญา **จินฺตเย** พึงคิดถึง **ปรำ** ซึ่งบทประพันธ์อื่น **อีทิสำ** ว่าเป็นเช่นนี้ **อเนน วิธินา** ด้วยวิธีนี้

ความสูงส่งแห่งพระพุทธานุภาพ ย่อมปรากฏในคาถานี้อย่างนี้ ให้ผู้มีปัญญาพิจารณาดูบทประพันธ์อื่นว่าเป็นเหมือนกันนี้ โดยวิธีนี้

การใช้บทวิเสสนะก็จัดเป็นอุทารตาคุณ

[๑๔๕] **อุทาโร โสปิ วิญฺเญยฺโย ยำ ปสตฺถวิเสสนำ**
ยถา กีฬาสโร ลีลา– หาโส เหมงฺคทาทโย.

ยำ (**พนฺธนำ**) บทประพันธ์ใด **ปสตฺถวิเสสนำ (โหติ)** มีบทวิเสสนะที่ท่านสรรเสริญ, **โสปิ** (**พนฺโธ**) บทประพันธ์แม้นั้น **วิญฺเญยฺโย** อันบัณฑิตพึงทราบ **อุทาโร** ว่าเป็นอุทารตาคุณ, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **กีฬาสโร** สระน้ำสำหรับการเล่น, **ลีลาหาโส** การยิ้มที่สวยงาม, **เหมงฺคทาทโย** กำไลข้อเท้าอันทำด้วยทอง เป็นต้น

พึงทราบว่า บทประพันธ์ที่มีบทวิเสสนะน่าสรรเสริญ ก็เป็นอุทาหรณ์ตาคุณ เช่น **กีฬาสโร** สระน้ำสำหรับการเล่น, **ลีลาหาโส** การยิ้มที่สวยงาม, **เหมงฺคทำ** กำไลข้อเท้าทองคำ เป็นต้น

๘. กันติคุณ ประดับให้มีความพึงพอใจ

[๑๔๖] **โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา กนฺตา สพฺพชนานปิ**
กนฺติ นามา'ติวุตฺตสฺส วุตฺตา สา ปริหารโต.
ยถา "มุนินฺท" อิจฺจาทิ.

กนฺตา คุณที่น่าปรารถนา **โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา** อันไม่เกินเลยซึ่งเนื้อความที่มีอยู่ในโลก **สพฺพชนานำ อปิ** แม้ของชนทั้งปวงทั้งหลาย **กนฺติ นาม** ชื่อว่ากันติคุณ, **สา** กันติคุณนั้น (**มยา** อันข้าพเจ้า) **วุตฺตา** กล่าวไว้แล้ว **ปริหารโต** ในวิธีแก้ **อติวุตฺตสฺส** แห่งอติวุตตโทษ, **ยถา** อุทาหรณ์ **มุนินฺท อิจฺจาทิ** ว่า มุนินฺท เป็นต้น

คุณที่น่าปรารถนาของชนทั้งปวง ซึ่งไม่เกินเนื้อความที่มีอยู่ในโลก ชื่อว่ากันติคุณ กันติคุณนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ตั้งแต่วิธีแก้อติวุตตโทษ (คาถา ๙๕) มีอุทาหรณ์ว่า มุนินฺท เป็นต้น

๙. อัตถัพยัตติคุณ ประดับให้เข้าใจเนื้อความง่าย

[๑๔๗] **อตฺถพฺยตฺตา'ภิเธยฺยสฺสา'– เนยฺยตา สทฺทโต'ตฺถโต**
สา'ยำ ตทุภยา เนยฺย– ปริหาเร ปทสฺสิตา
ยถา "มรีจิ"จฺจาทิ จ "มโนนุรญฺชโน"จฺจาทิ จ.

อภิเธยฺยสฺส อเนยฺยตา ความเป็นแห่งเนื้อความที่ไม่ควรนำมา **สทฺทโต** โดยศัพท์ **อตฺถโต จ** และโดยอรรถ **อตฺถพฺยตฺติ** ชื่อว่าอัตถัพยัตติคุณ, **สายำ** อัตถัพยัตติคุณนั้น **ตทุภยา** อันเกิดจากศัพท์และอรรถทั้งสองนั้น (**มยา** อันข้าพเจ้า) **ปทสฺสิตา** แสดงแล้ว **เนยฺย-**

ปริหาเร ในวิธีแก้แห่งเนยยโทษ, **ยถา** อุทาหรณ์ **มรีจิจฺจาทิ จ** ว่า มรีจิ เป็นต้น **มโนนุรญฺชโนจฺจาทิ จ** และว่า มโนนุรญฺชโน เป็นต้น

การไม่นำเอาเนื้อความที่เข้าใจยากมาประกอบ ทั้งโดยศัพท์และโดยอรรถ ชื่อว่าอัตถัพยัตติคุณ อัตถัพยัตตินั้นเกิดจากศัพท์และอรรถทั้งสองอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้แสดงไว้แล้วในวิธีแก้เนยยโทษ เช่น อุทาหรณ์ว่า มรีจิ และ มโนนุรญฺชโน เป็นต้น (คาถา ๘๑, ๘๒)

ปุน อตฺเถน ยถา อัตถัพยัตติคุณโดยอรรถ มีอุทาหรณ์อีกว่า

[๑๔๘] **สภาวามลตา ธีร มุธา ปาทนเขสุ เต**
ยโต เต'วนตานนฺต– โมฬิจฺฉายา ชหนฺติ โน.

ธีร ข้าแต่พระธีระเจ้า **สภาวามลตา** ความไม่มีมลทินโดยสภาพปรกติ **ปาทนเขสุ** ที่พระบาทและพระนขาทั้งหลาย **เต** ของพระองค์ **มุธา** ไร้ประโยชน์ **ยโต** เพราะเหตุใด, (**ตโต** เพราะเหตุนั้น) **เต** (**ปาทนขา**) พระบาทและพระนขาทั้งหลายเหล่านั้น **โน ชหนฺติ** ย่อมไม่ละ **อวนตานนฺตโมฬิจฺฉายา** ซึ่งรังสีแห่งมงกุฎของพระราชาและเทวราชาประมาณมิได้น้อมถวายบังคมแล้ว

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ความที่พระบาทและพระนขาของพระองค์ไม่มีมลทินตามปรกติ หาเป็นประโยชน์ไม่ เพราะส่องรัศมีกลมกลืนไปทั่วมงกุฎของพระราชาและเทวราชาผู้น้อมถวายบังคมแล้ว

๑๐. สมาธิคุณ ประดับให้เกิดการเปรียบเทียบ

[๑๔๙] **"พนฺธสาโร"ติ มญฺญนฺติ ยํ สมคฺคาปิ วิญฺญุโน**
ทสฺสนาวสรํ ปตฺโต สมาธิ นาม'ยํ คุโณ.

วิญฺญุโน วิญญูชนทั้งหลาย **สมคฺคาปิ** แม้ทั้งหมด **มญฺญนฺติ** ย่อมให้ความสำคัญ **ยํ** ซึ่งคุณชนิดใด **พนฺธสาโรติ** ว่าเป็นแก่นแท้ของ

บทประพันธ์, **อยं คุโณ** คุณชนิดนี้ **สมาธิ นาม** ชื่อว่าสมาธิคุณ **ปตฺโต** ถึงแล้ว **ทสฺสนาวสรं** ซึ่งโอกาสในการแสดง

ผู้รู้ทั้งหมด ให้ความสำคัญคุณชนิดใดว่าเป็นแก่นสารของบทประพันธ์ คุณชนิดนี้ชื่อว่าสมาธิคุณ มาถึงโอกาสแสดงแล้ว

ความหมายของสมาธิคุณ

[๑๕๐] **อญฺญธมฺโม ตโต'ญฺญตฺถ โลกสีมานุโรธโต**
สมฺมา อาธียเต'จฺเจ'โส สมาธีติ นิรุจฺจติ.

อญฺญธมฺโม สภาพของวัตถุอื่น **อาธียเต** อันท่านย่อมตั้งไว้ **สมฺมา** โดยชอบ **โลกสีมานุโรธโต** โดยคล้อยตามซึ่งขอบเขตของชาวโลก **อญฺญตฺถ** (**วตฺถุสฺมึ**) ในวัตถุอื่น **ตโต** จากวัตถุนั้น **อิติ** เพราะฉะนั้น **เอโส** (**คุโณ**) คุณนี้ (**กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย) **นิรุจฺจติ** ย่อมเรียก **สมาธิ อิติ** ว่าสมาธิคุณ

สภาพโดยตรงของวัตถุอื่น ถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม ในวัตถุโดยอ้อมอื่นจากนั้น โดยคล้อยตามกติกาของชาวโลก เพราะฉะนั้น คุณนี้จึงถูกเรียกว่า สมาธิคุณ

สมาธิอุทเทสะ หัวข้อสมาธิคุณ ๖

[๑๕๑] **อปาเณ ปาณินํ ธมฺโม สมฺมา อาธียเต กฺวจิ**
นิรูเป รูปยุตฺตสฺส นิรเส สรสสฺส จ.

[๑๕๒] **อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส อกตฺตริปิ กตฺตุตา**
กฐินสฺสา'สรีเรปิ รูปี เตสํ กมา สิยา.

กฺวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **ปาณีนํ** ของสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อปาเณ** ในสิ่งไม่มีชีวิต

กฺวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **รูปยุตฺตสฺส** ของวัตถุอันประกอบ

ด้วยรูปทรงสัณฐาน **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **นิรูเป** ในวัตถุที่ไม่มีรูปทรงสัณฐาน

กฺวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **สรสสฺส** ของวัตถุอันมีรส **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **นิรเส** ในวัตถุที่ไม่มีรส

กฺวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **ทฺรวยุตฺตสฺส** ของวัตถุอันประกอบด้วยของเหลว **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อทฺรเว** ในวัตถุที่ไม่มีของเหลว

กฺวจิ ในบางแห่ง **กตฺตุตา** ความเป็นกัตตา **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อกตฺตริปิ** แม้ในสิ่งที่ไม่เป็นกัตตา

กฺวจิ จ และในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **กฐินสฺส** ของวัตถุอันแข็ง **สมฺมา อาธียเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อสรีเรปิ** แม้ในวัตถุอันเหลว

รูปี รูปอุทาหรณ์ **เตสํ** (**สมาธีนํ**) ของสมาธิคุณทั้งหลายเหล่านั้น **สิยา** ควรมี **กมา** ตามลำดับ

สมาธิคุณ ๖

๑. **กฺวจิ อปาเณ ปาณีนํ ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของสิ่งมีชีวิตมาไว้ในสิ่งไม่มีชีวิต
(ปาณิธัมมสมาธิคุณ)

๒. **กฺวจิ นิรูเป รูปยุตฺตสฺส ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของวัตถุมีรูปมาไว้ในวัตถุไม่มีรูป
(รูปธัมมสมาธิคุณ)

๓. **กฺวจิ นิรเส สรสสฺส ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของวัตถุมีรสมาไว้ในวัตถุไม่มีรส

(รสธัมมสมาธิคุณ)

๔. **กฺวจิ อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของวัตถุเหลวมาไว้ในวัตถุไม่เหลว
(ทรวธัมมสมาธิคุณ)

๕. **กฺวจิ อกตฺตริปิ กตฺตุตา ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของกัตตามาไว้ในสิ่งที่ไม่เป็นกัตตา
(กัตตุธัมมสมาธิคุณ)

๖. **กฺวจิ อสรีเรปิ กจินสฺส ธมฺโม สมฺมา อาธียเต.**
บางแห่ง ท่านยกเอาสภาพของวัตถุแข็งมาไว้ในวัตถุไม่แข็ง
(กฐินธัมมสมาธิคุณ)

สมาธินิทเทสะ
อธิบายสมาธิคุณ ๖

๑๐.๑ ปาณิธัมมสมาธิคุณ
อปาเณ ปาณินฺ ธมฺโม อุทาหรณ์สภาพของสิ่งมีชีวิตในสิ่งไม่มีชีวิต

[๑๕๓] **อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา นาถ ทิวาปิ สห สงฺคมา**
วินิทฺทา สมฺปโมทนฺติ มณฺเฑ กุมุทินี ตว.

นาถ ข้าแต่พระพุทธเจ้า **กุมุทินี** ดอกบัวขาวทั้งหลาย **วินิทฺทา** ที่ไม่หลับไหล **สมฺปโมทนฺติ มณฺเฑ** เห็นจะเบิกบานอยู่ **ทิวาปิ** แม้ในเวลากลางวัน **สงฺคมา** เพราะการประสบ **สห อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา** กับด้วยจันทร์เพ็ญคือพระอุณณาโลม **ตว** ของพระองค์

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ดอกบัวขาวที่ไม่ยอมหลับไหล แม้เวลากลางวันก็เห็นเบ่งบานร่าเริงอยู่ เพราะได้ประสบกับจันทร์เพ็ญคือพระอุณณาโลมของพระองค์

ตามธรรมชาติ ดอกบัวขาวโกมุทนี้ จะบานในเวลากลางคืน ข้างขึ้น เดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ แต่เมื่อได้ต้องกับรัศมีแห่งพระอุณณาโลมของพระพุทธเจ้า ก็ชูดอกเบ่งบานอยู่อย่างร่าเริงแม้ในเวลากลางวัน

ไม่หลับไหล เบิกบาน เป็นสภาพของสิ่งมีชีวิต แต่มีอยู่ในดอกบัว ซึ่งไม่มีชีวิต

๑๐.๒ รูปธัมมสมาธิคุณ

นิรูเป รูปยุตฺตสฺส อุทาหรณ์สภาพของวัตถุมีรูปในวัตถุไม่มีรูป

[๑๕๔] **ทยารเสสุ มุชฺชนฺตา ชนา'มตรเสสฺวิ'ว**
สุขิตา หตโทสา เต นาถ ปาทมฺพุชานตา.

นาถ ข้าแต่พระพุทธเจ้า **ชนา** ชนทั้งหลาย **ปาทมฺพุชานตา** ผู้หมอบลงแล้วที่ดอกบัวคือพระบาท **เต** ของพระองค์ **มุชฺชนฺตา** ดำลงอยู่ **ทยารเสสุ** ในน้ำพระทัยคือพระกรุณาทั้งหลาย **อมตรเสสุ อิว** อันเปรียบดังน้ำอมฤต **หตโทสา** เป็นผู้มีกิเลสอันถูกกำจัดแล้ว **สุขิตา** (**โหนฺติ**) เป็นผู้มีความสุข

ข้าแต่พระพุทธเจ้า เหล่าชนผู้หมอบลงแทบบัวพระบาทของพระองค์แล้ว ดำลงในน้ำคือพระมหากรุณาดุจน้ำอมฤต กำจัดกิเลสได้แล้ว ย่อมมีความสุข

น้ำเป็นสิ่งที่มีรูปร่าง แต่น้ำพระทัยคือพระมหากรุณา เป็นสิ่งไม่มีรูปร่าง

๑๐.๓ รสธัมมสมาธิคุณ

นิรเส สรสสฺส อุทาหรณ์สภาพของวัตถุมีรสในวัตถุไม่มีรส

[๑๕๕] **มธุเรปิ คุเณ ธีร น'ปฺปสีทนฺติ เย ตว**
กีทิสี มนโส วุตฺติ เตสํ ขารคุณาน โภ.

โภ ธีร ข้าแต่พระธีระเจ้าผู้เจริญ **เย (ชนา)** ชนทั้งหลายเหล่าใด **น ปสีทนฺติ** ย่อมไม่เลื่อมใส **คุเณ** ในพระคุณ **มธุเรปิ** แม้อันหวาน **ตว** ของพระองค์, **วุตฺติ** ความเป็นไป **มนโส** แห่งใจ **เตสํ (ชนานํ)** ของชนทั้งหลายเหล่านั้น **ขารคุณานํ** ผู้มีคุณอันขม **กีทิโส (โหติ)** จะเป็นเช่นไร

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้เจริญ ชนเหล่าใดยังไม่เลื่อมใสในคุณอันหวานของพระองค์ ใจของชนผู้มีคุณอันขมเหล่านั้น จะเป็นไปเช่นไร

พระพุทธคุณ มีศีลและปัญญาเป็นต้น มีรสหวาน อัธยาศัยของคนพาลมีรสขม

๑๐.๔ ทรวธัมมสมาธิคุณ

อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส อุทาหรณ์สภาพของวัตถุเหลวในวัตถุที่ไม่เหลว

[๑๕๖] **สพฺพตฺถสิทฺธ จูฬก–** **ปุฏเปยฺยา มหาคุณา**
ทิสา สมนฺตา ธาวนฺติ **กุนฺทโสภาสลกฺขณา.**

สพฺพตฺถสิทฺธ ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้สำเร็จซึ่งกิจทั้งปวง **มหาคุณา** พระคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลาย **จูฬกปุฏเปยฺยา** อันบุคคลสามารถดื่มด้วยถ้วยน้อย **กุนฺทโสภาสลกฺขณา** อันมีลักษณะเหมือนความงามแห่งช่อดอกคล้า **ธาวนฺติ** ย่อมขจรไป **ทิสา** สู่ทิศทั้งหลาย **สมนฺตา** โดยรอบ

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้สำเร็จกิจทั้งปวง พระคุณอันยิ่งใหญ่อันใครๆ สามารถดื่มด้วยถ้วยน้อย มีลักษณะเหมือนความงามแห่งช่อดอกคล้า ฟุ้งขจรไปทั่วทุกทิศ

ของที่สามารถดื่มได้ เป็นลักษณะของเหลว ใส่ไว้ในคุณมีอรหันตคุณเป็นต้นของพระพุทธเจ้า

๑๐.๕ กัตตุธัมมสมาธิคุณ

อกตฺตริปิ กตฺตุตา อุทาหรณ์สภาพของกัตตาในสิ่งไม่เป็นกัตตา

[๑๕๗] **มาราริพลวิสฺสฏฺฐา กุณฺฐา นานาวิธา'ยุธา**
ลชฺชมานา'ญฺญเวเสน ชิน ปาทานตา ตว.

ชิน ข้าแต่พระพุทธเจ้า **อายุธา** อาวุธทั้งหลาย **นานาวิธา** อันมีประการต่างๆ **มาราริพลวิสฺสฏฺฐา** อันไพร่พลของข้าศึกคือพญามารปล่อยแล้ว **กุณฺฐา** เป็นของทู่หมดคม **ลชฺชมานา** ละอายอยู่ **ปาทานตา** น้อมลงแล้วที่พระบาท **ตว** ของพระองค์ **อญฺญเวเสน** โดยสภาพของวัตถุอื่น

ข้าแต่พระพุทธเจ้า อาวุธนานาชนิด ที่ไพร่พลของข้าศึกคือพญามารซัดมาแล้ว กลายเป็นของทู่หมดคม มันละอายจึงน้อมลงไปที่พระบาทของพระองค์ โดยสภาพของวัตถุอื่น

๑๐.๖ กฐินธัมมสมาธิคุณ

กจินสฺสาสรีเร อุทาหรณ์สภาพของวัตถุแข็งในวัตถุที่ไม่แข็ง

[๑๕๘] **มุนินฺทภาณุมา กาโล– ทิโต โพโธทยาจเล**
สทฺธมฺมรํสินา ภาติ ภินฺท'มนฺธตมํ ปรํ.

มุนินฺทภาณุมา ดวงอาทิตย์คือพระพุทธเจ้า **กาโลทิโต** ขึ้นแล้วในเวลาเช้า **โพโธทยาจเล** เหนือภูเขาด้านทิศตะวันออกคือพระสัพพัญญุตญาณ **ภินฺทำ** ทำลายอยู่ **อนฺธตมำ** ซึ่งความมืดคือโมหะ **สทฺธมฺมรำสินา** ด้วยรัศมีคือพระสัทธรรม **ภาติ** ย่อมสว่าง **ปรำ** อย่างยิ่ง

ดวงอาทิตย์คือพระพุทธเจ้า ขึ้นในเวลาเช้าโคจรเหนือภูเขาด้านทิศตะวันออกคือพระสัพพัญญุตญาณ ทำลายความมืดคือโมหะ ด้วยรัศมีคือพระสัทธรรม สว่างเจิดจ้าอยู่

รูปธัมมสมาธิคุณอีกอย่างหนึ่ง

[๑๕๙] **วมนุคฺคิรนาเทฺย'ตำ คุณวุตฺยปริจฺจุตำ**
อติสุนฺทร'มญฺญำ ตุ กามำ วินฺทติ คามฺมตำ.

เอตำ วมนุคฺคิรนาทิ การอาเจียนและการเรอเป็นต้นนี้ **คุณวุตฺย-ปริจฺจุตำ** อันไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นปริยาย(อุปจาระ) **อติสุนฺทรำ โหติ** เป็นการดียิ่ง, **ตุ** ส่วน **อญฺญำ** การอาเจียนและการเรอเป็นต้นอื่น(มุขยะ) **วินฺทติ** ย่อมได้ **คามฺมตำ** ซึ่งความเป็นคามมโทษ **กามำ** แน่นอน

การอาเจียนและการเรอเป็นต้นนี้ ถ้ากล่าวโดยอ้อม จะดีมาก ส่วนการกล่าวโดยตรง จะเป็นคามมโทษอย่างแน่นอน

กล่าวโดยอ้อม :- เขาอาเจียนกิเลส เรอกิเลส สำรอกกิเลส
กล่าวโดยตรง :- เขาอาเจียน เขาเรอ เขาสำรอก สำลัก

อุทาหรณ์

[๑๖๐] **กนฺตีนำ วมนพฺยาชา มุนิปาทนขาวลี**
จนฺทกนฺตี ปิวนฺตี'ว นิปฺปภำ ตำ กโรนฺติโย.

มุนิปาทนขาวลี ลำดับแห่งพระบาทและพระนขาของพระมุนีทั้งหลาย **กโรนฺติโย** กระทำอยู่ **ตำ** (**จนฺทำ**) ซึ่งดวงจันทร์นั้น **นิปฺปภำ** ให้อับแสง **วมนพฺยาชา** ด้วยการคลายออก **กนฺตีนำ** แห่งรัศมีทั้งหลาย **ปิวนฺติ อิว** เหมือนดื่มอยู่ **จนฺทกนฺตี** ซึ่งรัศมีแห่งดวงจันทร์ทั้งหลาย

ลำดับแห่งพระบาทและพระนขาของพระมุนี ทำให้ดวงจันทร์อับแสงด้วยการคลายรัศมีออก เหมือนกำลังดื่มรัศมีแห่งดวงจันทร์

กัตตาและกรรมในสมาธิคุณ

[๑๖๑] **อจิตฺตกตฺตุกำ รุจฺย–** **มิจฺเจวำ คุณกมฺม ตำ**
สจิตฺตกตฺตุกมฺเป'ตำ **คุณกมฺมำ ยทุ'ตฺตมำ.**

ตำ อาการที่กล่าวมานั้น **อจิตฺตกตฺตุกำ** อันมีกัตตาที่ไม่มีจิต (อวิญญาณกกัตตา) **คุณกมฺมำ** มีกรรมเป็นคุณ **รุจฺยำ** อันน่ายินดี **อิจฺเจวำ** อย่างนี้, **ยทิ** ผิว่า **เอตำ** อาการนั้น **สจิตฺตกตฺตุกมฺปิ** แม้มีกัตตาที่มีจิต (สวิญญาณกกัตตา) **คุณกมฺมำ** มีกรรมเป็นคุณ **อุตฺตมำ** (**สิยา**) เป็นอาการที่ดีมาก

อาการที่กล่าวมานั้น ถ้ากัตตาไม่มีจิต (อวิญญาณกกัตตา) มีกรรมเป็นคุณที่น่ายินดีอย่างนี้ หากอาการนั้น กัตตามีจิต (สวิญญาณกกัตตา) มีกรรมเป็นคุณ จะเป็นอาการที่ดีมาก

กัตตา ๒ อย่าง

๑. **อวิญญาณกกัตตา** กัตตาที่ไม่มีวิญญาณ
๒. **สวิญญาณกกัตตา** กัตตาที่มีวิญญาณ

อุทาหรณ์

[๑๖๒] **อุคฺคิรนฺโต'ว ส เสฺนห–** **รสำ ชินวโร ชเน**
ภาสนฺโต มธุรำ ธมฺมำ **กำ น สมฺปีณเย ชนำ.**

โส ชินวโร พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนั้น **ภาสนฺโต** ตรัสอยู่ **ธมฺมำ** ซึ่งพระธรรม **มธุรำ** อันไพเราะ **อุคฺคิรนฺโต อิว** ราวกะหลั่งอยู่ **เสฺนหรสำ** ซึ่งน้ำคือความเยื่อใย **ชเน** ในหมู่ชน **กำ ชนำ** ยังชนคนไหน **น สมฺปีณเย** ไม่พึงให้ปลาบปลื้ม

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนั้น ตรัสพระธรรมอันไพเราะ เหมือนกับหลั่งน้ำคือความเยื่อใยในหมู่ชน จะไม่ยังใครๆ ให้ปลาบปลื้มได้หรือ

อุยโยชนคาถา
คำส่งท้ายปริจเฉท

[๑๖๓] **โย สทฺทสตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ-**
ฉนฺโทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค
โส'ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขฺย'-
โมคฺคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ'มมนฺทรูปํ.

โย ชโน บุคคลใด **สทฺทสตฺถกุสโล** ชำนาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ **กุสโล** ชำนาญ **นิฆณฺฑุฉนฺโทอลงฺกตีสุ** ในคัมภีร์อภิธาน คัมภีร์ฉันท์ และคัมภีร์อลังการะทั้งหลาย **นิจฺจกตาภิโยโค** (**โหติ**) มีความเพียรอยู่เป็นนิตย์, **โสยํ** (**ชโน**) บุคคลนั้น **กวิตฺตวิกโลปิ** แม้บกพร่องจากความเป็นนักกวี **โอคฺคยฺห** หยั่งลงแล้ว **สงฺขฺยํ** สู่การนับถือ **กวีสุ** ในนักกวีทั้งหลาย **วินฺทติ** ย่อมได้รับ **กิตฺตึ** ซึ่งเกียรติคุณ **อมนฺทรูปํ** อันมีประมาณไม่น้อย **หิ** โดยแท้

บุคคลผู้ชำนาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ อภิธาน ฉันท์ และอลังการะ แม้จะยังไม่เป็นนักกวี เมื่อมีความพยายามอยู่เนืองนิตย์ ย่อมได้รับการนับถือในหมู่นักกวี และได้รับเกียรติคุณไม่น้อยอย่างแน่นอน

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
คุณาวโพโธ นาม ตติโย ปริจฺเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่าคุณาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
ที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้แล้ว จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๔
อัตถาลังการาวโพธะ

ความรู้อัตถาลังการะในบทประพันธ์
คาถาที่ ๑๖๔-๓๓๕

ปริจเฉทที่ ๔
อัตถาลังการาวโพธะ
ความรู้อัตถาลังการะในบทประพันธ์

อนุสนธิและปฏิญญา คำสืบต่อและคำรับรอง

[๑๖๔] **อตฺถาลงฺการสหิตา สคุณา พนฺธปทฺธติ**
ยโต อจฺจนฺตกนฺตาว วุจฺจนฺเต เต ตโต'ธุนา.

พนฺธปทฺธติ ลำดับแห่งบทประพันธ์ **สคุณา** อันเป็นไปพร้อมด้วยสัททาลังการะ **อตฺถาลงฺการสหิตา** อันเป็นไปกับด้วยอัตถาลังการะ **อจฺจนฺตกนฺตา** (**โหติ**) เป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง (**กนฺตา**) **อิว** เหมือนหญิงสาว **สคุณา** ผู้เป็นไปพร้อมด้วยคุณมีศีลและอาจาระเป็นต้น **อตฺถาลงฺการสหิตา** ผู้เป็นไปพร้อมด้วยเครื่องประดับมีเพชรและทองเป็นต้น **อจฺจนฺตกนฺตา โหติ** เป็นผู้น่ารักอย่างยิ่ง **ยโต** เพราะเหตุใด, **ตโต** เพราะเหตุนั้น **เต** (**อตฺถาลงฺการา**) อัตถาลังการะทั้งหลายเหล่านั้น (**มยา** อันข้าพเจ้า) **วุจฺจนฺเต** จะกล่าว **อธุนา** ในกาลนี้

เพราะลำดับแห่งบทประพันธ์ที่เป็นไปพร้อมด้วยสัททาลังการะและอัตถาลังการะ เป็นบทประพันธ์ที่น่าพอใจอย่างยิ่ง จึงเหมือนกับหญิงสาวผู้มีทั้งมารยาทและเครื่องประดับ ย่อมเป็นผู้น่ารักอย่างยิ่ง บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอัตถาลังการะทั้งหลายเหล่านั้น

อัตถาลังการะ ๒ อย่าง

[๑๖๕] **สภาววงฺกวุตฺตีนำ เภทา ทฺวิธา อลำกฺริยา**
ปธมา ตตฺถ วตฺถูนำ นานาวตฺถาวิภาวินี.

อลำกฺริยา อัตถาลังการะทั้งหลาย **ทฺวิธา** (**โหนฺติ**) มี ๒ อย่าง **เภทา** โดยประเภท **สภาววงฺกวุตฺตีนำ** แห่งสภาววุตติ(โดยตรง) และ

วังกวุตติ(โดยอ้อม)ทั้งหลาย, **ตตฺถ** (**อลงฺกิริยาสุ**) ในบรรดาอัตถาลังการะทั้งหลายเหล่านั้น **ปฐมา** (**สภาววุตฺติ**) สภาววุตติอันเป็นอย่างแรก **นานาวตฺถาวิภาวินี** แสดงซึ่งเนื้อความต่างๆ **วตฺถูนํ** แห่งวัตถุทั้งหลาย

อัตถาลังการะ โดยประเภทมี ๒ อย่าง คือ สภาววุตติ (โดยตรง) และ วังกวุตติ (โดยอ้อม) ในอัตถาลังการะทั้ง ๒ อย่างนั้น อย่างแรกคือ สภาววุตติ แสดงเนื้อความต่างๆ ของสิ่งทั้งหลาย

อัตถาลังการะ ๒ อย่าง

๑.**สภาววุตติ** กล่าวโดยตรง คือกล่าวตามสภาพที่เป็นจริงโดยชาติ (ประเภท) คุณ (ลักษณะ) กิริยา (อาการ) ทัพพะ (วัตถุ) และนาม (บัญญัติ)

๒.**วังกวุตติ** กล่าวโดยอ้อม คือกล่าวโดยปริยายพาดพิงถึงสิ่งที่ผู้กล่าวมุ่งหมายเอา

ยถา อุทาหรณ์ของทัพพสภาววุตติ

[๑๖๖] **ลีลาวิกนฺติสุภโค ทิสาธิรวิโลกโน**
โพธิสตฺตงฺกุโร ภาส วิโรจิ วาจ'มาสภึ.

(**ราชกุมาโร** พระราชกุมาร) **โพธิสตฺตงฺกุโร** ผู้เป็นหน่อเนื้อแห่งพระโพธิสัตว์ **ลีลาวิกนฺติสุภโค** ผู้งดงามด้วยท่าทางที่สง่า **ทิสาธิร-วิโลกโน** ผู้เพ่งมองอย่างแน่วแน่ในทิศ(ทั้ง ๑๐) **ภาสํ** ตรัสอยู่ **วาจํ** ซึ่งพระดำรัส **อาสภึ** อันองอาจ **วิโรจิ** รุ่งโรจน์แล้ว

พระราชกุมารผู้หน่อเนื้อแห่งพระโพธิสัตว์ ผู้มีท่าทางสง่างาม ใส่พระทัยในทิศทั้ง ๑๐ เมื่อตรัสพระดำรัสอย่างองอาจ (ว่า อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส) ช่างรุ่งโรจน์นัก

วังกวุตติ กล่าวโดยอ้อม

[๑๖๗] **วุตฺติ วตฺถุสภาวสฺส ยา'ญฺญถา สา'ปรา ภเว**
ตสฺสา'นนฺตวิกปฺปตฺตา โหติ พีโชปทสฺสนำ.

วตฺถุสภาวสฺส ยา วุตฺติ การกล่าวซึ่งสภาพของวัตถุใด **โหติ** มีอยู่ **อญฺญถา** โดยอ้อม, **สา วุตฺติ** การกล่าวนั้น **อปรา ภเว** เป็นอย่างหลังคือวังกวุตติ, **พีโชปทสฺสนำ** การแสดงซึ่งเหตุ **โหติ** ย่อมมี **อนนฺตวิกปฺปตฺตา** เพราะมีประเภทไม่สิ้นสุด **ตสฺสา วุตฺติยา** แห่งการกล่าวนั้น

การกล่าวสภาพของวัตถุโดยอ้อม จัดเป็นวุตติประเภทหลัง คือ วังกวุตติ ซึ่งมีการแสดงเหตุแห่งวุตติมากมายหลายประเภท

วังกวุตติอุทเทสะ

หัวข้อวังกวุตติอัตถาลังการะ ๓๕ ประการ

[๑๖๘] **ตตฺถา'ติสยอุปมา- รูปกาวุตฺติทีปกำ**
อกฺเขโปตฺถนฺตรนฺยาโส พฺยติเรโก วิภาวนา.

[๑๖๙] **เหตุกฺกโม ปิยตรำ สมาสปริกปฺปนา**
สมาหิตำ ปริยาย- วุตฺติพฺยาโชปวณฺณนำ.

[๑๗๐] **วิเสสรูปหาหงฺการา สิเลโส ตุลฺยโยคิตา**
นิทสฺสนำ มหนฺตตฺตำ วญฺจนา'ปฺปกตฺถุติ.

[๑๗๑] **เอกาวลิ อญฺญมญฺญำ สหวุตฺติ วิโรธิตา**
ปริวุตฺติ'พฺภโม ภาโว มิสฺส'มาสี รสีอิติ.

[๑๗๒] **เอเต เภทา สมุทฺทิฏฺฐา ภาโว ชีวิต'มุจฺจเต**
วงฺกวุตฺตีสุ โปเสติ สิเลโส ตุ สิรึ ปรำ.

เอเต เภทา ประเภททั้งหลายเหล่านั่น **ตตฺถ วงฺกวุตฺตีสุ** ในวังกวุตติทั้งหลายเหล่านั้น (**มยา** อันข้าพเจ้า) **สมุทฺทิฏฺฐา** แสดงแล้ว

โดยสังเขป **อิติ** คือ **อติสยอุปมา ... ฯเปฯ ... มิสฺสมาสีรสี** อติสยะ อุปมา ...ฯลฯ ... มิสสะ อาสี และ รสี, **ภาโว** ภาวะ (**กวีหิ** อันกวีทั้งหลาย) **อุจฺจเต** ย่อมกล่าว **ชีวิตํ** ว่าเป็นชีวิต (**พนฺธสฺส** แห่งบทประพันธ์), **ตุ** ส่วน **สิเลโส** สิเลสะ **สิรึ** ยังความเฉิดฉาย **โปเสติ** ย่อมให้เจริญ **ปรํ** อย่างยิ่ง **วงฺกวฺตฺตีสุ** ในวังกวุตติทั้งหลาย

ข้าพเจ้าจะแสดงประเภทแห่งวังกวุตติไว้พอสังเขป ดังนี้ (๑) อติสยะ ...ฯลฯ... (๓๕) รสี, นักกวีทั้งหลายกล่าวภาวะแห่งวังกวุตติอัตถาลังการะว่าเป็นชีวิตของบทประพันธ์ ในวังกวุตติเหล่านั้น สิเลสะจะยังความเฉิดฉายให้เจริญมากที่สุด

วังกวุตติอัตถาลังการะ ๓๕

๑. **อติสยะ** ประกาศคุณอันล้ำเลิศ
๒. **อุปมา** แสดงการเปรียบเทียบ
๓. **รูปกะ** แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปเมยยะและอุปมานะ
๔. **อาวุตติ** กล่าวซ้ำ
๕. **ทีปกะ** ส่องความทั้งประโยค
๖. **อักเขปะ** กล่าวปฏิเสธ แต่เป็นการยกย่อง
๗. **อัตถันตรนยาสะ** บ่งถึงความหมายในประโยคอื่น
๘. **พยติเรกะ** แสดงการจำแนกประเภท
๙. **วิภาวนา** ประกาศเหตุอื่นและสภาพปรกติ
๑๐. **เหตุ** แสดงเหตุ
๑๑. **กมะ** แสดงไปตามลำดับ
๑๒. **ปิยตระ** กล่าวถึงความน่ารักให้ยวดยิ่ง
๑๓. **สมาสะ** กล่าวโดยย่อกล่าวอุปมานะแต่หมายถึงอุปเมยยะ
๑๔. **ปริกัปปนา** คาดคะเนผิดจากความเป็นจริง

๑๕. **สมาหิตะ** แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง
๑๖. **ปริยายะ** กล่าวโดยอ้อม
๑๗. **พฺยาชวัณณนะ** กล่าวยกย่อง แต่เหมือนกับตำหนิ
๑๘. **วิเสสะ** กล่าวความบกพร่องให้เห็นเป็นพิเศษ
๑๙. **รูฬหาหังการะ** แสดงความมองอาจยิ่ง
๒๐. **สิเลสะ** มีอรรถแฝง ๒ อย่าง ในบทเดียว
๒๑. **ตุลยโยคิตา** แสดงการรวมกันเป็นคู่ เพื่อเปรียบเทียบการสรรเสริญและตำหนิ
๒๒. **นิทัสสนะ** ชี้ให้เห็นผลอย่างอื่นจากผลเดิม
๒๓. **มหันตัตตะ** พรรณนาความใหญ่หลวงแห่งสมบัติหรืออัธยาศัย
๒๔. **วัญจนะ** อำพรางข้อความที่ควรกล่าวแล้วกล่าวข้อความอื่น
๒๕. **อัปปกตัตถุติ** ชดเชยสิ่งที่บกพร่อง
๒๖. **เอกาวลิ** บทหน้ากับบทหลังมีลำดับเดียวกัน คือคล้อยตามกัน
๒๗. **อัญญมัญญวิภูสนะ** ประดับซึ่งกันและกัน
๒๘. **สหวุตติ** กล่าวคุณหรือกิริยาร่วมกัน
๒๙. **วิโรธิตา** แสดงอรรถของบทที่ขัดแย้งกันให้มีความเกี่ยวพันกัน
๓๐. **ปริวุตติ** กล่าวถึงการให้และการรับ โดยเป็นเหตุและผล
๓๑. **ภมะ** กล่าวให้สับสน
๓๒. **ภาวะ** แสดงความประสงค์ชัดเจน
๓๓. **มิสสะ** ผสมกัน คือรวมอัตถาลังการะหลายอย่างไว้ในที่เดียวกัน
๓๔. **อาสี** แสดงความปรารถนา
๓๕. **รสี** กล่าวให้เกิดสิงคารรสเป็นต้น

วังกวุตตินิทเทสะ
อธิบายวังกวุตติอัตถาลังการะ ๓๕

๑. อติสยาลังการะ
อลังการะที่ประกาศคุณอันล้ำเลิศ

[๑๗๓] **ปกาสิกา วิเสสสฺส สิยา'ติสยวุตฺติ ยา**
โลกาติกฺกนฺตวิสยา โลกิยาติ จ สา ทฺวิธา.

ยา (**วุตฺติ**) อลังการะใด **ปกาสิกา** แสดง **วิเสสสฺส** ซึ่งคุณพิเศษ, **สา วุตฺติ** อลังการะนั้น **อติสยวุตฺติ สิยา** มีชื่อว่าอติสยวุตติ, **สา อติสยวุตฺติ** อติสยวุตตินั้น **ทฺวิธา** มี ๒ อย่าง **อิติ** คือ **โลกาติกฺกนฺต-วิสยา** โลกาติกกันตวิสยา **โลกิยา จ** และโลกิยา

อลังการะใดแสดงคุณพิเศษ อลังการะนั้น ชื่อว่าอติสยวุตติ มี ๒ อย่าง คือ โลกาติกกันตวิสยาติสยวุตติ (พ้นวิสัยโลก) และโลกิยาติสยวุตติ (มีอยู่ในโลก)

อติสยวุตติอลังการะ ๒

[๑๗๔] **โลกิยาติสยสฺเส'เต เภทา เย ชาติอาทโย**
ปฏิปาทียเต ตฺว'ชฺช โลกาติกฺกนฺตโคจรา.

เย ปทตฺถา อรรถของบททั้งหลายเหล่าใด **ชาติอาทโย** (**สนฺติ**) มีชาติเป็นต้น, **เอเต ปทตฺถา** อรรถของบททั้งหลายเหล่านั่น **เภทา** เป็นประเภท **โลกิยาติสยสฺส** แห่งโลกิยาติสยวุตติ (ที่มีอยู่ในโลก), **ตุ** ส่วน **อชฺช** ในกาลนี้ **โลกาติกฺกนฺตโคจรา** โลกาติกกันตวิสยะ (**มยา** อันข้าพเจ้า) **ปฏิปาทียเต** จะทำให้สำเร็จ

อรรถของบทมีชาติเป็นต้น เป็นประเภทของโลกิยาติสยวุตติ (มีอยู่ในโลก) ส่วนบัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงเฉพาะอุทาหรณ์ของโลกาติกกันตวิสยะ

โลกาติสยวุตติ มี ๕ อย่าง คือ ชาติ คุณ กิริยา ทัพพะ นาม เหมือนกับสภาววุตติ จึงไม่จำต้องแสดงอุทาหรณ์อีก ต่อจากนี้ไปจะแสดงเฉพาะอุทาหรณ์ของโลกาติกกันตวิสยะเท่านั้น

อุทาหรณ์ของโลกาติกกันตวิสยะ

[๑๗๕] **ปิวนฺติ เทหกนฺตี เย เนตฺตญฺชลิปุเฏน เต**
นา'ลํ หนฺตุ ชิเน'สํ ตฺวํ ตณฺหํ ตณฺหาหโรปิ กึ.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **เย** (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่าใด **ปิวนฺติ** ดื่มอยู่ **เทหกนฺตี** ซึ่งรัศมีแห่งพระวรกายทั้งหลาย **เต** ของพระองค์ **เนตฺตญฺชลิปุเฏน** ด้วยกอบมือคือดวงตา, **ตฺวํ** พระองค์ **ตณฺหาหโรปิ** แม้ทรงเป็นผู้กำจัดซึ่งตัณหา **น อลํ** จะไม่ทรงสามารถ **หนฺตุ** เพื่อทำลาย **ตณฺหํ** ซึ่งตัณหา **เอสํ ชนานํ** ของชนทั้งหลายเหล่านั้น **กึ** หรือ

ข้าแต่พระชินเจ้า ชนเหล่าใดดื่มรัศมี แห่งพระวรกายของพระองค์ ด้วยกอบมือคือดวงตา พระองค์ทรงกำจัดตัณหาได้แล้ว จะไม่ทรงสามารถทำลายตัณหาของชนเหล่านั้นได้หรือ

๒. อุปมาลังการะ

อลังการะที่แสดงการเปรียบเทียบ ๓ อย่าง

[๑๗๖] **อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺมตฺตํ สิโย'ปมา**
สทฺทตฺถคมฺมา วากฺยตฺถ– วิสยาติ จ สา ติธา.

สธมฺมตฺตํ ความเป็นสภาพที่คล้ายคลึงกัน **อุปมาโนปเมยฺยานํ** แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย **อุปมา สิยา** มีชื่อว่าอุปมา, **สา** อุปมานั้น **ติธา** มี ๓ อย่าง **อิติ** คือ **สทฺทตฺถคมฺมา** อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์และด้วยอรรถ **วากฺยตฺถวิสยา จ** และอุปมาที่มีอรรถของประโยคเป็นที่ตั้ง

สภาพที่คล้ายคลึงการของอุปมานะและอุปเมยยะ ชื่อว่าอุปมา มี ๓ อย่าง คือ (๑) สัททคัมมูปมา (๒) อัตถคัมมูปมา (๓) วากยัตถวิสยูปมา

อุปมา ๓

๑. **สัททคัมมูปมา** อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์
๒. **อัตถคัมมูปมา** อุปมาที่รู้ด้วยอรรถ
๓. **วากยัตถวิสยูปมา** อุปมาที่มีอรรถของประโยคเป็นหลัก

๒.๑ สัททคัมมูปมา ๓ อย่าง

๒.๑.๑ สมาสสัททคัมมูปมา

[๑๗๗] **สมาสปจฺจเยวาที สทฺทา เตสํ วสา ติธา**
สทฺทคมฺมา สมาเสน มุนินฺโท จนฺทิมานโน.

สมาสปจฺจเยวาที บทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวศัพท์เป็นต้นทั้งหลาย **สทฺทา** ชื่อว่าศัพท์, **สทฺทคมฺมา** สัททคัมมูปมา **ติธา** มี ๓ อย่าง **วสา** โดยประเภท **เตสํ** แห่งบทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวศัพท์เป็นต้นทั้งหลายเหล่านั้น, (**คมฺมา** อุปมาที่รู้ได้) **สมาเสน** ด้วยบทสมาส (**โหติ** มีอยู่ **อุทาหรณ์** อุทาหรณ์ **อิติ** ว่า) **มุนินฺโท** พระจอมมุนี **จนฺทิมานโน** มีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์

บทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าศัพท์ อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ มี ๓ ประเภท ตามนั้น, อุปมาที่รู้ด้วยบทสมาสมีอุทาหรณ์ว่า **มุนินฺโท จนฺทิมานโน** พระจอมมุนีมีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์

สัททคัมมูปมา ๓

๑. **สมาสสัททคัมมูปมา** อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ในบทสมาส
เช่น จนฺทิมานโน (จนฺทิมา+อานน)
มีพระพักตร์ดังดวงจันทร์

๒. **ปัจจยสัททคัมมูปมา** อุปมาที่รู้ด้วยปัจจัย
เช่น อายิตฺต ปัจจัยในตัทธิต
อาย อีย ปัจจัยในอาขยาต

๓. **อิวาทิสัททคัมมูปมา** อุปมาที่รู้ด้วยอิวศัพท์เป็นต้น
เช่น อิว วิย นิบาตเป็นต้น,
ตุลฺย สมาน ศัพท์นามเป็นต้น

๒.๑.๒ ปัจจยสัททคัมมูปมา

[๑๗๘] **อายาที ปจฺจยา เตหิ วทนํ ปงฺกชายเต**
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ นีลุปฺปลทลียติ.

อายาที ปจฺจยา ปัจจัยทั้งหลายมีอายเป็นต้น **ปจฺจยา** ชื่อว่าปัจจัย, (**คมฺมา**) อุปมาที่รู้ได้ **เตหิ** ด้วยปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น (**โหติ** มีอยู่ **อุทาหรณ์** อุทาหรณ์ **อิติ** ว่า) **วทนํ** พระพักตร์ **ปงฺกชายเต** ย่อมประพฤติดั่งดอกบัว (ละม้ายคล้ายดอกบัว), **มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ** คู่แห่งพระเนตรของพระจอมมุนี **นีลุปฺปลทลียติ** ย่อมประพฤติดังกลีบบัวเขียว (ดำขลับเหมือนกลีบบัวเขียว)

อายปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัย, อุปมาที่รู้ได้ด้วยปัจจัยเหล่านั้น มีอุทาหรณ์ว่า **วทนํ ปงฺกชายเต** พระพักตร์งดงามดั่งดอกบัว, **มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ นีลุปฺปลทลียติ** คู่แห่งพระเนตรของพระจอมมุนี ดำขลับเหมือนกลีบบัวเขียว

ปงฺกชายเต = ปงฺกช+อาย + เต,
นีลุปฺปลทลียติ = นีลุปฺปลทล+อีย+ติ

๒.๑.๓ อิวาทิสัททคัมมูปมา ๕๒

[๑๗๙] **อิวาที อิว วา ตุลฺย– สมานนิภสนฺนิภา**
ยถา สงฺกาสตุลิตปฺ– ปกาสปติรูปกา

[๑๘๐] **สรี สริกฺขสำวาที วิโรธี สทิสา วิย**
ปฏิปกฺขปจฺจนีก- สปกฺโข'ปมิโต'ปมา.

[๑๘๑] **ปฏิพิมฺพปฏิจฺฉนฺท- สรูปสมสมิตา**
สวณฺณา'ภา ปฏินิธิ สธมฺมาทิ สลกฺขณา.

[๑๘๒] **ชยตฺย'กฺโกสติ หสติ ปติคชฺชติ ทูภติ**
อุสูยตฺย'วชานาติ นินฺทติ'สฺสติ รุนฺธติ.

[๑๘๓] **ตสฺส โจเรติ โสภคฺคำ ตสฺส กนฺตึ วิลุมฺปติ**
เตน สทฺธึ วิวทติ ตุลฺยำ เตนา'ธิโรหติ.

[๑๘๔] **กจฺฉำ วิคาหเต ตสฺส ตมเนฺวตฺย'นุพนฺธติ**
ตำสีลำ ตำ นิเสเธติ ตสฺส จา'นุกโรติเม.

อิเม อิวาที (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมีอิวเป็นต้นเหล่านี้ (๕๒ บท **อิติ** คือ) **อิว วา ตุลฺย** ... **ตสฺส อนุกโรติ** อิว วา ตุลฺย ... และ ตสฺส อนุกโรติ

อิวาทิสัททคัมมูปมา ๕๒ อย่าง

อิวาทิสัททคัมมูปมา ๕๒ แบ่งเป็น ๔ ประเภท

๑. **นิบาต** นิบาตที่แสดงอรรถอุปมา ๔ บท คือ **อิว วา ยถา วิย**

๒. **นาม** นามที่แสดงอรรถอุปมา ๒๘ บท คือ **ตุลฺย สมาน นิภ สนฺนิภ สงฺกาส ตุลิต ปกาส ปติรูปก สรี สริกฺข สำวาที วิโรธิ สทิส ปฏิปกฺข ปจฺจนีก สปกฺข อุปมิต อุปมา ปฏิพิมฺพ ปฏิจฺฉนฺท สรูป สม สมิต สวณฺณ อาภา ปฏินิธิ สธมฺม สลกฺขณ**

๓. **กิริยา** กิริยาที่แสดงอรรถอุปมา ๑๐ บท คือ **ชยติ** (ชนะ) **อกฺโกสติ** (ด่า) **หสติ** (เย้ยหยัน) **ปติคชฺชติ** (บันลือ) **ทูภติ** (ทำร้าย) **อุสูยติ** (ริษยา) **อวชานาติ** (ดูหมิ่น) **นินฺทติ**

(ตำหนิ) **อิสฺสติ** (อิจฉา) **รุนฺธติ** (ปิดกั้น)

๔. **วากยะ** ประโยคที่แสดงอรรถอุปมา ๑๐ ประโยค คือ

ตสฺส โจเรติ โสภคฺคํ	ขโมยเอาความงามของเขา
ตสฺส กนฺตึ วิลุมฺปติ	ปล้นเอาความงามของเขา
เตน สทฺธึ วิวทติ	วิวาทกับเขา
ตุลฺยํ เตน อธิโรหติ	ยกขึ้นให้เสมอกับเขา
ตสฺส กจฺฉํ วิคาหเต	หยั่งลงสู่อำนาจของเขา
ตํ อเนฺวติ	คล้อยตามเขา
ตํ อนุพนฺธติ	ติดตามเขา
ตสีลํ (ตสฺสีลํ)	เป็นปรกติของเขา
ตํ นิเสเธติ	ห้ามเขา
ตสฺส อนุกโรติ	ทำตามอย่างเขา

จำแนกนิบาตและนาม ๓๒ โดยอรรถ ๕

๑. **เหมือน** มี ๑๗ บท คือ **อิว วา ยถา วิย ตุลฺย สมาน นิภ สนฺนิภ สงฺกาส ตุลิต ปกาส ปติรูปก สรี สริกฺข สำวาที สทิส อาภา**

๒. **ตรงข้าม** มี ๓ บท คือ **วิโรธิ ปฏิปกฺข ปจฺจนีก**

๓. **เปรียบเทียบ** มี ๒ บท คือ **อุปมิต อุปมา**

๔. **เสมอ** มี ๒ บท คือ **สม สมิต**

๕. **อรรถอื่นๆ** มี ๘ บท คือ **สปกฺข** (ฝ่ายเดียวกัน) **ปฏิพิมฺพ** (รูปเหมือน) **ปฏิจฺฉนฺท** (มีฉันทะเหมือนกัน) **สรูป** (สภาพเหมือนกัน) **สวณฺณ** (สีสันเหมือนกัน) **ปฏินิธิ** (ตัวแทน) **สธมฺม** (สภาพเหมือนกัน) **สลกฺขณ** (ลักษณะเหมือนกัน)

ปฏิญญาเรื่องอุปมาลังการะ

[๑๘๕] **อุปมาโนปเมยฺยานำ สธมฺมตฺตำ วิภาวิหิ**
อิเมหิ อุปมาเภทา เกจิ นิยฺยนฺติ สมฺปติ.

อุปมาเภทา ประเภทแห่งอุปมาทั้งหลาย **เกจิ** บางอย่าง (**คมฺมา** อันท่านรู้ได้) **อิเมหิ** (**อิวาทิสทฺเทหิ**) ด้วยศัพท์มี อิว เป็นต้นทั้งหลายเหล่านี้ **วิภาวิหิ** อันแสดง **สธมฺมตฺตำ** ซึ่งความมีสภาพคล้ายคลึงกัน **อุปมาโนปเมยฺยานำ** แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย (**มยา** อันข้าพเจ้า) **นิยฺยนฺติ** จะนำออก(แสดง) **สมฺปติ** ในกาลนี้

อุปมาบางประเภท รู้ได้ด้วย อิว ศัพท์เป็นต้นเหล่านี้ ที่แสดงความมีสภาพคล้ายคลึงกันระหว่างอุปมานะและอุปเมยยะ ข้าพเจ้า จะนำออกแสดง ณ บัดนี้

อิวาทิสัททคัมมูปมา ๑๑

๑. **ธมฺโมปมา** อุปมาที่มีบทวิเสสนะขยายคุณลักษณะมีความงามเป็นต้น
๒. **ธมฺมหีโนปมา** อุปมาที่ไม่มีบทวิเสสนะ
๓. **วิปรีโตปมา** อุปมาที่กล่าวอุปมานะและอุปเมยยะสลับกัน
๔. **อญฺญมญฺโญปมา** อุปมาซึ่งกันและกัน
๕. **อพฺภุโตปมา** อุปมาให้เห็นความอัศจรรย์
๖. **สิเลโสปมา** อุปมาที่มีบทวิเสสนะเกี่ยวข้องทั้งอุปมานะและอุปเมยยะ
๗. **สนฺตาโนปมา** อุปมาที่มีบทสมาส
๘. **นินฺโทปมา** อุปมาโดยตำหนิ
๙. **ปฏิเสโธปมา** อุปมาโดยปฏิเสธ
๑๐. **อสาธารโณปมา** อุปมาเฉพาะไม่ทั่วไป
๑๑. **อภูโตปมา** อุปมาที่ไม่เคยมีมาก่อน

(๑) ธัมโมปมา

[๑๘๖] **วิกาสิปทุมं'วา'ติ– สุนฺทรं สุคตานนं**
อิติ ธมฺโมปมา นาม ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนา.

สุคตานนं พระพักตร์ของพระสุคต **อติสุนฺทรं** งดงามยิ่ง **วิกาสิ-ปทุมं อิว** ราวกับดอกปทุมที่เบ่งบาน **อิติ** (**อยं อีทิสีอุปมา**) อุปมาเช่นนี้ **ธมฺโมปมา นาม** ชื่อว่าธัมโมปมา **ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนา** เพราะแสดงซึ่งคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

พระพักตร์ของพระสุคตงดงามยิ่ง ดุจดอกปทุมเบ่งบาน อุปมาเช่นนี้ชื่อว่าธัมโมปมา ซึ่งแสดงคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

สุคตานนं	พระพักตร์ของพระสุคต	เป็นอุปเมยยะ
วิกาสิปทุมं	ดอกบัวบาน	เป็นอุปมานะ
อติสุนฺทรं	งดงามยิ่ง	เป็นอุปมา
อิว	ดุจ	เป็นอุปมาโชตกนิบาต

(๒-๓) ธัมมหีโนปมา และ วิปรีโตปมา

[๑๘๗] **ธมฺมหีนา มุข'มฺโภช– สทิสं มุนิโน อิติ**
วิปรีโตปมา ตุลฺย'– มานเนน'มฺพุชं ตว.

มุขं พระพักตร์ **มุนิโน** ของพระมุนี **อมฺโภชสทิสं** เช่นกับดอกบัว **อิติ** (**อยं อีทิสี อุปมา**) อุปมาเช่นนี้ **ธมฺมหีนา** ชื่อว่าธัมมหีโนปมา, **อมฺพุชं** ดอกบัว **ตุลฺยं** เหมือน **อานเนน** กับพระพักตร์ **ตว** ของพระองค์ **อิติ** (**อยं อีทิสี อุปมา**) อุปมาเช่นนี้ **วิปรีโตปมา** ชื่อว่าวิปรีโตปมา

พระพักตร์ของพระพุทธเจ้าเช่นกับดอกบัว อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าธัมมหีโนปมา (เพราะไม่มีคุณขยาย), ดอกบัวเหมือนพระพักตร์ของพระพุทธองค์ อุปมาเช่นนี้ชื่อว่าวิปรีโตปมา (เพราะสลับกันระหว่างอุปมานะ กับอุปเมยยะ)

(๔) อัญญมัญญโญปมา

[๑๘๘] **ตวา'นน'มิว'มฺโภชํ อมฺโภช'มิว เต มุขํ**
อญฺญมญฺญโญปมา สา'ยํ อญฺญมญฺญโญปมานโต.

อมฺโภชํ ดอกบัว **อานนํ อิว** เหมือนพระพักตร์ **ตว** ของพระองค์, **มุขํ** พระพักตร์ **เต** ของพระองค์ **อมฺโภชํ อิว** เหมือนดอกบัว, **สายํ** อุปมานี้ **อญฺญมญฺญโญปมา** ชื่อว่า อัญญมัญญโญปมา **อญฺญมญฺญโญปมานโต** เพราะเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน

ดอกบัวเหมือนพระพักตร์ของพระองค์ พระพักตร์ของพระองค์ก็เหมือนดอกบัว อุปมานี้ชื่อว่าอัญญมัญญโญปมา เพราะเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน

(๕) อัพภุโตปมา

[๑๘๙] **ยทิ กิญฺจิ ภเว'มฺโภชํ โลจนพฺภมฺวิพฺภมํ**
ธาเรตุ์ มุขโสภาํ ตํ ตเว'ติ อพฺภุโตปมา.

ยทิ หากว่า **อมฺโภชํ** ดอกบัว **กิญฺจิ** ดอกใดดอกหนึ่ง **โลจนพฺภมฺวิพฺภมํ ภเว** มีความงามแห่งตาและคิ้วไซร้ **ตํ** ดอกบัวนั้น **สมตฺถ์** สามารถ **ธาเรตุ์** เพื่อทรงไว้ **มุขโสภาํ** ซึ่งความงามแห่งพระพักตร์ **ตว** ของพระองค์ **อิติ** (**อยํ อีทิสี อุปมา**) อุปมาเช่นนี้ **อพฺภุโตปมา** ชื่อว่าอัพภุโตปมา

หากดอกบัวดอกใดดอกหนึ่งมีความงามตาและคิ้วปรากฏ ดอกบัวนั้นจะสามารถทรงไว้ซึ่งความงามแห่งพระพักตร์ของพระองค์ อุปมานี้ชื่อว่าอัพภุโตปมา

(๖) สิเลโสปมา

[๑๙๐] **สุคนฺธิ โสภสมฺพนฺธี สสิรํสุวิโรธิ จ**
มุขํ ตว'มฺพุชเว'ติ สา สิเลโสปมา มตา.

มุขํ พระพักตร์ **ตว** ของพระองค์ **สุคนฺธิ** มีกลิ่นหอม **โสภสมฺพนฺธิ** มีความเกี่ยวเนื่องด้วยความงาม **สสิรํสุวิโรธิ จ** และตรงข้ามกับดวงจันทร์ **อมฺพุชํ อิว** ราวกะดอกบัว **สุคนฺธิ** ที่มีกลิ่นหอม **โสภสมฺพนฺธิ** มีความเกี่ยวเนื่องด้วยความงาม **สสิรํสุวิโรธิ จ** และตรงข้ามกับดวงจันทร์ **อิติ สา** อุปมาเช่นนี้ **มตา** อันท่านรู้แล้ว **สิเลโสปมา** ว่าเป็นสิเลโสปมา

พระพักตร์ของพระองค์ มีกลิ่นหอม มีความงดงาม และตรงข้ามกับดวงจันทร์ เหมือนกับดอกบัวซึ่งมีกลิ่นหอม มีความงาม และตรงข้ามกับดวงจันทร์ อุปมาเช่นนี้ เป็นสิเลโสปมา

ดอกบัวหอมเป็นไปตามธรรมชาติ ด้วยพระพุทธานุภาพ พระพักตร์จึงมีกลิ่นหอม ๔ อย่าง คือ กลิ่นหญ้าฝรั่น (กุงฺกุม) กลิ่นกานพลู (ยวนปุปฺผ) กลิ่นกฤษณา (ตคร) และกลิ่นกำยาน (ตุรุกฺข) (ดู ธาน. ๑๔๗)

(๗) สันตาโนปมา

[๑๙๑] **สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา สา สนฺตาโนปมา ยถา**
พาลา'วุ'ยฺยานมาลา'ยํ สาลกานนโสภินี.

สา อุปมา อุปมานั้น **สนฺตาโนปมา** ชื่อว่าสันตาโนปมา **สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา** เพราะเป็นอุปมาอันท่านพึงกล่าวด้วยศัพท์ที่มีเสียงเสมอกัน **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **อยํ อุยฺยานมาลา** ทิวแถวแห่งอุทยานนี้ **สาลกานนโสภินี** งามด้วยป่าแห่งต้นรัง **พาลา อิว** เหมือนสาวน้อย **สาลกานนโสภินี** ผู้งามด้วยวงพักตร์อันเป็นไปกับด้วยมวยผม

อุปมาที่ท่านกล่าวด้วยศัพท์ที่มีเสียงเสมอกัน ชื่อว่าสันตาโนปมา เช่น ทิวแถวอุทยานนี้งามด้วยป่าต้นรัง ดุจดรุณีผู้งามด้วยวงพักตร์และมวยผม

(๘) นินโทปมา

[๑๙๒] **ขยี จนฺโท พหุรชํ ปทุมํ เตหิ เต มุขํ**
สมานมฺปิ สมุกฺกํสี– ตฺย'ยํ นินฺโทปมา มตา.

จนฺโท ดวงจันทร์ **ขยี** มีการเสื่อมลงได้, **ปทุมํ** ดอกบัว **พหุรชํ** มีเกสรมาก, **มุขํ** พระพักตร์ **เต** ของพระองค์ **สมานมฺปิ** แม้เสมอเหมือน **เตหิ** (**จนฺทปทุเมหิ**) ด้วยดวงจันทร์และดอกบัวทั้งหลายเหล่านั้น **สมุกฺกํสี โหติ** ย่อมงามเลิศยิ่งกว่า, **อิติ** (**อิทิสี**) **อยํ** (**อุปมา**) อุปมาเช่นนี้ **มตา** อันนักกวีรู้แล้ว **นินฺโทปมา** ว่าเป็นนินโทปมา

ดวงจันทร์ก็ค่อยๆเสื่อมลง ดอกปทุมก็มีละอองเกสรมาก พระพักตร์ของพระพุทธองค์ แม้จะเหมือนกับดวงจันทร์และดอกปทุม แต่ก็ล้ำเลิศยิ่งกว่า อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่านินโทปมา

อุปมาโดยตำหนิของไทย เช่น นิราศนรินทร์

ชมแขคิดใช่หน้า นวลนาง
เดือนตำหนิตรงกลาง ต่ายแต้ม
พิมพ์พักตร์แม่เพ็ญปราง จักเปรียบ ใดฤๅ
ขำกว่าแขไขแย้ม ยิ่งยิ้มอัปสร

(๙) ปฏิเสโธปมา

[๑๙๓] **อสมตฺโถ มุเขนิ'นฺทุ ชิน เต ปฏิคชฺชิตุํ**
ชโฬ กลงฺกี'ติ อยํ ปฏิเสโธปมา สิยา.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **อินฺทุ** ดวงจันทร์ **ชโฬ** ที่มัวหมอง **กลงฺกี** มีรอยตำหนิ **อสมตฺโถ** ไม่สามารถ **ปฏิคชฺชิตุํ** เพื่อประชัน **มุเขน** กับพระพักตร์ **เต** ของพระองค์ **อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้ **ปฏิเสโธปมา สิยา** มีชื่อว่าปฏิเสโธปมา

ข้าแต่พระชินเจ้า ดวงจันทร์มัวหมอง(เพราะเมฆหมอก) และมีรอยตำหนิ(เป็นรูปกระต่าย) คงไม่สามารถจะประชันกับพระพักตร์ของพระองค์ได้ดอก อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าปฏิเสโธปมา

(๑๐) อสาธารโณปมา

[๑๙๔] **กจฺฉ จนฺทารวินฺทานำ อติกฺกมฺม มุขำ ตว**
อตฺตนา'ว สมำ ชาต– มิตฺย'สาธารโณปมา.

มุขำ พระพักตร์ **ตว** ของพระองค์ **อติกฺกมฺม** ล่วงพ้นแล้ว **กจฺฉ** ซึ่งคลอง **จนฺทารวินฺทานำ** แห่งดวงจันทร์และดอกบัวทั้งหลาย **สมำ** เป็นของเสมอ **อตฺตนา เอว** กับตนเองนั่นเทียว **ชาตำ** เกิดแล้ว **อิติ** (**อยำ**) อุปมาเช่นนี้ **อสาธารโณปมา** ชื่อว่าอสาธารโณปมา

พระพักตร์ของพระองค์ไม่เชิงเหมือนกับดวงจันทร์ และดอกบัวเหมือนพระพักตร์ของพระองค์เองเท่านั้น อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าอสาธารโณปมา

(๑๑) อภูโตปมา

[๑๙๕] **สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโร ราสิภูโต'ว กตฺถจิ**
ตวา'นนำ วิภาตีติ โหตา'ภูโตปมา อยำ.

อานนำ พระพักตร์ **ตว** ของพระองค์ **วิภาติ** ย่อมงามยิ่ง **สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโร อิว** ราวกะความงามเลิศแห่งดอกบัวทั้งหมด **ราสิภูโต** ที่รวมกันเป็นกอง **กตฺถจิ** ในที่บางแห่ง **อิติ อยำ** อุปมาเช่นนี้ **อภูโตปมา โหติ** มีชื่อว่าอภูโตปมา

พระพักตร์ของพระองค์งดงามยิ่ง ราวกะความงามเลิศแห่งดอกบัวทุกชนิดที่รวมกันเป็นกองอยู่ในที่บางแห่ง อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าอภูโตปมา

๒.๒ อัตถคัมมูปมา ๔ อย่าง

[๑๙๖] **ปตียเต'ตฺถคมฺมา ตุ สทฺทสามตฺถิยา กฺวจิ**
สมาสปจฺจเยวาทิ- สทฺทโยคํ วินา อปิ.

ตุ ส่วนว่า **อตฺถคมฺมา** (**อุปมา**) อุปมาที่ท่านรู้ได้ด้วยเนื้อความ **ปตียเต** อันนักกวีย่อมทราบ **วินา อปิ** แม้เว้น **สมาสปจฺจเยวาทิ-สทฺทโยคํ** ซึ่งการประกอบแห่งศัพท์มีบทสมาส ปัจจัย และอิวศัพท์เป็นต้น **กฺวจิ** ในบางแห่ง **สทฺทสามตฺถิยา** ด้วยความสามารถแห่งศัพท์

ส่วนอุปมาที่รู้ได้ด้วยเนื้อความ นักกวีย่อมทราบได้ แม้จะเว้นบทสมาส ปัจจัย และอิวศัพท์เป็นต้น ในบางแห่งก็รู้ได้ด้วยศัพท์(ที่เป็นอุปมานะและอุปเมยยะ)

อัตถคัมมูปมา ๔

๑. **สรูโปปมา** อุปมาที่มีสภาพเหมือนกัน
๒. **ปริกัปโปปมา** อุปมาเชิงจินตนาการ
๓. **สังสโยปมา** อุปมาอย่างสงสัย
๔. **ปติวัตถูปมา** อุปมากับวัตถุที่จะกล่าวต่อไป

๒.๒.๑ สรูโปปมา

[๑๙๗] **ภิงฺคาเน'มานิ จกฺขูนิ นา'มฺพุชํ มุข'เมวิ'ทํ**
สุพฺยตฺตสทิสตฺเตน สา สรูโปปมา มตา.

อิมานิ (**วตฺถูนิ**) วัตถุทั้งหลายเหล่านี้ **น ภิงฺคานิ** หาใช่แมลงภู่ไม่ **จกฺขูนิ เอว** เป็นพระเนตรนั่นเทียว, **อิทํ** (**วตฺถุ**) วัตถุนี้ **น อมฺพุชํ** หาใช่ดอกบัวไม่ **มุขเมว** เป็นพระพักตร์นั่นเทียว, **สา อุปมา** อุปมานั้น **มตา** อันนักกวีรู้แล้ว **สรูโปปมา** ว่าเป็นสรูโปปมา **สุพฺยตฺตสทิสตฺเตน** โดยความเหมือนกันที่ปรากฏชัด

สิ่งนี้ไม่ใช่แมลงภู่ เป็นพระเนตร สิ่งนี้ไม่ใช่ดอกบัว เป็นพระพักตร์ อุปมานี้ ชื่อว่าสรูโปปมา โดยมีลักษณะที่ปรากฏชัดเหมือนกัน

๒.๒.๒ ปริกัปโปปมา

[๑๙๘] **มเย'ว มุขโสภา'สฺเส'– ตฺยล'มินฺทุ วิกตฺถนา**
ยโต'มฺพุเชปิ สา'ตฺถีติ ปริกปฺโปปมา อยํ.

อินฺทุ แน่ะดวงจันทร์ **วิกตฺถนา** การโอ้อวด **อิติ** ว่า **มุขโสภา** ความงามแห่งพระพักตร์ **อสฺส มุนิโน** ของพระมุนีพระองค์นั้น (**อตฺถิ** มีอยู่) **มยิ เอว** ในเราเท่านั้น **อลํ** ไม่เหมาะสม, **ยโต** เพราะว่า **สา มุขโสภา** ความงามแห่งพระพักตร์นั้น **อตฺถิ** มีอยู่ **อมฺพุเชปิ** แม้ในดอกบัว, **อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้ **ปริกปฺโปปมา** ชื่อว่าปริกัปโปปมา

แน่ะดวงจันทร์ การโอ้อวดว่า "ความงามแห่งพระพักตร์ของพระมุนีพระองค์นั้น มีอยู่ในเราเท่านั้น" ถือว่าไม่สมควร, เพราะว่าความงามแห่งพระพักตร์นั้น แม้ในดอกบัวก็มีอยู่, อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าปริกัปโปปมา

๒.๒.๓ สังสโยปมา

[๑๙๙] **กึ วา'มฺพุช'นฺโตภนฺตาลิ กึ โลลนยนํ มุขํ**
มม โทลายเต จิตฺต– มิจฺจ'ยํ สํสโยปมา.

อมฺพุชํ ดอกบัว **อนฺโตภนฺตาลิ** มีภมรบินว่อนอยู่ภายใน **กึ วา** หรืออย่างไร, **มุขํ** ใบหน้า **โลลนยนํ** มีนัยน์ตากลอกกลิ้ง **กึ วา** หรืออย่างไร, **จิตฺตํ** จิต **มม** ของเรา **โทลายเต** ย่อมประพฤติดั่งชิงช้า **อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้ **สํสโยปมา** ชื่อว่าสังสโยปมา

ดอกบัวมีภมรบินว่อนอยู่ภายใน หรือว่าใบหน้ามีนัยน์ตากลอกกลิ้งกันแน่ จิตของเราแกว่งไปดั่งชิงช้า (สงสัย) อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าสังสโยปมา

๒.๒.๔ ปติวัตถูปมา

[๒๐๐] **กิญฺจิ วตฺถุ๋ ปทสฺเสตฺวา สธมฺมสฺสา'ภิธานโต**
สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา ปติวตฺถูปมา ยถา.

ปติวตฺถูปมา ชื่อว่าปติวัตถูปมา **สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา** เพราะความปรากฏแห่งความรู้ซึ่งความเหมือนกัน **กิญฺจิ วตฺถุ๋ ปทสฺเสตฺวา สธมฺมสฺส อภิธานโต** โดยการแสดงก่อนซึ่ง(อุปเมยยะ)วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กล่าวซึ่ง(อุปมานะ)วัตถุอันมีสภาพเหมือนกัน **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า)

เพราะการปรากฏแห่งความรู้ซึ่งความเหมือนกัน โดยการแสดงอุปเมยยะวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งก่อนแล้ว จึงกล่าวอุปมานวัตถุอันมีสภาพเหมือนกัน ชื่อว่าปติวัตถูปมา เช่น อุทาหรณ์ว่า

อุทาหรณ์ของปติวัตถูปมา

[๒๐๑] **ชเนสุ ชายมาเนสุ เน'โกปิ ชินสาทิโส**
ทุติโย นนุ นตฺเถ'ว ปาริชาตสฺส ปาทโป.

ชเนสุ ในบรรดาชนทั้งหลาย **ชายมาเนสุ** ผู้เกิดอยู่ **เอโกปิ ชโน** ชนแม้ผู้หนึ่ง **ชินสาทิโส** ผู้เสมอเหมือนกับพระชินเจ้า **น อตฺถิ** ย่อมไม่มี, **ปาทโป** ต้นไม้ **ทุติโย** อันเป็นต้นที่สอง **ปาริชาตสฺส** ของต้นปาริชาติ **นนุ นตฺถิ เอว** ย่อมไม่มีอย่างแน่นอนนั่นเทียว

บรรดาชนทั้งหลายผู้เกิดอยู่ ชนแม้สักคนหนึ่งผู้เสมอกับพระชินเจ้าย่อมไม่มี, ต้นไม้ที่เป็นคู่ของต้นปาริชาติ ยิ่งไม่มีอย่างแน่นอน

๒.๓ วากยัตถวิสยูปมา

[๒๐๒] **วากฺยตฺเถเน'ว วากฺยตฺโถ ยทิ โกจฺยุ'ปมียเต**
อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา สา วากฺยตฺโถปมา ทฺวิธา.

ยทิ หากว่า **วากฺยตฺโถ** เนื้อความของประโยค (ที่เป็นอุปเมยยะ) **โกจิ** อย่างใดอย่างหนึ่ง **อุปมียเต** อันท่านย่อมเปรียบเทียบ **วากฺยตฺเถเนว** ด้วยเนื้อความของประโยค (ที่เป็นอุปมานะ) นั่นเทียว **(ยสฺสํ อุปมายํ** ในอุปมาใด), **สา อุปมา** อุปมานั้น **วากฺยตฺโถปมา** ชื่อว่าวากยัตโถปมา **ทฺวิธา** มี ๒ ประการ **อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา** เพราะประกอบและไม่ประกอบด้วยอิวศัพท์

หากเนื้อความของประโยคใดประโยคหนึ่ง ถูกเปรียบเทียบด้วยเนื้อความของประโยคในอุปมาใด, อุปมานั้น ชื่อว่าวากยัตโถปมา มี ๒ ประการ คือ อิวยุตตะ (ประกอบอิวศัพท์) และ อิววิยุตตะ (ไม่ประกอบอิวศัพท์)

วากยัตถวิสยูปมา ๒

๑. **อิวยุตตะ** ถูกเปรียบเทียบกับเนื้อความของประโยคที่ประกอบด้วย อิว ศัพท์ เป็นต้น

๒. **อิววิยุตตะ** ถูกเปรียบเทียบกับเนื้อความของประโยคที่ไม่ประกอบ อิว ศัพท์ เป็นต้น

อิวยุตตะ

ประกอบ อิว ศัพท์ เป็นต้น

[๒๐๓] **ชิโน สเกฺลสตตฺตานํ อาวิภูโต ชนาน'ยํ**
ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ ฆมฺมกาเล'มฺพุโท วิย.

อยํ ชิโน พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ **อาวิภูโต** ทรงปรากฏแล้ว **ชนานํ** แก่ชนทั้งหลาย **สเกฺลสตตฺตานํ** ผู้เร่าร้อนด้วยกิเลส **อมฺพุโท วิย** ราวกะก้อนเมฆ **อาวิภูโต** ที่ปรากฏแล้ว **ชนานํ** แก่ชนทั้งหลาย **ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ** ผู้เร่าร้อนด้วยแสงแดดที่แผดกล้า **ฆมฺมกาเล** ในฤดูร้อน

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงปรากฏแก่ชนทั้งหลายผู้เร่าร้อนด้วยกิเลส เหมือนกับก้อนเมฆปรากฏแก่ชนทั้งหลายผู้เร่าร้อนด้วยแสงแดดที่แผดกล้าในฤดูร้อน

อิววิยุตตะ
ไม่ประกอบ อิว ศัพท์ เป็นต้น

[๒๐๔] **มุนินฺทานน'มาภาติ วิลาเสกมโนหรำ**
อุทฺธำ สมุคฺคตสฺสา'ปิ กึ เต จนฺท วิชมฺภนา.

มุนินฺทานนำ พระพักตร์ของพระจอมมุนี **วิลาเสกมโนหรำ** อันดึงดูดซึ่งใจที่เป็นหนึ่งด้วยความงาม **อาภาติ** ย่อมรุ่งโรจน์, **จนฺท** แน่ะดวงจันทร์ **กึ** จะประโยชน์อะไร **วิชมฺภนา** ด้วยการโอ้อวด **เต** ของเจ้า **สมุคฺคตสฺสาปิ** แม้ลอยขึ้นไปแล้ว **อุทฺธำ** สู่เบื้องบน

พระพักตร์ของพระจอมมุนี ดึงดูดจิตใจเป็นเลิศด้วยความงาม เจ้าดวงจันทร์ แน่ะดวงจันทร์ แม้เจ้าจะลอยขึ้นไปบนท้องฟ้าอย่างโอ้อวด ก็ไม่มีประโยชน์อะไร

อุปมาทูสนะ ๗
อุปมาที่ทำลายอลังการะ

[๒๐๕] **สมุพฺเพเชติ ธีมนฺตำ ภินฺนลิงฺคาทิกำ ตุ ยำ**
อุปมาทูสนายา'ล'– เมตำ กตฺถจิ ตำ ยถา.

ตุ ส่วน **ยำ ปทำ** บทใด **ภินฺนลิงฺคาทิกำ** มีลิงค์ที่ต่างกันเป็นต้น **ธีมนฺตำ** ยังบัณฑิต **สมุพฺเพเชติ** ย่อมให้หวั่นใจ, **เอตำ ปทำ** บทนั้น **อลำ** สามารถ **อุปมาทูสนาย** เพื่อทำลายซึ่งอุปมาลังการะ **กตฺถจิ** ในบางแห่ง, **ตำ ปทำ** บทนั้น **ยถา** เป็นไฉน

ส่วนบท(อุปมานะและอุปเมยยะ)ที่มีลิงค์ต่างกันเป็นต้น จะทำให้บัณฑิตหวาดหวั่นใจได้ สามารถทำลายอุปมาลังการะในบางที่ เช่น

อุปมาทูสนะ ๗

๑. **ภินฺนลิงฺโคปมา** อุปมามีลิงค์ต่างกัน
หำสี อิว อยำ สสี
ดวงจันทร์นี้ เหมือนนางหงส์

๒. **วิชาติวจโนปมา** อุปมามีพจน์ต่างกัน
สรานิ อิว อากาสำ
ท้องฟ้า เหมือนสระน้ำ

๓. **หีโนปมา** อุปมาต่ำเกินไป
สา อิว อธิเป ภตฺโต ภโฏ
ลูกน้องปรนนิบัติเจ้านาย เหมือนสุนัข

๔. **อธิโกปมา** อุปมาสูงเกินไป
ภาณุมาลี อิว ขชฺโชโต วิภาติ
หิ่งห้อยส่องแสงจ้า เหมือนดวงอาทิตย์

๕. **อผุฏฺฐตฺโถปมา** อุปมาไม่ชัดเจน
สาคโร วิย พลมฺโภธิ สำขุภิ
คลื่นกำลังพลซัดสาด เหมือนคลื่นสมุทร

๖. **อุปมาเปกฺขินี** อุปมาที่ต้องมองหาบทอุปมาอื่น
ภิงฺโค อิว จนฺเท กลงฺโก
รูปกระต่ายบนดวงจันทร์ เหมือนแมลงภู่

๗. **ขณฺฑิโตปมา** อุปมาขาดกระท่อนกระแท่น
เกรวากาโร สกลงฺโก นิสากโร
ดวงจันทร์มีรูปกระต่าย เหมือนดอกโกมุท

อุทาหรณ์

๑. ภินนลิงโคปมา ๒. วิชาติวจโนปมา ๓. หีโนปมา

[๒๐๖] **หํสี'วา'ยํ สสี ภินฺน– ลิงฺคา'กาสํ สรานิ'ว**
วิชาติวจนา หีนา สา'ว ภตฺโต ภโฏ'ธิเป.

อยํ สสี ดวงจันทร์นี้ **หํสี อิว** เหมือนนางหงส์ (**อยํ** อุปมานี้) **ภินฺนลิงฺคา** ชื่อว่าภินนลิงโคปมา, **อากาสํ** ท้องฟ้า **สรานิ อิว** เหมือนสระน้ำทั้งหลาย (**อยํ** อุปมานี้) **วิชาติวจนา** ชื่อว่าวิชาติวจโนปมา, **ภโฏ** ลูกจ้าง **ภตฺโต** ปรนนิบัติแล้ว **อธิเป** ในนายจ้าง **สา อิว** เหมือนสุนัข (**อยํ** อุปมานี้) **หีนา** ชื่อว่าหีโนปมา

ดวงจันทร์ เหมือนกับนางหงส์ เป็นภินนลิงโคปมา, ท้องฟ้า เหมือนกับสระน้ำ เป็นวิชาติวจโนปมา, ลูกจ้างปรนนิบัตินายจ้าง เหมือนกับสุนัขรับใช้ เป็นหีโนปมา

อุทาหรณ์

๔. อธิโกปมา ๕. อผุฏฐัตโถปมา

[๒๐๗] **ขชฺโชโต ภาณุมาลี'ว วิภาติ'ตฺย'ธิโกปมา**
อผุฏฐตฺถา พลมฺโภธิ สาคโร วิย สํขุภิ.

ขชฺโชโต หิ่งห้อย **วิภาติ** ย่อมส่องสว่าง **ภาณุมาลี อิว** ดั่งดวงอาทิตย์ **อิติ** อุปมาเช่นนี้ **อธิโกปมา** ชื่อว่าอธิโกปมา, **พลมฺโภธิ** คลื่นแห่งกำลังพล **สํขุภิ** เคลื่อนไหวแล้ว **สาคโร วิย** ดั่งคลื่นมหาสมุทร (**อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้) **อผุฏฐตฺถา** ชื่อว่าอผุฏฐัตโถปมา

หิ่งห้อยส่องสว่าง ดั่งดวงอาทิตย์ เป็นอธิโกปมา, คลื่นกำลังพลเคลื่อนที่ไป ดั่งคลื่นมหาสมุทร เป็นอผุฏฐัตโถปมา

อุทาหรณ์

๖. อุปมาเปกขินี ๗. ขัณฑิโตปมา

[๒๐๘] **จนฺเท กลงฺโก ภิงฺโค'เว'– ตฺยุ'ปมาเปกฺขินี อยํ**
ขณฺฑิตา เกรวากาโร สกลงฺโก นิสากโร.

กลงฺโก รูปกระต่าย **จนฺเท** บนดวงจันทร์ **ภิงฺโค อิว** เหมือนแมลงภู่ **อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้ **อุปมาเปกฺขินี** ชื่อว่าอุปมาเปกขินี, **นิสากโร** ดวงจันทร์ **สกลงฺโก** อันเป็นไปกับด้วยรูปกระต่าย **เกรวากาโร** มีอาการแห่งดอกโกมุท (**อิติ อยํ** อุปมาเช่นนี้) **ขณฺฑิตา** ชื่อว่าขัณฑิโตปมา

รูปกระต่ายบนดวงจันทร์ เหมือนแมลงภู่ เป็นอุปมาเปกขินี, ดวงจันทร์มีรูปกระต่าย คล้ายดอกโกมุท เป็นขัณฑิโตปมา

บางครั้งตำหนิบางครั้งยกย่อง

[๒๐๙] **อิจฺเจวมาทิรูเปสุ ภวนฺติ วิคตาทรา**
กโรนฺติ จา'ทรํ ธีรา ปโยเค กฺวจิเทว ตุ.

ธีรา นักปราชญ์ทั้งหลาย **วิคตาทรา ภวนฺติ** เป็นผู้ปราศจากการยกย่อง **อิจฺเจวมาทิรูเปสุ** ในอุทาหรณ์อย่างนี้เป็นต้นทั้งหลาย **กฺวจิ** ในบางแห่ง, **ตุ** ส่วนว่า **ธีรา** นักปราชญ์ทั้งหลาย **กโรนฺติ** ย่อมกระทำ **อาทรํ จ** ซึ่งความยกย่องด้วย **ปโยเค** ในอุทาหรณ์ **กฺวจิเทว** บางแห่งนั่นเทียว

นักปราชญ์ตำหนิอุทาหรณ์ที่ทำลายอุปมาลังการะเป็นต้นอย่างนี้ ส่วนในบางแห่งก็ยกย่องอุทาหรณ์อย่างนี้เหมือนกัน

อุทาหรณ์ที่ยอมรับได้

[๒๑๐] **อิตฺถี'วา'ยํ ชโน ยาติ วทตฺเย'สา ปุมา วิย**
ปิโย ปาณา อิวา'ยํ เม วิชฺชา ธน'มิว อจฺจิตา.

อยํ ชโน ชายผู้นี้ **ยาติ** ย่อมไป **อิตฺถี อิว** ราวกะผู้หญิง, **เอสา อิตฺถี** หญิงผู้นี้ **วทติ** ย่อมกล่าว **ปุมา วิย** ราวกะผู้ชาย, **อยํ** ชายคนนี้ **ปิโย** เป็นที่รัก **เม** ของเรา **ปาณา อิว** ดั่งชีวิตทั้งหลาย, **วิชฺชา** ความรู้ทั้งหลาย **อจฺจิตา** อันเราสั่งสมแล้ว **ธนํ อิว** ราวกะทรัพย์

ชายผู้นี้ เดินไปเหมือนผู้หญิง, หญิงผู้นี้ พูดจาเหมือนผู้ชาย (ภินนลิงโคปมา), ชายคนนี้ เป็นที่รักของเราดั่งชีวิต, ความรู้หลายอย่างที่เราสั่งสมแล้ว เป็นเหมือนทรัพย์ (วิชาติวจโนปมา)

[๒๑๑] **ภวํ วิย มหีปาล เทวราชา วิราชเต**
อล'มํสุมโต กจฺฉํ เตชสา โรหิตุ๎ อยํ.

มหีปาล ข้าแต่พระเจ้าแผ่นดิน **เทวราชา** พระอินทร์ **วิราชเต** ย่อมรุ่งโรจน์ **ภวํ วิย** เทียบเท่าพระองค์, **อยํ ราชา** พระราชาพระองค์นี้ **อลํ** ทรงสามารถ **โรหิตุ๎** เพื่อขึ้นไป **กจฺฉํ** สู่วิถี **อํสุมโต** แห่งดวงอาทิตย์ **เตชสา** ด้วยเดช

ข้าแต่พระเจ้าแผ่นดิน พระอินทร์ก็ทรงรุ่งโรจน์เทียบเท่าพระองค์ (หีโนปมา), พระราชาพระองค์นี้ ทรงสามารถขึ้นไปสู่ทางโคจรของดวงอาทิตย์ด้วยเดช (อธิโกปมา)

๓. รูปกาลังการะ

แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปเมยยะและอุปมานะ

[๒๑๒] **อุปมาโนปเมยฺยานํ อเภทสฺส นิรูปนา**
อุปเมว ติโรภูต– เภทา รูปก'มุจฺเจ.

อุปมา เอว อุปมานั่นเทียว **ติโรภูตเภทา** อันมีความแตกต่าง (แห่งอุปมานะและอุปเมยยะ) อันท่านปิดบังไว้แล้ว **นิรูปนา** เพราะการยกขึ้น **อเภทสฺส** สู่ความไม่แตกต่างกัน **อุปมาโนปเมยฺยานำ** แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย **อุจฺจเต** อันท่านย่อมเรียก **รูปกำ** ว่ารูปกาลังการะ

ท่านเรียกอุปมาที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งถูกปิดบังไว้ เพราะยกขึ้นสู่ความไม่ต่างกันแห่งอุปมานะและอุปเมยยะ ว่ารูปกาลังการะ

ประเภทของรูปกะ ๖

[๒๑๓] **อเสสวตฺถุวิสยำ เอกเทสวิวตฺติ จ**
ตำ ทฺวิธา ปุน ปจฺเจกำ สมาสาทิวสา ติธา.

ตำ (**รูปกำ**) รูปกะนั้น **ทฺวิธา** (**โหติ**) มี ๒ อย่าง (**อิติ** คือ) **อเสสวตฺถุวิสยำ** รูปกะที่มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง **เอกเทสวิวตฺติ จ** และรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน, **ปจฺเจกำ** แต่ละอย่าง **ปุน ติธา** (**โหติ**) มีอีก ๓ อย่าง **สมาสาทิวสา** โดยประเภทแห่งสมาสรูปกะเป็นต้น

รูปกะนั้นมี ๒ อย่าง คือ รูปกะที่มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง และรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน, แต่ละอย่าง ก็มีอีก ๓ อย่าง โดยประเภทแห่งสมาสรูปกะเป็นต้น

รูปกะ ๒ อย่าง

๑. **อเสสวัตถุวิสัย** รูปกะที่มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง
๒. **เอกเทสวิวัตติ** รูปกะที่เป็นไปในบางส่วน

รูปกะ ๒ อย่างนั้น แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓

๑. **สมาสรูปกะ** รูปกะที่เป็นบทสมาส
๒. **อสมาสรูปกะ** รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส

๓. **สมาสาสมาสรูปกะ** รูปกะที่เป็นบทสมาสและไม่เป็นบทสมาส (มิสสกรูปกะ)

รูปกะ ๒ x ๓ = ๖ มีอุทาหรณ์ในคาถา ๒๑๔-๒๒๔

๓.๑ อเสสวัตถุวิสยสมาสะ
รูปกะที่เป็นบทสมาส มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

[๒๑๔] **องฺคุลีทลสฺโสภึ นขทีธิติเกสรำ**
สิรสา น ปิฬนฺธนฺติ เก มุนินฺทปทมฺพุชำ.

เก (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่าไหน **น ปิฬนฺธนฺติ** จะไม่ประดับ **มุนินฺทปทมฺพุชำ** ซึ่งดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี **องฺคุลิทลสฺโสภึ** อันงามสรรพด้วยกลีบคือพระองคุลี **นขทีธิติเกสรำ** อันมีเกสรคือรัศมีแห่งพระนขา **สิรสา** เหนือเศียรเกล้า

ใครๆ จะไม่ประดับดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี อันงามสรรพด้วยกลีบคือพระองคุลี มีเกสรคือรัศมีแห่งพระนขา ไว้เหนือเศียรเกล้าเล่า

๓.๒ อเสสวัตถุวิสยอสมาสะ
รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

[๒๑๕] **รตนานิ คุณา ภูรี กรุณา สีตลำ ชลำ**
คมฺภีรตฺต'มคาธตฺตำ ปจฺจกฺโข'ยำ ชิโน'มฺพุธิ.

อยำ ชิโน พระชินเจ้าพระองค์นี้ **ปจฺจกฺโข อมฺพุธิ** (**โหติ**) เป็นมหาสมุทรอันกว้างใหญ่, **คุณา** พระคุณทั้งหลาย **ภูรี** อันไพศาล **รตนานิ** (**โหนฺติ**) เป็นรัตนะ, **กรุณา** พระกรุณา **สีตลำ ชลำ** (**โหติ**) เป็นห้วงน้ำอันเย็นฉ่ำ, **คมฺภีรตฺตำ** ความเป็นผู้ลุ่มลึก **อคาธตฺตำ** (**โหติ**) เป็นสิ่งหยั่งถึงไม่ได้

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เป็นมหาสมุทรอันกว้างใหญ่, พระคุณอันแผ่ไพศาล เป็นรัตนะ, พระกรุณา เป็นห้วงน้ำอันเย็นฉ่ำ, ความเป็นผู้ลุ่มลึกเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหยั่งถึงได้

๓.๓ อเสสวัตถุวิสยมิสสกะ
รูปกะที่ผสมกัน มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

[๒๑๖] **จนฺทิกา มนฺทหาสา เต มุนินฺท วทนินฺทุโน**
ปโพธยตฺย'ยํ สาธุ- มโนกุมุทกานนํ.

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **มนฺทหาสา** พระหรรษาอันเล็กน้อยทั้งหลาย **วทนินฺทุโน** แห่งดวงจันทร์คือพระพักตร์ **เต** ของพระองค์ **จนฺทิกา** (**โหนฺติ**) เป็นแสงจันทร์, **อยํ** (**มนฺทหาสาจนฺทิกา**) แสงจันทร์คือพระหรรษาอันเล็กน้อยนี้ **สาธุมโนกุมุทกานนํ** ยังป่าแห่งดอกโกมุทคือดวงใจของสาธุชน **ปโพธยติ** ย่อมให้แย้มบาน

ข้าแต่พระจอมมุนี พระหรรษาเพียงเล็กน้อยแห่งจันทร์คือพระพักตร์ของพระองค์ เป็นแสงจันทร์, แสงจันทร์คือพระหรรษาเพียงเล็กน้อยนี้ย่อมยังป่าดอกโกมุทคือดวงใจของสาธุชนให้แย้มบาน

คำต่อเนื่อง

[๒๑๗] **อเสสวตฺถุวิสเย ปเภโท รูปเก อยํ**
เอกเทสวิวตฺติมฺหิ เภโท'ทานิ ปวุจฺจติ.

อยํ ปเภโท ประเภทนี้ **รูปเก** ในรูปกะ **อเสสวตฺถุวิสเย** อันมีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง (**โหติ** มีอยู่), **เภโท** ประเภท **เอกเทสวิวตฺติมฺหิ** ในรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน (**มยา** อันข้าพเจ้า) **ปวุจฺจติ** จะกล่าว **อิทานิ** ในกาลนี้

ในรูปกะที่มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง มีประเภทดังกล่าวมานี้, บัดนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวประเภทในรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน

๓.๔ เอกเทสวิวัตติสมาสะ
รูปกะที่เป็นบทสมาส และเป็นไปในบางส่วน

[๒๑๘] **วิลาสหาสกุสุมำ รุจิราธรปลฺลวำ**
สุขำ เก วา น วินฺทนฺติ ปสฺสนฺตา มุนิโน มุขำ.

เก วา (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่าไหนเล่า **ปสฺสนฺตา** เมื่อเห็น **มุขำ** ซึ่งพระพักตร์ **มุนิโน** ของพระมุนี **วิลาสหาสกุสุมำ** อันมีช่อดอกไม้คือพระหรรษาที่งดงาม **รุจิราธรปลฺลวำ** อันมีใบไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์อันน่าพึงใจ **น วินฺทนฺติ** จะไม่ได้ **สุขำ** ซึ่งความสุข

ใครเล่า เมื่อเห็นพระพักตร์ของพระมุนี อันมีดอกไม้คือพระหรรษาที่งดงาม มีใบไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์อันน่าพึงใจ จะไม่ได้ความสุข

๓.๕ เอกเทสวิวัตติอสมาสะ
รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส เป็นไปในบางส่วน

[๒๑๙] **ปาททฺวนฺทำ มุนินฺทสฺส ททาตุ วิชยำ ตว**
นขรำสี ปรำ กนฺตา ยสฺส ปาปชยทฺธชา.

นขรำสี พระรัศมีแห่งพระนขาทั้งหลาย **ปรำ กนฺตา** อันน่ายินดีอย่างยิ่ง **ยสฺส** (**มุนินฺทสฺส**) ของพระจอมมุนีพระองค์ใด **ปาปชยทฺธชา** (**โหนฺติ**) เป็นธงชัยในการชนะซึ่งบาป, **ปาททฺวนฺทำ** คู่แห่งพระบาท (**ตสฺส**) **มุนินฺทสฺส** ของพระจอมมุนีพระองค์นั้น **ททาตุ** โปรดประทาน **วิชยำ** ซึ่งชัยชนะ **ตว** แก่ท่าน

พระรัศมีแห่งพระนขาอันน่ายินดีอย่างยิ่ง ของพระจอมมุนีพระองค์ใด เป็นธงชัยในการชนะบาป, ขอคู่พระบาทของพระจอมมุนีพระองค์นั้นจงประทานชัยชนะแก่ท่านด้วยเถิด

๓.๖ เอกเทสวิวัตติมิสสกะ
รูปกะที่สผสมกัน และเป็นไปในบางส่วน

[๒๒๐] **สุนิมฺมลกโปลสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน**
สาธุปฺปพุทฺธหทยํ ชาตํ เกรวกานนํ.

สาธุปฺปพุทฺธหทยํ ดวงหทัยอันแย้มบานแล้วของสาธุชน **เกรวกานนํ** เป็นป่าแห่งดอกโกมุท **มุนินฺทวทนินฺทุโน** ของดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี **สุนิมฺมลกโปลสฺส** ผู้มีพระปรางอันปราศจากมลทินอย่างยิ่ง **ชาตํ** เกิดแล้ว

ดวงหทัยของสาธุชนที่แย้มบานเกิดเป็นป่าดอกโกมุท ของดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี ผู้มีพระปรางผุดผ่อง

คำชี้แจงเรื่องรูปกะ

[๒๒๑] **รูปกานิ พหูเนฺย'ว ยุตฺตายุตฺตาทิเภทโต**
วิสุ์ น ตานิ วุตฺตานิ เอตฺเถ'ว'นฺโตคธานิติ.

รูปกานิ รูปกะทั้งหลาย **พหูนิ เอว** (**โหนฺติ**) มีมากนั่นเทียว **ยุตฺตายุตฺตาทิเภทโต** โดยประเภทแห่งยุตตรูปกะและอยุตตรูปกะเป็นต้น, **ตานิ** (**รูปกานิ**) รูปกะทั้งหลายเหล่านั้น **อนฺโตคธานิ** นับเข้าในภายใน **เอตฺถ เอว** (**รูปเก**) ในรูปกะนี้นั่นเทียว, **อิติ** เพราะเหตุนั้น **ตานิ รูปกานิ** รูปกะทั้งหลายเหล่านั้น (**มยา** อันข้าพเจ้า) **น วุตฺตานิ** ไม่กล่าวแล้ว **วิสุ์** ต่างหาก

รูปกะมีอยู่มากมาย เช่นยุตตรูปกะและอยุตตรูปกะเป็นต้น, รูปกะเหล่านั้น นับเข้าไว้ในรูปกะนี้ด้วย, ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่กล่าวแยกไว้ต่างหาก

รูปกะ ๒

๑. **ยุตตรูปกะ** รูปกะที่สมควร ประกอบเข้ากันได้

๒. **อยุตตรูปกะ** รูปกะที่ไม่สมควร ประกอบเข้ากันไม่ได้

คัมภีร์กาวยาทรรศะ แสดงรูปกะไว้ ๑๓ ประเภท คือ ยุตฺตรูปก, อยุตฺตรูปก, วิสมรูปก, สวิเสสรูปก, วิรุทฺธรูปก, เหตุรูปก, สิลิฏฺฐรูปก, อุปมารูปก, พฺยติเรกรูปก, อักเขปรูปก, สมาธานรูปก, รูปกรูปก, ตัตวาปัหวนรูปก ซึ่งรูปกะทั้งหมดนี้ จัดเข้าไว้ในรูปกะทั้ง ๖ นี้แล้ว ท่านจึงไม่กล่าวแยกไว้อีก

รูปกะที่มีโทษและไม่มีโทษ

[๒๒๒] **จนฺทิมา'กาสปทุม'–** **มิจฺเจตๆ ขณฺฑรูปกๆ**
ทุฏฺฐ'มมฺโภรุหวนๆ **เนตฺตานิ'จฺจาทิ สุนฺทรๆ.**

จนฺทิมา ดวงจันทร์ **อากาสปทุมๆ** เป็นดอกปทุมในอากาศ **อิติ เอตๆ** รูปกะอย่างนี้ **ขณฺฑรูปกๆ โหติ** เป็นรูปกะที่บกพร่อง **ทุฏฺฐๆ** ซึ่งเป็นทุฏฐาลังกติโทษ, **อมฺโภรุหวนๆ** กอแห่งดอกบัว **เนตฺตานิ** เป็นดวงเนตร **อิติ อาทิ** รูปกะอันมีอย่างนี้เป็นต้น **สุนฺทรๆ โหติ** เป็นรูปกะที่สมบูรณ์

ดวงจันทร์เป็นดอกปทุมในอากาศ อย่างนี้ เป็นรูปกะที่บกพร่องซึ่งเป็นทุฏฐาลังกติโทษ, กอดอกบัวเป็นดวงตา อย่างนี้เป็นต้น เป็นรูปกะที่สมบูรณ์

อุปมาและรูปกะมีมากไม่สิ้นสุด

[๒๒๓] **ปริยนฺโต วิกปฺปานๆ** **รูปกสฺส'ปมาย จ**
นตฺถิ ยๆ เตน วิญฺเญยฺยๆ **อวุตฺต'มนุมานโต.**

ปริยนฺโต ที่สุด **วิกปฺปานๆ** แห่งประเภททั้งหลาย **รูปกสฺส** แห่งรูปกาลังการะ **อุปมาย จ** และแห่งอุปมาลังการะ **นตฺถิ** ย่อมไม่มี

ยं (เยน) เพราะเหตุใด, **เตน** เพราะเหตุนั้น **อวุตฺตं** อุปมาลังการะและรูปกาลังการะอันเราไม่ได้กล่าวไว้ **วิญฺเญยฺยं** (อันนักศึกษา)สามารถทราบได้ **อนุมานโต** โดยการอนุมาน

ประเภทแห่งรูปกาลังการะและอุปมาลังการะไม่มีที่สิ้นสุด เพราะว่าอลังการะที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ ก็สามารถทราบได้โดยการอนุมาน (ดู รูปกะ ๒ คือ ขัณฑรูปกะ และสุนทรรูปกะ)

๔. อาวุตติอลังการะ
อลังการะที่กล่าวซ้ำ ๓

[๒๒๔] **ปุนปฺปุน'มุจฺจารณํ ย'มตฺถสฺส ปทสฺส จ**
อุภเยสं จ วิญฺเญยฺยา สา'ย'มาวุตฺติ นามโต.

ยं ปุนปฺปุนं อุจฺจารณํ การกล่าวบ่อยๆใด **อตฺถสฺส** ซึ่งอรรถ **ปทสฺส** ซึ่งบท **อุภเยสं (อตฺถปทานํ) จ** และซึ่งอรรถและบททั้งหลายทั้งสอง **(อตฺถิ** มีอยู่), **สา อยं (อุตฺติ)** การกล่าวนั้น **วิญฺเญยฺยา** อันนักศึกษาพึงทราบ **นามโต** โดยชื่อ **อาวุตฺติ** ว่าอาวุตติ

การกล่าวซ้ำอรรถ ซ้ำบท และซ้ำทั้งสองอย่าง พึงทราบชื่อว่าอาวุตติ

อาวุตติ ๓

๑. **อตฺถาวุตฺติ** กล่าวซ้ำอรรถ (บทต่างกัน ความหมายเหมือนกัน)
๒. **ปทาวุตฺติ** กล่าวซ้ำบท (บทเหมือนกัน ความหมายต่างกัน)
๓. **อุภยาวุตฺติ** กล่าวซ้ำทั้งสองอย่าง (บทและความหมายเหมือนกัน)

๔.๑ อัตถาวุตติ
กล่าวซ้ำอรรถ

[๒๒๕] **มโน หรติ สพฺเพสํ อาททาติ ทิสา ทส**
คณฺหาติ นิมฺมลตฺตํ จ ยโสราสิ ชินสฺส'ยํ.

อยํ ยโสราสิ กองแห่งเกียรติยศนี้ **ชินสฺส** ของพระพุทธเจ้า **สพฺเพสํ** (**ชนานํ**) **มโน หรติ** ย่อมนำไปซึ่งจิตของชนทั้งหลายทั้งปวง **ทส ทิสา อาททาติ** ย่อมครอบครองซึ่งทิศทั้งหลาย ๑๐ **นิมฺมลตฺตํ คณฺหาติ จ** และย่อมถือเอาซึ่งความปราศจากมลทิน

กองเกียรติคุณของพระพุทธเจ้านี้ ย่อมจูงใจคนทั้งปวง ครอบครองทิศทั้ง ๑๐ และถือเอาความหมดจดจากมลทิน

๔.๒ ปทาวุตติ
กล่าวซ้ำบท

[๒๒๖] **วิภาเสนฺติ ทิสา สพฺพา มุนิโน เทหกนฺติโย**
วิภา เสนฺติ จ สพฺพาปิ จนฺทาทีนํ หตา วิย.

เทหกนฺติโย พระรัศมีในพระวรกายทั้งหลาย **มุนิโน** ของพระพุทธเจ้า **สพฺพา ทิสา** ยังทิศทั้งหลายทั้งปวง **วิภาเสนฺติ** ให้สว่างไสวอยู่, **จ** อนึ่ง **สพฺพาปิ วิภา** รัศมีทั้งหลายทั้งปวง **จนฺทาทีนํ** (**วตฺถูนํ**) แห่งวัตถุทั้งหลายมีดวงจันทร์เป็นต้น **หตา วิย** เหมือนถูกกำจัดแล้ว **เสนฺติ** เป็นไปอยู่

พระรัศมีในพระวรกายของพระมุนี ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว และรัศมีทั้งหมดของดวงจันทร์เป็นต้น ก็เศร้าหมองลงไป เหมือนกับถูกกำจัดแล้ว

๔.๓ อุภยาวุตติ
กล่าวซ้ำทั้งสองอย่าง

[๒๒๗] **ชิตฺวา วิหรติ เกฺลส–** **ริปุ์ โลเก ชโิน อยํ**
วิหรตฺย'ริวคฺโค'ยํ **ราสิภูโต'ว ทุชฺชเน.**

อยํ ชโิน พระชินเจ้าพระองค์นี้ **ชิตฺวา** ทรงชนะแล้ว **เกฺลสริปุ์** ซึ่งข้าศึกคือกิเลส **วิหรติ** ประทับอยู่ **โลเก** ในโลก, **อยํ อริวคฺโค** หมู่แห่งข้าศึกนี้ **ราสิภูโต อิว** ราวกะรวมกันเป็นกองแล้ว **วิหรติ** ย่อมอยู่ **ทุชฺชเน** ในทรชน

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงชนะข้าศึกษคือกิเลสแล้ว ประทับอยู่ในโลก, พวกข้าศึกคือกิเลส เหมือนกับไปรวมกันเป็นกองอยู่ในใจทรชน

๕. ทีปกาลังการะ
อลังการะที่ส่องความทั้งประโยค ๓

[๒๒๘] **เอกตฺถ วตฺตมานมฺปิ** **สพฺพวากฺโยปการกํ**
ทีปกํ นาม ตํ จาทิ– **มชฺฌนฺตวิสยํ ติธา.**

(**กฺริยาชาติคุณตฺตยํ** หมวด ๓ แห่งกิริยา ชาติ และคุณ) **วตฺตมานมฺปิ** แม้เป็นไปอยู่ **เอกตฺถ** ในฐานะเดียว **สพฺพวากฺโยปการกํ** มีอุปการะต่อประโยคทั้งปวง **ทีปกํ นาม** ชื่อว่าทีปกะ, **จ** อนึ่ง **ตํ ทีปกํ** ทีปกะนั้น **อาทิมชฺฌนฺตวิสยํ** มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดเป็นที่ตั้ง **ติธา (โหติ)** มี ๓ อย่าง

กิริยา ชาติและคุณทั้ง ๓ แม้จะอยู่ในที่เดียวกัน ก็เป็นอุปการะแก่ประโยคทั้งปวง ชื่อว่าทีปกะ และทีปกะนั้น มี ๓ อย่าง คือ อาทิวิสยทีปกะ มัชฌวิสยทีปกะ และอันตวิสยทีปกะ

ทีปกะ ๓

๑. **อาทิวิสยทีปกะ** มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่เบื้องต้นประโยคเป็นที่ตั้ง
๒. **มัชฌวิสยทีปกะ** มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ท่ามกลางประโยคเป็นที่ตั้ง
๓. **อันตวิสยทีปกะ** มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ที่สุดประโยคเป็นที่ตั้ง

บางอาจารย์นับทีปกะได้ ๙ อย่าง โดยนำทีปกะ ๓ มาคูณด้วยกิริยา ชาติ และคุณ

๕.๑ อาทิวิสยทีปกะ
มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่เบื้องต้นประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๒๙] **อกาสิ พุทฺโธ เวเนยฺย– พนฺธุน'มมิโตทยํ**
สพฺพปาเปหิ จ สมฺ'– เนกติตฺถิยมทฺทนํ.

พุทฺโธ พระพุทธเจ้า **อกาสิ** ทรงกระทำแล้ว **อมิโตทยํ** ซึ่งความเจริญอันใครๆ มิอาจนับได้ **เวเนยฺยพนฺธุนํ** แก่เวไนยสัตว์และพระประยูรญาติทั้งหลาย (**อกาสิ**) **จ** และทรงกระทำแล้ว **อเนกติตฺถิยมทฺทนํ** ซึ่งการย่ำยีเดียรถีย์จำนวนมาก **สพฺพปาเปหิ สมฺ** พร้อมด้วยอกุศลธรรมทั้งปวงทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าทรงทำความเจริญแก่เวไนยสัตว์และพระประยูรญาติใครๆมิอาจนับได้ และทรงย่ำยีพวกเดียรถีย์จำนวนมากพร้อมกับอกุศลธรรมทั้งปวง

๕.๒ มัชฌวิสยทีปกะ
มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ท่ามกลางประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๓๐] **ทสฺสนํ มุนิโน สาธุ– ชนานํ ชายเต'มตํ**
ตทญฺเญสํ ตุ ชนฺตูนํ วิสํ นิจฺโจปตาปนํ.

ทสฺสนํ การเห็น **มุนิโน** ซึ่งพระมุนี **อมตํ** เป็นพระนิพพาน

สาธุชนานำ ของสาธุชนทั้งหลาย, **ตุ** แต่ว่า **วิสำ** เป็นยาพิษ **นิจฺโจ-ปตาปนำ** อันเผาผลาญเป็นนิตย์ **ชนฺตูนำ** แก่ชนทั้งหลาย **ตทญฺเญสำ** อื่นจากสาธุชนเหล่านั้น **ชายเต** ย่อมเกิดขึ้น

การได้เห็นพระมุนีเกิดเป็นอมฤตแก่สาธุชน แต่เกิดเป็นยาพิษที่คอยเผาผลาญชนเหล่าอื่นจากนั้น

๕.๓ อันตวิสยทีปกะ

มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ที่สุดประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๓๑] **อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺย– จนฺทาตปมโนหโร**
ชินานนินฺทุ อินฺทุ จ กสฺส นา'นนฺทโก ภเว.

ชินานนินฺทุ ดวงจันทร์กล่าวคือพระพักตร์ของพระชินเจ้า **อินฺทุ จ** และดวงจันทร์ **อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยจนฺทาตปมโนหโร** อันดึงดูดใจด้วยแสงจันทร์คือความงดงามอันน่ายินดียิ่ง **อานนฺทโก น ภเว** จะไม่เป็นที่น่าชอบใจ **กสฺส** แก่ใครหรือ

ดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และดวงจันทร์จริง ล้วนดึงดูดใจด้วยรัศมีคือความงามอันน่ายินดีเหลือเกิน จะไม่เป็นที่น่าพอใจแก่ใครเลยหรือ

มาลาทีปกะ

อุทาหรณ์ทีปกะที่คล้องกันเป็นสาย

[๒๓๒] **โหตา'วิปฺปฏิสาราย สีลำ ปาโมชฺชเหตุ โส**
ตำ ปีติเหตุ สา จา'ยำ ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยา.

สีลำ ศีล **โหติ** ย่อมมี **อวิปฺปฏิสาราย** เพื่อความไม่เดือดร้อน, **โส อวิปฺปฏิสาโร** ความไม่เดือดร้อนนั้น **ปาโมชฺชเหตุ โหติ** เป็นเหตุแห่งความปราโมทย์, **ตำ ปาโมชฺชำ** ความปราโมทย์นั้น **ปีติเหตุ โหติ**

เป็นเหตุแห่งปีติ, **สา อยํ ปีติ จ** และปีตินั้น **เหตุ โหติ** เป็นเหตุ **ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยา** แห่งความสำเร็จแห่งคุณมีปัสสัทธิเป็นต้น

มีศีลเพื่อไม่ให้เดือดร้อนใจ ความไม่เดือดร้อนนั้นเป็นเหตุแห่งปราโมทย์ ความปราโมทย์นั้นเป็นเหตุแห่งปีติ และความปีตินั้นเป็นเหตุแห่งความสำเร็จคุณมีปัสสัทธิเป็นต้น

คำชี้แจงเรื่องมาลาทีปกะ

[๒๓๓] **อิจฺจา'ทิทีปกตฺเตปิ ปุพฺพํ ปุพฺพ'มเปกฺขินี**
วากฺยมาลา ปวตฺตาติ ตํ มาลาทีปกํ มตํ.

อาทิทีปกตฺเต เมื่อความเป็นแห่งอาทิทีปกะ **สติปิ** แม้มีอยู่ **อิติ** อย่างนี้ **วากฺยมาลา** ลำดับแห่งประโยค **อเปกฺขินี** มีการมองหา **ปุพฺพํ ปุพฺพํ วากฺยํ** ซึ่งประโยคต้นๆ **ปวตฺตา** เป็นไปแล้ว **อิติ** เพราะเหตุนั้น **ตํ ทีปกํ** ทีปกะนั้น **มตํ** อันนักศึกษารู้แล้ว **มาลาทีปกํ** ว่าเป็นมาลาทีปกะ

แม้จะมีอาทิทีปกะอยู่ในอุทาหรณ์ดังกล่าวนี้ ประโยคหลังๆ ก็จะมองหาประโยคต้นๆ ไปตามลำดับ ฉะนั้น ทีปกะนั้นท่านจึงเรียกว่า มาลาทีปกะ

พึงทราบทีปกะที่เหลือ

[๒๓๔] **อเนเน'ว ปกาเรน เสสาน'มปิ ทีปเก**
วิกปฺปานํ วิธาตพฺพา– นุคติ สุทฺธพุทฺธิภิ.

อนุคติ ความเข้าใจ **วิกปฺปานํ** ซึ่งประเภททั้งหลาย **เสสานํ อปิ** แม้ที่เหลือ **ทีปเก** ในทีปกาลังการะ **สุทฺธพุทฺธิภิ** อันกวีทั้งหลาย **วิธาตพฺพา** พึงกระทำ **อเนน เอว ปกาเรน** โดยประการนี้นั่นเทียว

นักกวีพึงทำความเข้าใจประเภทที่เหลือในทีปกะ โดยประการที่กล่าวมาแล้วนี้แล

๖. อักเขปาลังการะ

อลังการะที่กล่าวปฏิเสธ แต่เป็นการยกย่อง ๓

[๒๓๕] **วิเสสวจนิจฺฉายํ นิเสธวจนํ ตุ ยํ**
อกฺเขโป นาม โส'ยํ จ ติธา กาลปฺปเภทโต.

วิเสสวจนิจฺฉายํ เมื่อความปรารถนากล่าวซึ่งเนื้อความพิเศษ (**สนฺตายํ**) มีอยู่, **ยํ นิเสธวจนํ ตุ** การกล่าวปฏิเสธใดนั่นเทียว (**อตฺถิ**) มีอยู่, **โส** (**นิเสโธ**) การปฏิเสธนั้น **อกฺเขโป นาม** ชื่อว่าอักเขปะ, **จ** ก็ **อยํ** (**อกฺเขโป**) อักเขปะนี้ **ติธา** (**โหติ**) มี ๓ อย่าง **กาลปฺปเภทโต** โดยประเภทแห่งกาล (คืออดีต ปัจจุบัน และอนาคต)

การกล่าวปฏิเสธ เมื่อปรารถนาจะกล่าวเนื้อความพิเศษ ชื่อว่าอักเขปะ มี ๓ อย่างโดยกาล

กาลักเขปะ ๓

๑. **อตีตักเขปะ** การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่ล่วงเลยไปแล้ว
๒. **วัตตมานักเขปะ** การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่กำลังเกิดขึ้น
๓. **อนาคตักเขปะ** การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่ยังไม่มาถึง

๖.๑ อตีตักเขปะ

การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่ล่วงเลยไปแล้ว

[๒๓๖] **เอกากี'เนกเสนํ ตํ มารํ ส วิชยี ชิโน**
กถํ ต'มฺถวา ตสฺส ปารมีพล'มีทิสํ.

ส (โส) ชิโน พระชินเจ้าพระองค์นั้น **เอกากี** พระองค์เดียว **วิชยิ** ทรงชนะแล้ว **ตำ มารำ** ซึ่งพญามารนั้น **อเนกเสนำ** ผู้มีเสนามาก, **ตำ (วิชยนำ)** ชัยชนะนั้น (**ยุชฺชติ**) จะเหมาะสม **กถำ** อย่างไรเล่า, (**ยุชฺชติ** ย่อมเหมาะสม) **อถวา** โดยแท้, **ปารมีพลำ** กำลังพลคือพระบารมี **ตสฺส (ชินสฺส)** ของพระชินเจ้าพระองค์นั้น **อีทิสำ (โหติ)** ย่อมเป็นเช่นนี้, (**อยำ อลงฺกาโร**) อลังการะนี้ **อตีตกฺเขโป** ชื่อว่าอตีตักเขปะ

พระพุทธเจ้านั้นเพียงพระองค์เดียว ทรงชนะมารผู้มีเสนามากได้ ชัยชนะนั้นจะเหมาะสมอย่างไร เหมาะสมแน่ เพราะกำลังพระบารมีของพระพุทธองค์นั้นเป็นเช่นนี้ อลังการะอย่างนี้ เรียกว่า อตีตักเขปะ

๖.๒ วัตตมานักเขปะ
การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่กำลังเกิดขึ้น

[๒๓๗] **กึ จิตฺเต'ชาสมุคฺฆาตำ อปฺปตฺโต'สฺมิติ ขิชฺชเส**
ปณาโม ननु โสเยว สกิมฺปิ สุคเต กโต.

จิตฺต นี่จิต **กึ** เพราะเหตุไร (**ตฺวำ** เจ้า) **ขิชฺชเส** ย่อมลำบาก **อิติ** ว่า "(**อหำ** เรา) **อปฺปตฺโต อสฺมิ** ยังไม่ถึง **เอชาสมุคฺฆาตำ** ซึ่งการถอนตัณหา", **ปณาโม** ความนอบน้อม (**ตยา**) อันเจ้า **กโต** กระทำแล้ว **สกิมฺปิ** แม้ครั้งเดียว **สุคเต** ในพระสุคต **โส เอว (เอชาสมุคฺฆาโต โหติ)** นั่นเป็นการถอนซึ่งตัณหาแล้ว **ननु** มิใช่หรือ, (**อยำ อลงฺกาโร**) อลังการะนี้ (**วตฺตมานกฺเขโป**) ชื่อว่าวัตตมานักเขปะ

จิตเอ๋ย เหตุใดเจ้าจึงลำบากใจว่า "เรายังไม่บรรลุถึงการถอนตัณหา" เจ้าทำความนอบน้อม พระสุคตเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็เป็นการถอนตัณหาแล้วมิใช่หรือ อลังการะอย่างนี้ เรียกว่า วัตตมานักเขปะ

๖.๓ อนาคตักเขปะ
การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่ยังไม่มาถึง

[๒๓๘] **สจฺจํ น เต คมิสฺสนฺติ สิวํ สุชนโคจรํ**
มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกนฺต– มานสา เย สุทุชฺชนา.

เย (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่าใด **สุทุชฺชนา** เป็นคนเลวทราม **มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกนฺตมานสา** (**โหนฺติ**) มีจิตอันมิจฉาทิฏฐิครอบงำแล้ว, **เต** (**ชนา**) ชนทั้งหลายเหล่านั้น **น คมิสฺสนฺติ** จักไม่บรรลุ **สิวํ** ซึ่งพระนิพพาน **สุชนโคจรํ** อันเป็นอารมณ์ของพระอริยะ **สจฺจํ** อย่างแน่นอน

ชนเหล่าใดเป็นคนชั่วเสียสนิท มีจิตถูกมิจฉาทิฏฐิครอบงำแล้ว ชนเหล่านั้น จักไม่บรรลุแดนเกษมอันเป็นอารมณ์ของพระอริยเจ้า อย่างแน่นอน

๗. อัตถันตรนยาสาลังการะ
อลังการะที่บ่งถึงความหมายในประโยคอื่น ๔ อย่าง

[๒๓๙] **เญยฺโย โส'ตฺถนฺตรนฺยาโส โย'ญฺญวากฺยตฺถสาธโน**
สพฺพพฺยาปี วิเสสฏฺโฐ หิวิสิฏฺธ'สฺส เภทโต.

โย (**อลงฺกาโร**) อลังการะใด **อญฺญวากฺยตฺถสาธโน** ยังเนื้อความแห่งวากยะอื่นให้สำเร็จ, **โส** (**อลงฺกาโร**) อลังการะนั้น **เญยฺโย** อันนักศึกษาพึงทราบ **อตฺถนฺตรนฺยาโส** ว่าชื่ออัตถันตรนยาสะ, (**อิเม ปเภทา**) ประเภททั้งหลายเหล่านี้ **อสฺส** (**อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส**) แห่งอัตถันตรนยาสะนั้น (**จตฺตาโร**) มี ๔ ประการ **เภทโต** โดยประเภท (**อิติ**) คือ **สพฺพพฺยาปี** สัพพพฺยาปี **วิเสสฏฺโฐ จ** และวิเสสัฏฐะ **หิวิสิฏฺธา** อันท่านทำพิเศษแล้วด้วย หิ ศัพท์

พึงทราบว่า อลังการะที่ทำเนื้อความของวากยะอื่นให้สำเร็จ ชื่อว่าอัตถันตรนยาสะ มี ๔ ประเภท คือ สัพพพยาปี และวิเสสัฏฐะ ที่ท่าน

ทำให้ต่างกันด้วย หิ ศัพท์

อัตถันตรนยาสะ ๔

๑. **หิรหิตสัพพพยาปี** ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยไม่มี หิ ศัพท์
๒. **หิสหิตสัพพพยาปี** ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยมี หิ ศัพท์
๓. **หิรหิตวิเสสัฏฐะ** ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยไม่มีหิศัพท์
๔. **หิสหิตวิเสสัฏฐะ** ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยมี หิ ศัพท์

๗.๑ หิรหิตสัพพพฺยาปี
ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยไม่มี หิ ศัพท์

[๒๔๐] **เตปิ โลกหิตาสตฺตา สูริโย จนฺทิมา อปิ**
อตฺถํ ปสฺส คมิสฺสนฺติ นิยโม เกน ลงฺฆฺยเต.

(**ตฺวํ**) ท่าน **ปสฺส** จงดูเถิด, **สูริโย** ดวงอาทิตย์ **จนฺทิมา อปิ** และดวงจันทร์ **เตปิ** แม้เหล่านั้น **โลกหิตาสตฺตา** อันเกี่ยวเนื่องด้วยความเจริญของชาวโลก **คมิสฺสนฺติ** จักถึง **อตฺถํ** ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้, **นิยโม** ความแน่นอน **เกน** อันใครเล่า **ลงฺฆฺยเต** จะข้ามพ้นได้

ดูเอาเถิด แม้แต่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อันเนื่องด้วยความเจริญของชาวโลกนั้น ก็จักถึงอัสดงคต ใครเล่าจักล่วงพ้นความแน่นอนไปได้

๗.๒ หิสหิตสัพพพฺยาปี
ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยมี หิ ศัพท์

[๒๔๑] **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ วสี โสปิ มุนิสฺสโร**
คโต'ว นิพฺพุตึ สพฺเพ สงฺขารา น หิ สสฺสตา.

โสปิ มุนิสฺสโร แม้พระจอมมุนีพระองค์นั้น **วสี** ผู้มีความชำนาญ **สตฺถา** ทรงเป็นพระศาสดา **เทวมนุสฺสานํ** ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย **คโตว** ทรงถึงแล้วนั่นเทียว **นิพฺพุตึ** ซึ่งความดับ, **สพฺเพ**

สงฺขารา สังขารทั้งหลายทั้งปวง **น หิ สสฺสตา (โหนฺติ)** เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้จริง ๆ

แม้แต่พระจอมมุนีผู้ชำนาญ (ในการเข้าฌานเป็นต้น) ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ยังเสด็จดับขันธ์เลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงแท้จริง ๆ

๗.๓ หิรหิตวิเสสัฏฐะ
ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยไม่มี หิ ศัพท์

[๒๔๒] **ชิโน สสารกนฺตารา ชนํ ปาเปติ นิพฺพุตึ**
นนุ ยุตฺตา คติ สา'ยํ เวสารชฺชสมงฺคินํ.

ชิโน พระชินเจ้า **ชนํ** ยังหมู่สัตว์ **ปาเปติ** ย่อมให้ถึง **นิพฺพุตึ** ซึ่งพระนิพพาน **สสารกนฺตารา** จากที่กันดารคือสังสารวัฏฏ์, **สายํ คติ** ความเป็นไปนั้น **ยุตฺตา** สมควรแล้ว **เวสารชฺช-สมงฺคินํ** แก่ผู้สมบูรณ์ด้วยเวสารัชชคุณทั้งหลาย **นนุ** มิใช่หรือ

พระพุทธเจ้าทรงยังหมู่สัตว์ (ให้พ้น)จากที่กันดารคือสงสารแล้วบรรลุถึงนิพพาน คติอย่างนั้น สมควรแก่ผู้สมบูรณ์ด้วยเวสารัชชคุณแล้วมิใช่หรือ

๗.๔ หิสหิตวิเสสัฏฐะ
ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยมี หิ ศัพท์

[๒๔๓] **สุรตฺตํ เต'ธรผุฏฺ ชิน รญฺเชติ มานสํ**
สยํ ราคปรีตา หิ ปเร รญฺเชนฺติ สงฺคเต.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **อธรผุฏฺ** คู่แห่งริมพระโอษฐ์ **สุรตฺตํ** อันแดงสดใส **เต** ของพระองค์ **รญฺเชติ** ย่อมย้อม **(ปสฺสโต) มาน-สํ** ซึ่งจิตของผู้พบเห็น, **หิ** จริงอยู่ **ราคปรีตา** วัตถุอันมีสีแดงทั้งหลาย

สยํ เอง **รญฺเชนฺติ** ย่อมย้อม **ปเร** ซึ่งวัตถุทั้งหลายเหล่าอื่น **สงฺคเต** อันเกี่ยวข้อง

ข้าแต่พระชินเจ้า คู่ริมพระโอษฐ์อันแดงสดใสของพระองค์ ทำจิตให้เอิบอิ่ม ธรรมดาวัตถุสีแดงธรรมชาติ ย่อมทำวัตถุอื่นที่อยู่ใกล้ให้แดงตามไปด้วย

๘. พฺยติเรกาลังการะ

อลังการะที่แสดงการจำแนกประเภท ๔ อย่าง

[๒๔๔] **วาจฺเจ คมฺเม'ถ วตฺถูนํ สทิสตฺเต ปเภทนํ**
พฺยติเรโก'ย'มปฺเย'โก– ภยเภทา จตุพฺพิโธ.

สทิสตฺเต เมื่อความเหมือนกัน **วตฺถูนํ** แห่งวัตถุทั้งหลาย (คือ อุปมานะและอุปเมยยะ) **วาจฺเจ** อันถูกศัพท์กล่าว (โดยตรง) **อถ คมฺเม** และให้รู้เนื้อความ (โดยอ้อม) (**สติ**) มีอยู่, **ปเภทนํ** การจำแนกประเภท (**อตฺถิ**) ย่อมมี, **อยํ อปิ** (**ปเภโท**) การจำแนกแม้นี้ **พฺยติเรโก** ชื่อว่าพฺยติเรกะ **จตุพฺพิโธ** มี ๔ อย่าง **เอโกภยเภทา** โดยประเภทแห่งเอกะและอุภยะ

เมื่อวัตถุที่ถูกศัพท์กล่าวและให้รู้เนื้อความ มีความเหมือนกัน จึงมีการจำแนกประเภทโดยเป็น เอกะและอุภยะ ชื่อว่าพยติเรกะ

พฺยติเรกะ ๔

๑. **วาจจเอกพฺยติเรกะ** การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว
๒. **วาจจอุภยพฺยติเรกะ** การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง
๓. **คัมมเอกพฺยติเรกะ** การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว

๔. **คัมมอุภยพฺยติเรกะ** การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

๘.๑ วาจจเอกพฺยติเรกะ

การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว

[๒๔๕] **คมฺภีรตฺตมหตฺตาทิ– คุณา ชลธินา ชิน**
ตุลฺโย ตฺว'มสิ เภโท ตุ สรีเรเน'ทิเสน เต.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **ตฺวํ** พระองค์ **ตุลฺโย อสิ** ทรงเป็นผู้เหมือนกัน **ชลธินา** กับมหาสมุทร **คมฺภีรตฺตมหตฺตาทิคุณา** เพราะคุณมีความลุ่มลึกและความกว้างใหญ่เป็นต้น, **ตุ** แต่ว่า **เภโท** ความแตกต่าง **อีทิเสน สรีเรน** ด้วยพระวรกายเช่นนี้ **เต** ของพระองค์ (**โหติ**) ย่อมมี

ข้าแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเหมือนกับมหาสมุทร เพราะมีความลึกและความกว้างเป็นต้น แต่พระวรกายของพระองค์เช่นนี้ แตกต่างจากมหาสมุทร

๘.๒ วาจจอุภยพฺยติเรกะ

การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

[๒๔๖] **มหาสตฺตา'ติคมฺภีรา สาคโร สุคโตปิ จ**
สาคโร'ญฺชนสงฺกาโส ชิโน จามีกรชฺชุติ.

สาคโร มหาสมุทร **สุคโตปิ จ** และพระสุคตเจ้า **มหาสตฺตา** ชื่อว่าสัตว์ใหญ่ **อติคมฺภีรา** ชื่อว่าลึกยิ่ง, **สาคโร** มหาสมุทร **อญฺชนสงฺกาโส** (**โหติ**) มีสีครามเข้มเหมือนยาทาขอบตา, **ชิโน** พระชินเจ้า **จามีกรชฺชุติ** (**โหติ**) มีความงามดั่งทองจามีกร

มหาสมุทรกับพระพุทธเจ้า เป็นมหาสัตว์และลึกยิ่ง มหาสมุทรเหมือนยาทาขอบตา พระพุทธเจ้าเปล่งปลั่งดั่งทองจามีกร

มหาสัตตะ ๒

๑. **สาคร** ชื่อว่ามหาสัตว์ เพราะมีปลาใหญ่อยู่หลายชนิด เช่น ปลาติมิ ปลาติมละ ปลาติมิงคละ และปลาอานนท์

๒. **พระพุทธเจ้า** ชื่อว่ามหาสัตว์ เพราะมีภาวะของสัปบุรุษผู้ประเสริฐ

๘.๓ คัมมเอกพฺยติเรกะ

การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว

[๒๔๗] **น สนฺตาปาปหำ เนวิ–** **จฺฉิตหำ มิคโลจนำ**
มุนินฺท นยนทฺวนฺทำ **ตว ตคฺคุณภูสิตำ.**

มิคโลจนำ นัยน์ตาของมฤคะ **น สนฺตาปาปหำ** กำจัดซึ่งความเร่าร้อนไม่ได้ **เนว** (**โลเกหิ**) **อิจฺฉิตหำ** ให้ซึ่งประโยชน์อันชาวโลกปรารถนาแล้วไม่ได้, **มุนินฺท** ข้าแต่พระจอมมุนี **นยนทฺวนฺทำ** คู่แห่งพระเนตร **ตว** ของพระองค์ **ตคฺคุณภูสิตำ** ประดับแล้วด้วยคุณนั้น

นัยน์ตามฤคะ มิได้กำจัดความเร่าร้อน มิได้อำนวยประโยชน์ที่ชาวโลกปรารถนา ข้าแต่พระจอมมุนี พระเนตรทั้งคู่ของพระองค์ ประดับด้วยคุณทั้งสองนั้น

๘.๔ คัมมอุภยพฺยติเรกะ

การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

[๒๔๘] **มุนินฺทานน'มมฺโภช–** **เมสำ นานตฺต'มีทิสำ**
สุวุตฺตามตสนฺทายี **วทนำ เน'ทิส'มฺพุชำ.**

นานตฺตำ ความต่างกัน **เอสำ** (**วตฺถูนำ**) แห่งวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ (**อิติ** คือ) **มุนินฺทานนำ** พระพักตร์ของพระจอมมุนี **อมฺโภชำ จ** และดอกบัว **อีทิสำ** (**โหติ**) เป็นเช่นนี้, **วทนำ** พระพักตร์ **สุวุตฺตามตสนฺทายิ** มีปรกติให้ซึ่งอมฤตคือพระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว, **อมฺพุชำ** ดอกบัว **อีทิสำ น** (**โหติ**) หาเป็นเช่นนี้ไม่

วัตถุทั้งหลายเหล่านี้คือ พระพักตร์ของพระจอมมุนีกับดอกบัว มีความแตกต่างกัน พระพักตร์ให้น้ำอมฤตคือพระสัทธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว ส่วนดอกบัวหาเป็นเช่นนี้ไม่

๙. วิภาวนาลังการะ

อลังการะที่แสดงเหตุอื่นและสภาพปรกติ ๒ อย่าง

[๒๔๙] **ปสิทฺธํ การณํ ยตฺถ นิวตฺเตตฺวา'ญฺญการณํ**
สาภาวิกตฺต'มถวา วิภาพฺยํ สา วิภาวนา.

ยตฺถ (**อลงฺกติยํ**) ในอลังการะใด **อญฺญการณํ** เหตุอื่น (**กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย) **นิวตฺเตตฺวา** ห้ามแล้ว **การณํ** ซึ่งเหตุ **ปสิทฺธํ** อันปรากฏแล้ว(ในโลก) **วิภาพฺยํ** พึงแสดง, **อถวา** อีกนัยหนึ่ง **สาภาวิกตฺตํ** ความเป็นแห่งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสภาพของตน (**กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย) **วิภาพฺยํ** พึงแสดง, **สา อลงฺกติ** อลังการะนั้น **วิภาวนา** ชื่อว่าวิภาวนา

ในอลังการะใด ท่านปฏิเสธเหตุที่ปรากฏในโลกแล้ว แสดงเหตุอื่น หรือแสดงสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสภาพปรกติ(โดยไม่มีเหตุ) อลังการะนั้นชื่อว่าวิภาวนา

วิภาวนา ๒

๑. **การณันตรวิภาวนา** แสดงเหตุอย่างอื่น
๒. **สาภาวิกัตตวิภาวนา** แสดงสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพปรกติ

๙.๑ การณันตรวิภาวนา

แสดงเหตุอย่างอื่น

[๒๕๐] **อนญฺชิตา'สิตํ เนตฺตํ อธโร'รญฺชิตา'รุโณ**
สมานตา ภมุ จา'ยํ ชินา'นาวญฺฉิตา ตว.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **เนตฺตํ** พระเนตร **ตว** ของพระองค์ **อนญฺชิตํ**

อันพระองค์ไม่ได้ทา(ด้วยยาทาขอบตา) **อสิตำ (โหติ)** ย่อมดำขลับ, **อธโร** ริมพระโอษฐ์ **อรญฺชิโต** อันพระองค์ไม่ได้ย้อม **อรุโณ (โหติ)** ย่อมแดงระเรื่อ, **จ** อนึ่ง **อยำ ภมุ** พระขนงนี้ **อนาวญฺฉิตา** อันพระองค์ไม่ได้เขียน **สมานตา (โหติ)** ย่อมโก่งดี

ข้าแต่พระพุทธเจ้า พระเนตรของพระองค์ไม่ได้ทา(ด้วยยาทาขอบตา)ก็ดำได้ ริมพระโอษฐ์ไม่ได้ย้อมก็แดงสดใสได้ พระขนงไม่ได้เขียนก็โก่งงามได้

๙.๒ สาภาวิกัตตวิภาวนา
แสดงสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพปรกติ

[๒๕๑] **น โหติ ขลุ ทุชฺชนฺย–** **มปิ ทุชฺชนสงฺคเม**
สภาวนิมฺมลตเร **สาธุชนฺตูน เจตสิ.**

ทุชฺชนสงฺคเม เมื่อการสมาคมด้วยทรชน **(สติ) อปิ** แม้มีอยู่ **ทุชฺชนฺยำ** ความเป็นแห่งทรชน **น โหติ** ย่อมไม่มี **ขลุ** โดยแท้ **เจตสิ** ในจิต **สภาวนิมฺมลตเร** อันปราศจากมลทินอย่างยิ่งโดยสภาพ **สาธุ-ชนฺตูนำ** ของสัปบุรุษทั้งหลาย

แม้จะมีการคบหากับทรชน ในสภาพจิตใจที่ไร้มลทินของสัปบุรุษ ก็ไม่เป็นทรชนอย่างแน่นอน

๑๐. เหตฺวาลังการะ
อลังการะที่แสดงเหตุ ๒ อย่าง และเหตุ ๕ อย่าง

[๒๕๒] **ชนโก ญาปโก เจติ** **ทุวิธา เหตโว สิยุ**ำ
ปฏิสงฺขรณำ เตสำ **อลงฺการตโย'ทิตำ.**

เหตโว เหตุทั้งหลาย **ทุวิธา สิยุ**ำ มี ๒ อย่าง **อิติ** คือ **ชนโก** ชนกเหตุ **ญาปโก จ** และญาปกเหตุ, **ปฏิสงฺขรณำ** การปรุงแต่ง **เตสำ**

(**เหตูนำ**) ซึ่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น **อุทิตำ** ปรากฏแล้ว **อลงฺการตยา** โดยความเป็นอลังการะ

เหตุมี ๒ อย่าง คือ ชนกเหตุ และญาปกเหตุ การกล่าวเหตุเหล่านั้นให้พิเศษขึ้น ก็ปรากฏเป็นอลังการะได้

เหตุ ๒

๑. **ชนกเหตุ** เหตุให้เกิด ๒. **ญาปกเหตุ** เหตุให้รู้

เหตุ ๕

[๒๕๓] **ภาวาภาวกิจฺจวสา จิตฺตเหตุวสาปิ จ**
เภทา'นนฺตา อิทำ เตำ มุขมตฺตนิทสฺสนำ.

เภทา ประเภททั้งหลาย (**เตสำ เหตูนำ** แห่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น) **อนนฺตา** หาที่สุดมิได้ **ภาวาภาวกิจฺจวสา** โดยประเภทแห่งภาวกิจจะและอภาวกิจจะ **จิตฺตเหตุวสาปิ จ** และโดยประเภทแห่งเหตุอันวิจิตร, **อิทำ** (**วจนำ**) คำนี้ **มุขมตฺตนิทสฺสนำ** เป็นคำแสดงซึ่งเหตุสักว่าอุทาหรณ์ **เตสำ เหตูนำ** แห่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น

เหตุมีประเภทนับไม่ถ้วน โดยจำแนกตามเหตุที่เกิดขึ้น เหตุที่ไม่เกิดขึ้น และเหตุอันน่าอัศจรรย์ จะแสดงอุทาหรณ์ของเหตุเหล่านั้น ดังต่อไปนี้

เหตุ ๕

๑. **ภาวกิจจการกเหตุ** เหตุทำสิ่งที่ไม่มี ให้มี
๒. **อภาวกิจจการกเหตุ** เหตุทำสิ่งที่มี ให้ไม่มี
๓. **ภาวกิจจญาปกเหตุ** เหตุให้รู้สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน กลับมีขึ้น
๔. **อยุตตการีจิตตเหตุ** เหตุน่าอัศจรรย์โดยไม่สมควร
๕. **ยุตตการีจิตตเหตุ** เหตุน่าอัศจรรย์โดยสมควร

๑๐.๑ ภาวกิจจการกเหตุ
เหตุทำสิ่งที่ไม่มี ให้มี

[๒๕๔] **ปรมตฺถปกาเสก–** **รสา สพฺพมโนหรา**
มุนิโน เทสนา'ยํ เม **กามํ โตเสติ มานสํ.**

ภาวกิจฺโจ การกเหตุ

อยํ เทสนา พระธรรมเทศนานี้ **มุนิโน** ของพระจอมมุนี **ปรมตฺถ-ปกาเสกรสา** มีกิจเดียวคือการแสดงซึ่งปรมัตถธรรม (เนื้อความอันประเสริฐ) **สพฺพมโนหรา** อันจูงใจของชนทั้งปวง **มานสํ** ยังจิต **เม** ของข้าพเจ้า **โตเสติ** ย่อมให้ยินดี **กามํ** แน่แท้, (**อยํ** เหตุนี้) **การกเหตุ** ชื่อว่าการกเหตุ (ชนกเหตุ) **ภาวกิจฺโจ** อันทำสิ่งที่ไม่มีให้มีขึ้น

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้านี้ มีกิจเดียวคือการแสดงปรมัตถ-ธรรมอันจูงใจชนทั้งปวง ย่อมทำจิตของข้าพเจ้าให้ยินดีโดยแท้

๑๐.๒ อภาวกิจจการกเหตุ
เหตุทำสิ่งที่มี ให้ไม่มี

[๒๕๕] **ธีเรหิ สห สวาสา** **สทฺธมฺมสฺสา'ภิโยคโต**
นิคฺคเหนิ'นฺทฺริยานํ จ **ทุกฺขสฺสู'ปสโม สิยา.**

อภาวกิจฺโจ การกเหตุ

อุปสโม ความดับ **ทุกฺขสฺส** แห่งทุกข์ **สิยา** พึงมี **ธีเรหิ สห สวาสา** เพราะการอยู่ร่วมกับด้วยธีรชนทั้งหลาย **สทฺธมฺมสฺส อภิโยคโต** เพราะการรู้ซึ่งพระสัทธรรม **อินฺทฺริยานํ นิคฺคเหน จ** และเพราะการข่มซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย, (**อยํ เหตุ** เหตุนี้) **การกเหตุ** ชื่อว่าการกเหตุ (ชนกเหตุ) **อภาวกิจฺโจ** อันทำสิ่งที่มีให้ไม่มี

เพราะการอยู่ร่วมกับบัณฑิต การรู้พระสัทธรรม และการข่มอินทรีย์ทุกข์จึงดับ

๑๐.๓ ภาวกิจจญาปกเหตุ
เหตุให้รู้สิ่งที่ไม่เคยมาก่อนกลับมีขึ้น

[๒๕๖] **มุนินฺท จนฺทสำวาทิ- กนฺตภาโวปโสภินา**
มุเขเนว สุโพธำ เต มนำ ปาปาภินิสฺสฏำ.

ภาวกิจฺโจ ญาปกเหตุ

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **มนำ** พระทัย **เต** ของพระองค์ **สุโพธำ** (**โหติ**) เป็นสภาพอันรู้ได้ง่าย **ปาปาภินิสฺสฏำ** ว่าหลุดพ้นแล้วจากบาป **มุเขเนว** เพราะพระพักตร์นั่นเทียว **จนฺทสำวาทิกนฺต-ภาโวปโสภินา** อันงดงามเสมอด้วยความงามของดวงจันทร์, (**อยำ เหตุ** เหตุนี้) **ญาปกเหตุ** ชื่อว่าญาปกเหตุ **ภาวกิจฺโจ** อันทำสิ่งที่ไม่มีมาก่อนให้มีขึ้น

ข้าแต่พระจอมมุนี พระทัยของพระองค์รู้ได้ง่ายว่าหลุดพ้นจากบาปแล้ว เพราะพระพักตร์งดงามดุจความงามของดวงจันทร์

๑๐.๔ อยุตฺตการีจิตฺตเหตุ
เหตุน่าอัศจรรย์โดยไม่สมควร

[๒๕๗] **สาธุหตฺถารวินฺทานิ สงฺโกจยติ เต กถำ**
มุนินฺท จรณทฺวนฺท- ราคพาลาตโป ผุสำ.

อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **จรณทฺวนฺทราคพาลาตโป** แสงอาทิตย์อ่อนคือแสงเรื่อง ๆแห่งคู่พระบาท **เต** ของพระองค์ **ผุสำ** กระทบอยู่ **สาธุหตฺถารวินฺทานิ** ซึ่งดอกปทุมคือกระพุ่มมือของสาธุชนทั้งหลาย **สงฺโกจยติ** ย่อมให้ตูม **กถำ** ได้อย่างไร, (**อยำ เหตุ** เหตุนี้) **จิตฺตเหตุ** ชื่อว่าจิตตเหตุ **อยุตฺตการี** อันทำโดยไม่สมควร

ข้าแต่พระจอมมุนี แสงอาทิตย์อ่อนคือแสงเรื่อง ๆแห่งคู่พระบาทของพระองค์ ส่องต้องดอกปทุมคือกระพุ่มมือของสาธุชน ให้หุบเข้าได้อย่างไร

หนอ (น่าจะบานแต่กลับตูม)

๑๐.๕ ยุตตการีจิตตเหตุ
เหตุน่าอัศจรรย์โดยสมควร

[๒๕๘] **สงฺโกจยนฺติ ชนฺตูนำ ปาณิปงฺเกรุหานิ'ห**
มุนินฺทจรณทฺวนฺท– นขจนฺทาน'มสโว.

ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ

อสโว รัศมีทั้งหลาย **มุนินฺทจรณทฺวนฺทนขจนฺทานำ** แห่งดวงจันทร์คือพระนขาที่คู่พระบาทของพระจอมมุนี **ปาณิปงฺเกรุหานิ** ยังดอกบัวคือกระพุ่มมือทั้งหลาย **ชนฺตูนำ** ของชนทั้งหลาย **อิห** (**โลเก**) ในโลกนี้ **สงฺโกจยนฺติ** ย่อมให้ตูม, (**อยำ เหตุ** เหตุนี้) **จิตฺตเหตุ** ชื่อว่าจิตตเหตุ **ยุตฺตการี** อันทำโดยสมควร

รัศมีของดวงจันทร์คือพระนขาที่คู่พระบาทของพระจอมมุนี ยังดอกบัวคือมือของชนทั้งหลายในโลกนี้ ให้หุบเข้าได้

๑๑. กมาลังการะ
อลังการะที่แสดงไปตามลำดับ

[๒๕๙] **อุทฺทิฏฺฐานำ ปทตฺถานำ อนุทฺเทโส ยถากฺกมำ**
สงฺขฺยาน'มิติ นิทฺทิฏฺฐำ ยถาสงฺขฺยำ กโมปิ จ.

อนุทฺเทโส การกล่าวซ้ำ **ปทตฺถานำ** ซึ่งอรรถของบททั้งหลาย **อุทฺทิฏฺฐานำ** อันท่านแสดงแล้ว **ยถากฺกมำ** ตามลำดับ **นิทฺทิฏฺฐำ** อันท่านแสดงแล้ว **สงฺขฺยานำ อิติ** ว่าชื่อสังขยานะ **ยถาสงฺขฺยำ อิติ** ว่าชื่อยถาสังขยะ **กโม อิติ อปิ จ** และว่าชื่อกมะ

การกล่าวซ้ำอรรถของบทที่ท่านแสดงไว้ก่อนไปตามลำดับ เรียกว่าสังขยานะบ้าง ยถาสังขยะบ้าง กมะบ้าง

อุทาหรณ์กมาลังการะ

[๒๖๐] **อาลาปหาสลีฬาหิ มุนินฺท วิชยา ตว**
โกกิลา กุมุทานิ โจ'– ปเสวนฺเต วนํ ชลํ.

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **โกกิลา** นกการเวกทั้งหลาย **กุมุทานิ จ** และดอกโกมุททั้งหลาย **อุปเสวนฺเต** (อิว) เห็นจะหลบเข้าไป **วนํ** สู่ป่า **ชลํ จ** และสู่น้ำ **วิชยา** เพราะการชนะ **อาลาปหาสลีฬาหิ** ด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียงและความพริ้มพรายทั้งหลาย **ตว** ของพระองค์

ข้าแต่พระจอมมุนี ฝูงนกการเวกและดอกโกมุท เห็นจะหลบเข้าไปสู่ป่าและดำลงน้ำ เพราะพระองค์เอาชนะด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียงและความพริ้มพราย

๑๒. ปิยตราลังการะ
อลังการะที่กล่าวถึงความยินดียิ่ง

[๒๖๑] **สิยา ปิยตรํ นาม อตฺถรูปสฺส กสฺสจิ**
ปิยสฺสา'ติสเยเน'ตฺ ยํ โหติ ปฏิปาทนํ.

ยํ ปฏิปาทนํ การกล่าวใด **กสฺสจิ อตฺถรูปสฺส** ซึ่งสภาพแห่งเนื้อความอย่างใดอย่างหนึ่ง **ปิยสฺส** อันน่ายินดี **อติสเยน** โดยยิ่ง **โหติ** มีอยู่, **เอตํ ปฏิปาทนํ** การกล่าวนั่น **ปิยตรํ นาม สิยา** มีชื่อว่าปิยตระ

การกล่าวสภาพเนื้อความอันน่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่งให้ยวดยิ่งชื่อว่าปิยตระ

อุทาหรณ์ปิยตราลังการะ

[๒๖๒] **ปีติ ยา เม สมุปฺปนฺนา สนฺต สนฺทสฺสนา ตว**
กาเลนา'ยํ ภเว ปีติ ตเว'ว ปุน ทสฺสนา.

สนฺต ข้าแต่พระองค์ผู้สงบ **ยา ปีติ** ความปิติใด **สมุปฺปนฺนา** เกิดขึ้นแล้ว **เม** แก่ข้าพระองค์ **สนฺทสฺสนา** เพราะการพบเห็น **ตว** ซึ่งพระองค์, **อยํ ปีติ** ความปิตินี้ **ภเว** พึงมี **ปุน** อีก **ทสฺสนา** เพราะการเห็น **ตเวว** ซึ่งพระองค์นั่นเทียว **กาเลน** ในกาลอันสมควร

ข้าแต่พระองค์ผู้สงบ ความปิติที่เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์เพราะได้พบเห็นพระองค์ ควรจะมีอีก เพราะได้เห็นพระองค์เหมือนเดิมในเวลาอันสมควร

๑๓. สมาสวุตติอลังการะ

อลังการะที่กล่าวโดยย่อ

[๒๖๓] **วณฺณิเตโน'ปมาเนน วุตฺยา'ธิปฺเปตวตฺถุโน**
สมาสวุตฺติ นามา'ยํ อตฺถสงฺเขปรูปโต.

อยํ (อลงฺกติ) อลังการะนี้ **สมาสวุตฺติ นาม** ชื่อว่าสมาสวุตติ **อตฺถสงฺเขปรูปโต** เพราะเป็นสภาพการย่อซึ่งเนื้อความ **วุตฺยา** โดยการกล่าว **อธิปฺเปตวตฺถุโน** ซึ่ง(อุปเมยยะ)วัตถุอันท่านปรารถนาแล้ว **อุปมาเนน** ด้วยอุปมาน **วณฺณิเตน** อันท่านยกย่องแล้ว

อลังการะนี้ ชื่อว่าสมาสวุตติ เพราะเป็นการกล่าวย่อเนื้อความที่ประสงค์เอาด้วยการพรรณนาเปรียบเทียบ

สมาสวุตติ ๒ อย่าง

[๒๖๔] **สา'ยํ วิเสสฺยมตฺเตน ภินฺนา'ภินฺนวิเสสนา**
อตฺเถ'ว อปรา'ปฺย'ตฺถิ ภินฺนาภินฺนวิเสสนา.

สา อยํ (**สมาสวุตฺติ**) สมาสวุตติอลังการะนั้น **ภินฺนา** ต่างกัน **วิเสสฺยมตฺเตน** โดยวิเสสยบทเท่านั้น **อภินฺนวิเสสนา อตฺถิ เอว** มีวิเสสนะไม่ต่างกันเลย **อปรา อปิ สมาสวุตฺติ** สมาสวุตติอื่น **ภินฺนา ภินฺนวิเสสนา อตฺถิ** มีวิเสสนะต่างกันและไม่ต่างกัน

สมาสวุตตินั้น ต่างกันเพียงวิเสสยะ วิเสสนะไม่ต่างกันเลย ส่วนสมาสวุตติอื่นมีวิเสสนะต่างกันบ้าง ไม่ต่างกันบ้าง

สมาสวุตติ ๒

๑. **อภินนวิเสสนะ** มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสนะไม่ต่างกัน
๒. **ภินนาภินนวิเสสนะ** มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสนะต่างกันก็มี ไม่ต่างกันก็มี

๑๓.๑ อภินนวิเสสนะ
มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสนะไม่ต่างกัน

[๒๖๕] **วิสุทฺธามตสนฺทายี ปสตฺถรตนาลโย**
คมฺภีโร จา'ย'มมฺโพธิ ปุญฺเญนา'ปาทิโต มยา.

อยํ อมฺโพธิ มหาสมุทรนี้ **วิสุทฺธามตสนฺทายี** มีปกติให้ซึ่งน้ำอมฤตอันบริสุทธิ์โดยพิเศษ **ปสตฺถรตนาลโย** เป็นที่ตั้งแห่งรัตนะอันประเสริฐ **คมฺภีโร จ** และลุ่มลึก **มยา** อันข้าพเจ้า **อาปาทิโต** ถึงแล้ว **ปุญฺเญน** ด้วยกุศลกรรม

มหาสมุทรนี้ อำนวยให้น้ำอมฤตอันบริสุทธิ์ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะชั้นเลิศ และลุ่มลึก เราเข้าถึงแล้วด้วยกุศลกรรม

๑๓.๒ ภินนาภินนวิเสสนะ
มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสนะต่างกันก็มี ไม่ต่างกันก็มี

[๒๖๖] **อิจฺฉิตตฺถปโท สาโร ผลปุปฺโผปโสภิโต**
สจฺฉาโย'ย'มปุพฺโพ กปฺปรุกฺโข สมุฏฺฐิโต.

อยํ กปฺปรุกฺโข ต้นกัลปพฤกษ์นี้ **อิจฺฉิตตฺถปโท** อันให้ซึ่งผลที่บุคคลปรารถนาแล้ว **สาโร** อันประเสริฐ **ผลปุปฺโผปโสภิโต** อันงดงามด้วยผลและดอก **สจฺฉาโย** อันเป็นไปกับด้วยร่มเงา **อปุพฺโพ เอว** อัน

ไม่เคยมีนั่นเทียว **สมุฏฺจิโต** เกิดขึ้นแล้ว

ต้นกลัปพฤกษ์นี้ ให้ผลตามปรารถนา เป็นไม้ประเสริฐ ผลิตดอกออกผลสะพรั่ง มีร่มเงา ไม่เคยมีมาก่อนก็เกิดขึ้น

อธิบายเพิ่มเติม

[๒๖๗] **สาครตฺเตน สทฺธมฺโม รุกฺขตฺเตโน'ทิโต ชิโน**
สพฺเพ สาธารณา ธมฺมา ปุพฺพตฺราญฺญตฺร ตุตฺตยํ.

สทฺธมฺโม พระสัทธรรม **อุทิโต** อันท่านกล่าวแล้ว **สาครตฺเตน** โดยความเป็นมหาสมุทร, **ชิโน** พระพุทธเจ้า **อุทิโต** อันท่านกล่าวแล้ว **รุกฺขตฺเตน** โดยความเป็นต้นไม้, **สพฺเพ ธมฺมา** วิเสสนะทั้งหลายทั้งปวง **ปุพฺพตฺร** (**คาถายํ**) ในคาถาแรก **สาธารณา** ทั่วไป(แก่อุปมานะและอุปเมยยะ), **ตุ** ส่วน **อญฺญตฺร** (**คาถายํ**) ในคาถาอื่น **ตยํ** (**โหติ**) มีวิเสสนะ ๓ บท

พระสัทธรรมท่านเปรียบเทียบกับสาคร พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบกับต้นกัลปพฤกษ์ บทวิเสสนะในคาถาแรก ขยายอุปมานะและอุปเมยยะ ส่วนในคาถาหลังวิเสสนะทั้งสามก็ขยายอุปมานะและอุปเมยยะ (ส่วน ผลปุปฺโผปโสภิโต ขยายเฉพาะอุปมา)

๑๔. ปริกัปปนาลังการะ

จินตนาการผิดจากความเป็นจริง

[๒๖๘] **วตฺถุโน'ญฺญปฺปกาเรน ฐิตา วุตฺติ ตทญฺญถา**
ปริกปฺปียเต ยตฺถ สา โหติ ปริกปฺปนา.

วุตฺติ ความเป็นไป **วตฺถุโน** แห่งวัตถุ **จิตา** ที่ดำรงอยู่แล้ว **อญฺญปฺปกาเรน** โดยประการอื่น (**กวินา** อันนักกวี) **ปริกปฺปียเต** ย่อมจินตนาการ **ตทญฺญถา** โดยประการอื่นจาก(อาการที่ดำรงอยู่)นั้น **ยตฺถ**

(**อลงฺกติยํ**) ในอลังการะใด, **สา** (**อลงฺกติ**) อลังการะนั้น **ปริกปฺปนา โหติ** มีชื่อว่าปริกัปปนา

ในอลังการะใด วัตถุที่ตั้งอยู่ถูกจินตนาการโดยมีอาการอย่างอื่นจากนั้น อลังการะนั้น ชื่อว่าปริกัปปนา

ปริกัปปนา ๔ อย่าง

[๒๖๙] **อุปมาพฺภนฺตรตฺเตน กิริยาทิวเสน จ**
กเมโน'ทาหริสฺสามิ วิวิธา ปริกปฺปนา.

(**อหํ**) ข้าพเจ้า **อุทาหริสฺสามิ** จักนำออก **ปริกปฺปนา** ซึ่งปริกัปปนาทั้งหลาย **วิวิธา** อันมีประการต่างๆ **กเมน** ตามลำดับ **อุปมาพฺภนฺตรตฺเตน** โดยความมีอุปมาอยู่ภายใน **กิริยาทิวเสน จ** และโดยประเภทแห่งกิริยาเป็นต้น (อาทิศัพท์ รวมเอา คุณปริกัปปนา และคัมมปริกัปปนา)

ปริกัปปนามีหลายอย่าง ทั้งที่มีอุปมาอยู่ภายในและมีกิริยาเป็นต้น ข้าพเจ้าจะนำตัวอย่างมาแสดงตามลำดับ

ปริกัปปนา ๔ อย่าง

๑. **อุปมาพภันตรปริกัปปนา** จินตนาการที่มีอุปมาภายใน
๒. **กิริยาปริกัปปนา** จินตนาการถึงกิริยา
๓. **คุณปริกัปปนา** จินตนาการถึงคุณ
๔. **คัมมปริกัปปนา** จินตนาการที่อนุมานรู้ได้

๑๔.๑ อุปมาพภันตรปริกัปปนา
จินตนาการที่มีอุปมาภายใน

[๒๗๐] **อิจฺฉาภงฺคาตุรา'สีนา ตา'ตินิจฺจล'มจฺฉรา**
วสํ เนนฺตี'ว ธีรํ ตํ ตทา โยคาภิโยคโต.

ตา อจฺฉรา นางอัปสรทั้งหลายเหล่านั้น **อิจฺฉาภงฺคาตุรา** ผู้เป็นทุกข์เพราะความพินาศแห่งความประสงค์ **อาสีนา** นั่งแล้ว **อตินิจฺจลํ** ไม่ไหวติง **เนนฺติ อิว** เหมือนจะนำไปอยู่ **ตํ ธีรํ** ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **วสํ** สู่อำนาจ (**อตฺตโน**) ของตน **โยคาภิโยคโต** เพราะความเพียรในการร่ายมนต์ **ตทา** ในกาลนั้น

ในครั้งนั้น นางอัปสร(ธิดามาร)เหล่านั้น ต่างร้อนรุ่มเพราะผิดหวัง ได้แต่นั่งนิ่งไม่ไหวติง เหมือนพยายามจะร่ายมนต์สกดพระพุทธเจ้าให้ตกอยู่ในอำนาจของตน

๑๔.๒ กฺริยาปริกัปปนา
จินตนาการถึงกิริยา

[๒๗๑] **คชํ มาโร สมารุฬฺโห ยุทฺธาย'จฺจนฺต'มุนฺนตํ**
มคฺค'มเนฺวสตี นูน ชินภีโต ปลายิตุ.

มาโร พญามาร **สมารุฬฺโห** ผู้ขึ้นแล้ว **คชํ** สู่ช้าง(คิริเมขลา) **อจฺจนฺตํ อุนฺนตํ** ตัวสูงยิ่ง **ยุทฺธาย** เพื่อการรบ **ชินภีโต** (**หุตฺวา**) เป็นผู้หวาดหวั่นแต่พระชินเจ้า **อเนฺวสติ นูน** คงจะเสาะหาอยู่ **มคฺคํ** ซึ่งหนทาง **ปลายิตุ** เพื่อหลบหนี

พญามารขึ้นทรงคชสารสูงตระหง่านยิ่งเพื่อสัปยุทธ คงจะกลัวพระชินเจ้าเป็นที่สุด จึงมองหาทางหลบหนีไว้ก่อน

๑๔.๓ คุณปริกัปปนา
จินตนาการถึงคุณ

[๒๗๒] **มุนินฺท ปาททฺวนฺเท เต จารุราชีวสุนฺทเร**
มญฺเญ ปาปาภิสมฺมทฺท– ชาตโสเณน โสณิมา.

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **โสณิมา** สีแดงระเรื่อ **ปาททฺวนฺเท** ที่คู่แห่งพระบาท **จารุราชีวสุนฺทเร** อันงามดั่งดอกบัวฉาย **เต** ของพระองค์ (**ชาโต**) **มญฺเญ** เห็นจะเกิดแล้ว **ปาปาภิสมฺมทฺทชาตโสเณน** ด้วยโลหิตที่เกิดขึ้นเพราะการย่ำยีซึ่งบาปธรรม

ข้าแต่พระจอมมุนี สีแดงเปล่งปลั่งที่พระยุคลบาทของพระองค์ งามดั่งดอกบัวฉาย คงด้วยพระโลหิตที่เกิดขึ้นเพราะการย่ำยีบาปธรรม

สงเคราะห์ปริกัปปนา ๒ อย่าง

[๒๗๓] **มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูน– มิว'มิจฺเจวมาทีหิ**
สา'ยํ พฺยญฺชียเต กฺวา'ปิ กฺวา'ปิ วากฺเยน คมฺยเต.

สา อยํ ปริกปฺปนา ปริกัปปนานั้น **พฺยญฺชียเต** อันท่านย่อมแสดง **มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูนมิวมิจฺเจวมาทีหิ** (**สทฺเทหิ**) ด้วยศัพท์ทั้งหลายมีอย่างนี้คือ มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูน และ อิว เป็นต้น **กฺวาปิ** ในบางแห่ง, **สายํ** (**ปริกปฺปนา**) ปริกัปปนานั้น **คมฺยเต** อันท่านรู้ **วากฺเยน** ด้วยประโยค **กฺวาปิ** ในบางแห่ง

บางแห่ง ท่านแสดงปริกัปปนา(จินตนาการ) ด้วย มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูน และ อิว ศัพท์เป็นต้น บางแห่ง ท่านก็รู้ปริกัปปนาโดยอนุมานเนื้อความตามประโยค

สงเคราะห์ปริกัปปนา ๒ อย่าง

๑. **สัททปริกัปปนา** จินตนาการโดยใช้ มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูน และ อิว ศัพท์เป็นต้น

๒. **คัมมปริกัปปนา** จินตนาการที่ให้อนุมานเนื้อความตามประโยค

๑๔.๔ คัมมปริกัปปนา
จินตนาการที่อนุมานรู้ได้

[๒๗๔] **ทยาสญฺจารสรสา เทหา นิกฺขนฺตกนฺติโย**
ปีเณนฺตา ชิน เต สาธุ- ชนํ สรสตํ นยุ.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า **นิกฺขนฺตกนฺติโย** พระรัศมีที่ซ่านออกแล้ว **เทหา** จากพระวรกาย **ทยาสญฺจารสรสา** อันเป็นไปกับด้วยความสิเนหาที่ทรงประพฤติเนืองๆ เพราะพระมหากรุณาธิคุณ **เต** ของพระองค์ **สาธุชนํ** ยังสาธุชน **ปีเณนฺตา** ให้เอิบอิ่มอยู่ **นยุ** นำไปแล้ว **สรสตํ** สู่ความเป็นผู้มีความสิเน่หา

ข้าแต่พระชินเจ้า พระรัศมีที่ซ่านออกจากพระวรกายของพระองค์ประกอบด้วยพระเมตตาอันเกิดอยู่เนืองๆ เพราะพระมหากรุณาธิคุณ ยังสาธุชนให้เอิบอิ่มแล้ว นำไปสู่ความเป็นผู้กอปรด้วยความสิเน่หา

๑๕. สมาหิตาลังการะ
อลังการะที่แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง

[๒๗๕] **อารพฺภนฺตสฺส ยํ กิญฺจิ กตฺตุ ปุญฺญวสา ปุน**
สาธนนฺตรลาโภ โย ตํ วทนฺติ สมาหิตํ.

โย สาธนนฺตรลาโภ การได้รับซึ่งเหตุอันยังกิจให้สำเร็จอื่นใด **ปุน** อีก **ปุญฺญวสา** ด้วยอำนาจแห่งกุศล **อารพฺภนฺตสฺส** (**ปุคฺคลสฺส**) ของบุคคลผู้พยายามอยู่ **กตฺตุ** เพื่อกระทำ **ยํ กิญฺจิ** (**กิจฺจ**) ซึ่งกิจทุกอย่าง **อตฺถิ** มีอยู่, **กวิโน** นักกวีทั้งหลาย **วทนฺติ** ย่อมกล่าว **ตํ สาธนนฺตรลาภ** ซึ่งการได้รับเหตุอันยังกิจให้สำเร็จอื่นนั้น **สมาหิตํ** ว่าเป็นสมาหิตะ

การได้รับเหตุที่จะทำกิจให้สำเร็จอื่นอีก ด้วยบุญของผู้พยายามทำบุญทุกอย่าง กวีท่านเรียกว่าสมาหิตา (การตั้งใจไว้ดี)

อุทาหรณ์สมาหิตาลังการะ

[๒๗๖] **มาราริภงฺคาภิมุข–** **มนโส ตสฺส สตฺถุโน**
มหามหี มหาราวํ **รวี'ย'มุปการิกา.**

อยํ มหามหี แผ่นดินใหญ่นี้ **อุปการิกา** เป็นอุปการะ **ตสฺส สตฺถุโน** แด่พระศาสดาพระองค์นั้น **มาราริภงฺคาภิมุขมนโส** ผู้มีพระทัยอันมุ่งตรงต่อการกำจัดศัตรูคือพญามาร **รวิ** คำรามแล้ว **มหารวํ** ซึ่งเสียงอันกึกก้อง

แผ่นดินใหญ่ได้คำรามเสียงดังกึกก้องเป็นเสียงสนับสนุน แด่พระศาสดาพระองค์นั้นผู้มีพระทัยมุ่งตรงต่อการกำจัดศัตรูคือพญามาร

๑๖. ปริยายวุตติอลังการะ
อลังการะที่กล่าวโดยอ้อม

[๒๗๗] **อวตฺวา'ภิมตํ ตสฺส** **สิทฺธิยา ทสฺสน'ญฺญถา**
วทนฺติ ตํ ปริยาย– **วุตฺตีติ สุจิพุทฺธโย.**

อภิมตํ (อตฺถํ) อวตฺวา ตสฺส (อตฺถสฺส) สิทฺธิยา อญฺญถา (ยํ) ทสฺสนํ การไม่กล่าวซึ่งเนื้อความที่ตนปรารถนาแล้ว แสดงโดยประการอื่นเพื่อความสำเร็จแห่งเนื้อความนั้นใด (**อตฺถิ**) มีอยู่, **สุจิพุทฺธโย** บัณฑิตผู้มีปัญญาหมดจดทั้งหลาย **วทนฺติ** ย่อมกล่าว **ตํ** (**ทสฺสนํ**) ซึ่งการแสดงนั้น **ปริยายวุตฺติ อิติ** ว่าเป็นปริยายวุตติอลังการะ

การไม่กล่าวถึงเนื้อความที่ต้องการ แต่แสดงโดยประการอื่นเพื่อจะให้สำเร็จเนื้อความนั้น บัณฑิตผู้มีปัญญาหมดจดทั้งหลาย กล่าวการแสดงนั้น ว่าเป็นปริยายวุตติ

อุทาหรณ์ปริยายวุตติอลังการะ

[๒๗๘] **วิวฏงฺคณนิกฺขิตฺตำ ธน'มารกฺขวชฺชิตำ**
ธนกาม ยถากามำ ตุวำ คจฺฉ ยทิ'จฺฉสิ.

ธนกาม แน่ะท่านผู้ต้องการซึ่งทรัพย์ **ธนำ** ทรัพย์ **วิวฏงฺคณ-นิกฺขิตฺตำ** อันเขาฝังไว้แล้วในลานที่โล่งแจ้ง **อารกฺขวชฺชิตำ** (**โหติ**) เป็นทรัพย์อันผู้อารักขาเว้นแล้ว, **ยทิ** หากว่า **ตุวำ** ท่าน **อิจฺฉสิ** ย่อมปรารถนาไซร้, (**ตฺวำ**) ท่าน **คจฺฉ** จงไป **ยถากามำ** ตามความต้องการเถิด

นี่ท่านผู้ต้องการทรัพย์ มีทรัพย์อันเขาฝังไว้ที่ลานโล่งแจ้ง ไม่มีผู้ดูแลเลย หากท่านปรารถนา ก็จงไปเอาตามต้องการเถิด

๑๗. พยาชวัณณนาลังการะ

อลังการะที่กล่าวยกย่อง แต่เหมือนตำหนิ

[๒๗๙] **ถุตึ กโรติ นินฺทนฺโต วิย ตำ พฺยาชวณฺณนำ**
โทสาภาสา คุณา เอว ยนฺติ สนฺนิธิ'มตฺร หิ.

(**กวิ**) นักกวี **กโรติ** ย่อมกระทำ **ถุตึ** ซึ่งการยกย่อง **นินฺทนฺโต วิย** เหมือนตำหนิอยู่ (**ยตฺถ อลงฺกรเณ**) ในอลังการะใด, (**ตำ อลงฺกรณำ**) อลังการะนั้น **พฺยาชวณฺณนำ** ชื่อว่าพยาชวัณณนา, **หิ** จริงอยู่ **คุณา เอว** คุณทั้งหลายนั่นเทียว **โทสาภาสา** อันปรากฏคล้ายโทษ **ยนฺติ** ย่อมถึง **สนฺนิธึ** ซึ่งการประชุมกัน **อตฺร** (**วุตฺติวิเสเส**) ในวุตติพิเศษนี้

กวีทำการสดุดีเหมือนตำหนิ ในอลังการะใด อลังการะนั้นชื่อว่าพยาชวัณณนา คุณทั้งหลายที่ปรากฏคล้ายเป็นโทษ มารวมกันอยู่ในอลังการะนี้

อุทาหรณ์พยาชวัณณนาลังการะ

[๒๘๐] **สญฺจาเลตุ'มลํ ตฺวํ'สิ ภุสํ กุวลยา'ขิลํ**
วิเสสํ ตาวตา นาถ คุณานํ เต วทาม กึ.

นาถ ข้าแต่พระผู้เป็นที่พึ่ง **ตฺวํ** พระองค์ **อลํ อสิ** เป็นผู้สามารถ **อขิลํ กุวลยํ ภุสํ สญฺจาเลตุ** เพื่อยังกอบัว(หรือแผ่นปฐพี)ทั้งปวงให้หวั่นไหวไปทั่ว, (**มยํ**) ข้าพระองค์ทั้งหลาย **วทาม** จะกล่าว **วิเสสํ** ซึ่งความพิเศษ **คุณานํ** แห่งคุณทั้งหลาย **เต** ของพระองค์ **ตาวตา** โดยเหตุเพียงเท่านั้น **กึ** ได้อย่างไร

ข้าแต่พระโลกนาถ พระองค์สามารถทำกอบัว(หรือแผ่นดิน)ทั้งปวงให้หวั่นไหวไปทั่ว พวกข้าพระองค์ จะกล่าวถึงความพิเศษแห่งคุณของพระองค์เพียงเท่านั้นได้อย่างไร

๑๘. วิเสสาลังการะ
อลังการะที่กล่าวความบกพร่องให้เห็นเป็นพิเศษ

[๒๘๑] **วิเสสิจฺฉายํ ทพฺพสฺส กฺริยาชาติคุณสฺส จ**
เวกลฺลทสฺสนํ ยตฺร วิเสโส นาม'ยํ ภเว.

วิเสสิจฺฉายํ เมื่อความปรารถนาในความพิเศษ (**สนฺตายํ** มีอยู่) **เวกลฺลทสฺสนํ** การแสดงซึ่งความบกพร่อง **ทพฺพสฺส** แห่งทัพพะ **กฺริยาชาติคุณสฺส จ** แห่งกิริยา ชาติ และคุณ **โหติ** มีอยู่ **ยตฺร** **อลงฺกาเร** ในอลังการะใด, **อยํ อลงฺกาโร** อลังการะนี้ **วิเสโส นาม** **ภเว** มีชื่อว่าวิเสสะ

เมื่อปรารถนาจะแสดงความพิเศษ กลับแสดงความบกพร่องของทัพพะ กิริยา ชาติและคุณ อลังการะนี้ ชื่อว่าวิเสสะ

วิเสสวุตติ ๔

๑. **ทัพพวิเสสวุตติ** การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของทัพพวัตถุ

๒. **กิริยาวิเสสวุตติ** การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของกิริยา

๓. **ชาติวิเสสวุตติ** การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของชาติกำเนิด

๔. **คุณวิเสสวุตติ** การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของคุณลักษณะ

๑๘.๑ ทัพพวิเสสวุตติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของทัพพวัตถุ

[๒๘๒] **น รถา น จ มาตงฺคา น หยา น ปทาตโย**
ชิโต มาราริ มุนินา สมฺภาราวชฺชเนน หิ.

รถา พลรถทั้งหลาย **น โหนฺติ** ย่อมไม่มี, **มาตงฺคา** พลช้างทั้งหลาย **น โหนฺติ** ย่อมไม่มี, **หยา** พลม้าทั้งหลาย **น โหนฺติ** ย่อมไม่มี, **ปทาตโย จ** และทหารราบทั้งหลาย **น โหนฺติ** ย่อมไม่มี, **มาราริ** ศัตรู คือมาร **มุนินา** อันพระมุนี **ชิโต** ทรงชนะแล้ว **สมฺภาราวชฺชเนน หิ** โดยการใคร่ครวญซึ่งบารมีธรรมแน่แท้

ทัพรถ ทัพช้าง ทัพม้า และกองพลราบ ไม่มีเลย พระมุนีทรงชนะศัตรูคือมารด้วยการรำพึงถึงบารมีธรรมโดยแท้

๑๘.๒ กิริยาวิเสสวุตติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของกิริยา

[๒๘๓] **น พฺยฺธา ภุกุฏิ เนว ผุริโต ทสนจฺฉโท**
มาราริภงฺคํ จา'กาสิ มุนิวีโร วโร สยํ.

ภุกุฏิ การขมวดซึ่งพระขนง (**มุนิวีเรน** อันพระมุนีผู้แกล้วกล้า) **น พฺยฺธา** ไม่ผูกแล้ว, **ทสนจฺฉโท** พระโอษฐ์ (**มุนิวีเรน** อันพระมุนีผู้แกล้วกล้า) **เนว ผุริโต** ไม่ให้หวั่นไหวแล้ว, **จ** ถึงอย่างนั้น **มุนิวีโร** พระมุนีผู้แกล้วกล้า **วโร** ผู้ประเสริฐ **อกาสิ** ได้ทรงกระทำแล้ว **มาราริภงฺคํ** ซึ่งความปราชัยแห่งข้าศึกคือพญามาร **สยํ** โดยพระองค์เอง

พระขนงก็มิได้ขมวด ริมพระโอษฐ์ก็มิได้ขยับ พระมุนีผู้แกล้วกล้าผู้ประเสริฐ ทรงทำการเผด็จศึกคือมารได้ด้วยพระองค์เอง

๑๘.๓ ชาติวิเสสวุตติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของชาติกำเนิด

[๒๘๔] **น ทิสาสุ พฺยตฺตา รํสิ นา'โลโก โลกปตฺถโฏ**
ตถาปฺย'นฺธตมหรํ ปรํ สาธุสุภาสิตํ.

รํสิ รัศมี **พฺยตฺตา** อันแผ่ไป **ทิสาสุ** ในทิศทั้งหลาย **น โหติ** ย่อมไม่มี, **อาโลโก** แสงสว่าง **โลกปตฺถโฏ** อันแผ่ไปในโลก **น โหติ** ย่อมไม่มี, **ตถาปิ** ถึงอย่างนั้น **สาธุสุภาสิตํ** ถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของสาธุชน **อนฺธตมหรํ โหติ** เป็นสภาพกำจัดซึ่งความมืดบอด **ปรํ** อย่างยิ่ง

รัศมีส่องไปในทิศทั้งหลายก็ไม่มี แสงสว่างที่จะส่องไปในโลกก็หามีไม่ พระสัทธรรมของสาธุชน นับว่ากำจัดความมืดบอดได้เป็นอย่างดียิ่ง

๑๘.๔ คุณวิเสสวุตติ
การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของคุณลักษณะ

[๒๘๕] **น ขรํ น หิ วา ถทฺธํ มุนินฺท วจนํ ตว**
ตถาปิ คาฬฺหํ ขนติ นิมฺมูลํ ชนตามทํ.

มุนินฺท ข้าแต่พระจอมมุนี **วจนํ** พระดำรัส **ตว** ของพระองค์ **น ขรํ วา โหติ** เป็นของแข็งหรือก็หาไม่ **น หิ ถทฺธํ วา โหติ** เป็นของกระด้างหรือก็หาไม่, **ตถาปิ** ถึงอย่างนั้น (**วจนํ** พระดำรัส **ตว** ของพระองค์) **ขนติ** ย่อมขุด **ชนตามทํ** ซึ่งความมัวเมาของหมู่ชน **คาฬฺหํ** อักหนักหน่วง **กตฺวา** กระทำ **นิมฺมูลํ** ให้หมดรากเหง้า

ข้าแต่พระจอมมุนี พระดำรัสของพระองค์ จะว่าแข็งก็ไม่ใช่ จะว่ากระด้างก็ไม่ใช่ แต่ขุดความมัวเมาอันหนักหน่วงของหมู่ชนขึ้นหมดทั้งราก

๑๙. รูฬฺหาหังการาลังการะ
อลังการะที่แสดงความองอาจยิ่ง

[๒๘๖] **ทสฺสียเต'ติทิตฺตํ ตุ สูรวีรตฺตนํ ยหึ**
วทนฺติ วิญฺญู วจนํ รุฬฺหาหงฺการ'มีทิสํ.

สูรวีรตฺตนํ ความเป็นผู้องอาจและกล้าหาญ **อติทิตฺตํ ตุ** อันรุ่งโรจน์ยิ่ง (**กวินา** อันนักกวี) **ทสฺสียเต** ย่อมแสดง **ยหึ วจเน** ในคำใด, **วิญฺญู** วิญญูชนทั้งหลาย **วทนฺติ** ย่อมกล่าว **วจนํ** ซึ่งคำ **อีทิสํ** เช่นนี้ **รูฬฺหาหงฺการ** ว่าเป็นรูฬหาหังการะ

ความองอาจกล้าหาญที่รุ่งโรจน์ยิ่ง มีแสดงอยู่ในคำใด บัณฑิตกล่าวคำเช่นนี้ว่ารูฬหาหังการะ

อุทาหรณ์รูปหาหังการะ

[๒๘๗] **ทเม นนฺโทปนนฺทสฺส กึ เม พฺยาปารทสฺสนา**
ปุตฺตา เม ปาทสมฺภตฺตา สชฺชา สนฺเต'ว ตาทิเส.

กึ ปโยชนํ ประโยชน์อะไร **โหติ** จะมี **เม** แก่เรา **พฺยาปาร-ทสฺสนา** ด้วยการแสดงซึ่งการขวนขวาย **ทเม** ในการปราบ **นนฺโทปนนฺทสฺส** ซึ่งนันโทปนันทนาคราช, **ปุตฺตา** บุตรทั้งหลาย (มีท่านพระโมคคัลลานเถระเป็นต้น) **ปาทสมฺภตฺตา** ผู้ปรนนิบัติใกล้พระบาท **เม** ของเรา(ตถาคต) **สชฺชา** ผู้ตระเตรียมแล้ว **ตาทิเส กิจฺเจ** ในกิจเช่นนั้น **สนฺติ เอว** มีอยู่นั่นเทียว

จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยการพยายามเอาชนะนันโทปนันทนาคราช บุตรทั้งหลายผู้ปรนนิบัติใกล้บาทของเรา พากันเตรียมการไว้ในเรื่องนี้ ยังพอมีอยู่

๒๐. สิเลสาลังการะ ๓ อย่าง
อลังการะที่มีอรรถแฝงอยู่

[๒๘๘] **สิเลโส วจนา'เนกา'– ภิเธยฺเย'กปทายุตฺ**
อภินฺนปทวากฺยาทิ– วสา เตธา'ย'มีริโต.

วจนํ ประโยค **อเนกาภิเธยฺยํ** ที่มีเนื้อความหลายอย่าง **เอก-ปทายุตฺตํ** ประกอบอยู่ในบทเดียวกัน **สิเลโส** ชื่อว่าสิเลสะ, **อยํ สิเลโส** สิเลสะนี้ (**กวินา** อันนักกวี) **อีริโต** กล่าวแล้ว **เตธา** ว่ามี ๓ อย่าง **อภินฺนปทวากฺยาทิวสา** โดยประเภทแห่งสิเลสะ มีอภินนปทวากยะเป็นต้น

ประโยคที่มีเนื้อความหลายอย่างรวมอยู่ในบทเดียวกัน ชื่อว่าสิเลสะ สิเลสะนี้ท่านกล่าวว่ามี ๓ อย่าง โดยจำแนกเป็นอภินนปทวากยะเป็นต้น

สิเลสะ ๓

๑. **อภินนปทวากยะ** สิเลสะที่มีบทไม่ต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

๒. **ภินนปทวากยะ** สิเลสะที่มีบทต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

๓. **ภินนาภินนปทวากยะ** สิเลสะที่มียรูปวิเคราะห์ต่างกันและไม่ต่างกันอยู่ในประโยค

๒๐.๑ อภินนปทวากยสิเลสะ
สิเลสะที่มีบทไม่ต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

[๒๘๙] **อนฺธตมหโร หารี สมารุฬฺโห มโหทยํ**
ราชเต รสฺมาลี'ยํ ภควา โพธยํ ชเน.

อยํ ภควา ดวงอาทิตย์อันมีสิรินี้ **สมารุฬฺโห** ขึ้นแล้วด้วยดี **มโหทยํ** สู่ภูเขาทางทิศตะวันออกอันสูงใหญ่ **อนฺธตมหโร** อันกำจัดซึ่งความมืดมิด **หารี** อันน่ายินดี **รสฺมาลี** อันมีลำดับแห่งรัศมี **ชเน** ยังชนทั้งหลาย **โพธยํ** ให้ตื่นอยู่ **ราชเต** ย่อมรุ่งโรจน์,

อยํ ภควา พระผู้มีพระภาคนี้ **สมารุฬฺโห** ทรงบรรลุแล้ว **มโหทยํ** ซึ่งความเจริญอันใหญ่หลวง **อนฺธตมหโร** ทรงกำจัดโมหะอันมืดมน **หารี** อันนำจิตให้ยินดี **รสฺมาลี** มีลำดับแห่งพระรัศมี **ชเน** ยังชนทั้งหลาย **โพธยํ** ให้ตื่นอยู่ **ราชเต** ย่อมรุ่งโรจน์

ดวงอาทิตย์นี้ มีรัศมีเจิดจ้าน่ายินดี ขึ้นเหนืออุทัยบรรพตอันสูงใหญ่ ทำลายความมืด ยังชนให้ตื่น รุ่งโรจน์อยู่

พระผู้มีพระภาคนี้ มีพระรัศมีแจ่มจำรัส กำจัดโมหะอันมืดมิด ยังจิตให้ชื่นชม ทรงบรรลุความเจริญอันใหญ่หลวง ยังปวงชนให้ตื่น จึงรุ่งโรจน์อยู่

๒๐.๒ ภินนปทวากยสิเลสะ
สิเลสะที่มีบทต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

[๒๙๐] **สารทา'มลกาภาโส สมานีตปริกฺขโย**
กุมุทากรสมฺโพโธ ปีเณติ ชนตํ สุธี.

สุธี ดวงจันทร์ **สารโท** อันเกิดในสรทกาล **อมลกาภาโส** อันมีแสงสว่างที่ไร้มลทิน **สมานีตปริกฺขโย** มีความเสื่อมอันนำมาแล้วด้วยดี **กุมุทากรสมฺโพโธ** อันยังสระแห่งบัวให้แย้มบาน **ชนตํ** ยังหมู่ชน **ปีเณติ** ย่อมให้เอิบอิ่ม,

สุธี พระพุทธเจ้า **สารโท** ผู้ประทานสารธรรม **อมลกาภาโส** มีพระรัศมีที่ไร้มลทิน **สมานีตปริกฺขโย** มีความสิ้นไป(แห่งกิเลส)อันพระองค์นำมาสู่ความสงบ **กุมุทากรสมฺโพโธ** มีการตรัสรู้ดีที่ทำความบันเทิงแก่แผ่นดิน **ชนตํ** ยังหมู่ชน **ปีเณติ** ย่อมให้เอิบอิ่ม

ดวงจันทร์ที่เกิดในสรทกาล มีแสงสว่างไสวไร้เมฆหมอก ยังสระบัวให้แย้มบานแล้ว ค่อย ๆเสื้ยวลง ยังหมู่ชนให้เอิบอิ่มอยู่ (อุปมานะ)

พระพุทธเจ้าผู้ประทานสารธรรม มีพระรัศมีหมดจด หมดสิ้นกิเลสแล้วนำมาสู่ความสงบ ตรัสรู้ดีแล้วทำความบันเทิงแก่หมู่สัตว์ทั่วแผ่นดิน ย่อมยังหมู่ชนให้เอิบอิ่ม (อุปเมยยะ)

๒๐.๓ ภินนาภินนปทวากยสิเลสะ
สิเลสะที่มีบททั้งต่างกันและไม่ต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

[๒๙๑] **สมาหิตตฺตวินโย อหีนมทมทฺทโน**
สุคโต วิสทํ ปาตุ ปาณินํ โส วินายโก.

โส วินายโก พญาครุฑนั้น **สมาหิตตฺตวินโย** ผู้มีการนำไปซึ่งอัตภาพอันตนตั้งไว้ดีแล้ว **อหีนมทมทฺทโน** ผู้กำจัดซึ่งความมัวเมาของ

พญานาค **สุคโต** ผู้มีการไปอันงดงาม **ปาตุ** จงคุ้มครอง **ปาณินำ** ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย **วิสทำ** ผู้ให้ซึ่งพิษ

โส วินายโก พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **สมาหิตตฺตวินโย** ผู้ทรงฝึกซึ่งจิตอันพระองค์ตั้งไว้ดีแล้ว **อหีนมทมทฺทโน** ผู้กำจัดซึ่งความมัวเมาของชนผู้ไม่ต่ำทราม **สุคโต** ผู้เสด็จไปงดงาม **ปาตุ** โปรดคุ้มครอง **ปาณินำ** ซึ่งชาวโลกทั้งหลาย **วิสทำ** ให้หมดจด

ขอให้พญาครุฑผู้ประคับประคองตนดีแล้ว มีการไปงดงาม กำจัดความมัวเมาของพญานาคได้นั้น จงคุ้มครองสัตว์ทั้งหลายผู้ให้พิษร้าย (อุปมานะ)

ขอให้พระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกจิตให้ตั้งมั่นดีแล้ว ผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงกำจัดความมัวเมาของกัลยาณชน โปรดคุ้มครองชาวโลกให้หมดจดด้วยเถิด (อุปเมยยะ)

ปรสิเลสะ

สิเลสะประเภทอื่น ๘ อย่าง

[๒๙๒] **วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺน–**
นิยมกฺเขปวจโน **กมฺมา นิยมวา ปโร**
อวิโรธิ วิโรธฺยปิ.

[๒๙๓] **โอจิตฺยสมฺโปสกาทิ–**
เอสำ นิทสฺสเนเสฺวว **สิเลโส ปทชาทิ'ติ**
รูป'มาวิ ภวิสฺสติ.

ปโร (**สิเลโส**) สิเลสะประเภทอื่น **อิติ** คือ **วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺน-กมฺมา** วิรุทธกัมมสิเลสะ อวิรุทธกัมมสิเลสะ และอภินนกัมมสิเลสะทั้งหลาย **นิยมวา** นิยมวันตุสิเลสะ **นิยมกฺเขปวจโน** นิยมักเขปวจนสิเลสะ **อวิโรธิ** อวิโรธิสิเลสะ **วิโรธฺยปิ** วิโรธิสิเลสะ **ปทชาทิ โอจิตฺย-สมฺโปสกาทิสิเลโส** และสิเลสะอันมีโอจิตยสัมโปสกะเป็นต้นอันเกิดขึ้นเพราะบทเป็นต้น, **รูปำ** รูป **เอสำ** (**สิเลสานำ**) แห่งสิเลสะทั้งหลายเหล่านี้

อาวิ ภวิสฺสติ จักมีปรากฏ **นิทสฺสเนสุ เอว** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนั่นเทียว

สิเลสาลังการะประเภทอื่น คือ วิรุทธกัมมสิเลสะ อวิรุทธกัมมสิเลสะ อภินนกัมมสิเลสะ นิยมวันตุสิเลสะ นิยมักเขปวจนสิเลสะ อวิโรธิสิเลสะ วิโรธิสิเลสะ และโอจิตยสัมโปสกสิเลสะ, รูปของสิเลสะเหล่านี้ จักปรากฏในอุทาหรณ์ต่อไป

ปรสิเลสะ ๘

๑. **วิรุทธกัมมสิเลสะ**	สิเลสะที่มีกิริยาแย้งกันในอรรถสองฝ่าย
๒. **อวิรุทธกัมมสิเลสะ**	สิเลสะที่มีกิริยาไม่แย้งกันในอรรถสองฝ่าย
๓. **อภินนกัมมสิเลสะ**	สิเลสะที่มีกิริยาไม่ต่างกันในอรรถสองฝ่าย
๔. **นิยมวันตุสิเลสะ**	สิเลสะที่มีความแน่นอน
๕. **นิยมักเขปวจนสิเลสะ**	สิเลสะที่กล่าวค้านความแน่นอน
๖. **อวิโรธิสิเลสะ**	สิเลสะที่มีอรรถไม่แย้งกัน
๗. **วิโรธิสิเลสะ**	สิเลสะที่มีอรรถแย้งกัน
๘. **โอจิตยสัมโปสกสิเลสะ**	สิเลสะที่แสดงความเหมาะสม

ปรสิเลสะที่ ๑

วิรุทธกัมมสิเลสะ สิเลสะที่มีกิริยาแย้งกันในอรรถสองฝ่าย

[๒๙๔] **สเวเส วตฺตยํ โลกํ อขิลํ กลฺลวิคฺคโห**
ปราภวติ มาราริ ธมฺมราชา วิชมฺภเต.

มาราริ ข้าศึกคือมาร **กลฺลวิคฺคโห** ผู้มีการวิวาทเป็นที่พอใจ **โลกํ** ยังสัตว์โลก **อขิลํ** ทั้งสิ้น **วตฺตยํ** ให้เป็นไปอยู่ **สเวเส** ในอำนาจของตน **ปราภวติ** ย่อมพ่ายแพ้

ธมฺมราชา พระธรรมราชา **กลฺลวิคฺคโห** ผู้มีพระวรกายเป็นที่น่าชอบใจ **โลกํ** ยังสัตว์โลก **อขิลํ** ทั้งสิ้น **วตฺตยํ** ให้เป็นไปอยู่ **สเวเส** ใน

อำนาจของพระองค์ **วิชมฺภเต** ย่อมงดงาม

ข้าศึกคือมารผู้ชอบการทะเลาะวิวาท ทำสัตว์โลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ ยังพ่ายแพ้

พระธรรมราชาผู้มีพระวรกายสง่างาม ทำสัตว์โลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของพระองค์ จึงงดงาม

ปรสิเลสะที่ ๒

อวิรุทธกัมมสิเลสะ สิเลสะที่มีกิริยาไม่แย้งกันในอรรถสองฝ่าย

[๒๙๕] **สภาวมธุรํ ปุญฺญ–** **วิเสโสทยสมฺภวํ**
สุณนฺติ วาจํ มุนิโน **ชนา ปสฺสนฺติ จา'มตํ.**

ชนา ชนทั้งหลาย **สุณนฺติ** ฟังอยู่ **วาจํ** ซึ่งพระดำรัส **มุนิโน** ของพระมุนี **สภาวมธุรํ** อันมีความไพเราะโดยปรกติ **ปุญฺญวิเสโสทย-สมฺภวํ** มีการเกิดขึ้นด้วยความเจริญแห่งบุญอันพิเศษ **ปสฺสนฺติ จ** และย่อมเห็น **อมตํ** ซึ่งอมตธรรม **สภาวมธุรํ** อันมีความประณีตโดยสภาพ **ปุญฺญวิเสโสทยสมฺภวํ** อันมีการเกิดขึ้นด้วยความเจริญแห่งบุญอันพิเศษ

ชนทั้งหลาย ฟังพระดำรัสอันไพเราะโดยปรกติ มีการเกิดขึ้นด้วยความเจริญแห่งบุญอันพิเศษ ของพระมุนี และได้เห็นอมตธรรมอันประณีตโดยสภาพ เกิดขึ้นด้วยความเจริญแห่งบุญอันพิเศษ

ปรสิเลสะที่ ๓

อภินนกัมมสิเลสะ สิเลสะที่มีกิริยาไม่ต่างกันในอรรถสองฝ่าย

[๒๙๖] **อนฺธการาปหารายฺ** **สภาวมธุรายฺ จ**
มโน ปีเณติ ชนฺตูนํ **ชิโน วาจาย ภายฺ จ.**

ชิโน พระชินเจ้า **มโน** ยังใจ **ชนฺตูนํ** ของสัตว์ทั้งหลาย **ปีเณติ** ย่อมให้เอิบอิ่ม **วาจาย** ด้วยพระวาจา **อนฺธการาปหารายฺ** อันนำออก

ซึ่งความมืดคือโมหะ **สภาวมธุราย** และมีความไพเราะโดยสภาพ **จ** ด้วย **ภาย** ด้วยพระรัศมี **อนฺธการาปหาราย** อันนำออกซึ่งความมืด **สภาวมธุราย** มีความงดงามตามสภาพ **จ** ด้วย

พระพุทธเจ้า ยังใจของสัตว์ทั้งหลายให้เอิบอิ่ม ด้วยพระวาจาอันไพเราะสามารถกำจัดความมืดมนได้ และด้วยพระรัศมีอันสว่างไสวสามารถกำจัดความมืดมิดได้

ปรสิเลสะที่ ๔

นิยมวันตุสิเลสะ สิเลสะที่มีความแน่นอน

[๒๙๗] **เกสกฺขีนำ กณฺหตฺตำ ภมูนำเยว วงฺกตา**
ปาณิปาทาธรานำว มุนินฺทสฺสา'ติรตฺตตา.

กณฺหตฺตำ ความดำสนิท **เกสกฺขีนำ เอว** แห่งพระเกศาและพระเนตรทั้งหลายนั่นเทียว **มุนินฺทสฺส** ของพระจอมมุนี (**โหติ**) ย่อมมี, (**กณฺหตฺตำ** ความเป็นแห่งอกุศลธรรม **จิตฺเต** ในพระทัย **น โหติ** ย่อมไม่มี), **วงฺกตา** ความโก่ง **ภมูนำเยว** แห่งพระขนงทั้งหลายนั่นเทียว (**โหติ**) ย่อมมี, (**วงฺกตา** ความคดโกง **อชฺฌาสเย** ในพระอัธยาศัย **น โหติ** ย่อมไม่มี), **อติรตฺตตา** ความแดงยิ่ง **ปาณิปาทาธรานำ เอว** แห่งพระหัตถ์ พระบาทและพระโอษฐ์ทั้งหลายนั่นเทียว (**โหติ**) ย่อมมี, (**อติรตฺตตา** ความกำหนัดยิ่ง **จิตฺเต** ในพระหฤทัย **น โหติ** ย่อมไม่มี)

พระจอมมุนี มีพระเกศาและพระเนตรเท่านั้นดำสนิท ในพระหฤทัยหามีธรรมอันดำไม่, มีพระขนงเท่านั้นโก่ง ในพระอัธยาศัยหามีความคดโกงไม่, มีพระหัตถ์ พระบาท และพระโอษฐ์เท่านั้นแดงเปล่งปลั่ง ในพระทัยหามีความกำหนัดไม่

ปรสิเลสะที่ ๕

นิยมักเขปวจนสิเลสะ สิเลสะที่กล่าวค้านความแน่นอน

[๒๙๘] **ปาณิปาทาธเรเสฺว'ว สาราโค ตว ทิสฺสติ**
ทิสฺสเต โส'ย'มถวา นาถ สาธุคุเณสฺว'ปิ.

นาถ ข้าแต่พระโลกนาถ **สาราโค** ความแดงงาม **ทิสฺสติ** ย่อมปรากฏ **ปาณิปาทาธเรสุ เอว** ที่พระหัตถ์ พระบาท และพระโอษฐ์ทั้งหลายนั่นเทียว **ตว** ของพระองค์, (**สาราโค** ความกำหนัดยิ่ง **น ทิสฺสติ** ย่อมไม่ปรากฏ **จิตฺเต** ในพระหฤทัย), **อถวา** ถึงอย่างนั้น **โส อยํ สาราโค** ความยินดียิ่งนั้น **ทิสฺสเต** ย่อมปรากฏ **สาธุคุเณสุ อปิ** แม้ในคุณแห่งสาธุชนทั้งหลาย

ข้าแต่พระโลกนาถ ความแดงงามย่อมปรากฏที่พระหัตถ์ พระบาท และพระโอษฐ์ แต่ความกำหนัดไม่ปรากฏในพระหฤทัยของพระองค์เลย, ถึงอย่างนั้น ความยินดียิ่งนั้นยังปรากฏอยู่ แม้ในคุณ (มีศีลเป็นต้น)ของสาธุชนทั้งหลาย

ปรสิเลสะที่ ๖

อวิโรธิสิเลสะ สิเลสะที่มีอรรถไม่แย้งกัน

[๒๙๙] **สลกฺขโณ'ติสุภโค เตชสฺสี นิยโตทโย**
โลเกโส ชิตสงฺเกโส วิภาติ สมณิสฺสโร.

(**จนฺโท**) ดวงจันทร์ **สลกฺขโณ** อันเป็นไปกับด้วยรอยหมาย **อติสุภโค** มีความงดงามยิ่ง, (หรือ) (**พุทฺโธ**) พระพุทธเจ้า **สลกฺขโณ** ผู้เป็นไปกับด้วยพระลักษณะ(น้อยใหญ่) **อติสุภโค** ทรงมีภคธรรมงดงามยิ่ง

(**สูริโย**) ดวงอาทิตย์ **เตชสฺสี** มีเดช **นิยโตทโย** มีการโคจรขึ้นอย่างแน่นอน, (หรือ) (**พุทฺโธ**) พระพุทธเจ้า **เตชสฺสี** ทรงมีเดชานุภาพ **นิยโตทโย** ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณเจริญขึ้นอย่างแน่นอน

(**พฺรหฺมา**) พรหม **โลเกโส** ผู้ปกครองสัตว์โลก **ชิตสํเกฺลโส** มีความเร่าร้อน(แห่งกายและจิต) อันตนชนะแล้ว(ด้วยอำนาจแห่งฌาน), (หรือ) (**พุทฺโธ**) พระพุทธเจ้า **โลเกโส** ผู้เป็นใหญ่ในโลก **ชิตสงฺเกฺลโส** มีกิเลสอันพระองค์ชนะแล้ว(ด้วยอรหัตตมัคคญาณ)

ส (โส) มณิสฺสโร แก้วมณีอันประเสริฐนั้น **วิภาติ** ย่อมงดงาม, (หรือ) (**พุทฺโธ**) พระพุทธเจ้า **สมณิสฺสโร** ผู้เป็นจอมแห่งสมณะ **วิภาติ** ย่อมงดงาม

ดวงจันทร์ที่มีรอยหมาย มีความงดงามยิ่ง, พระพุทธเจ้าผู้พร้อมด้วยพระลักษณะ (น้อยใหญ่) ทรงมีภคธรรมงดงามยิ่ง

ดวงอาทิตย์มีเดช จะขึ้นอย่างแน่นอน, พระพุทธเจ้าผู้มีเดชานุภาพย่อมมีพระสัพพัญญุตญาณเจริญขึ้นแน่นอน

พรหมผู้ปกครองโลกชนะความเร่าร้อนได้แล้ว, พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลก ทรงชนะกิเลสได้แล้ว

แก้วมณีล้ำค่า ย่อมงดงาม, พระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งสมณะก็ทรงงดงาม

ปรสิเลสะที่ ๗

วิโรธิสิเลสะ สิเลสะที่มีอรรถแย้งกัน

[๓๐๐] **อสโมปิ สโม โลเก โลเกโสปิ นรุตฺตโม**
สทโย'ปฺย'ทโย ปาเป จิตฺตา'ยํ มุนิโน คติ.

(**ราชา**) พระราชา **อสโมปิ** แม้หาผู้เปรียบปานมิได้ **สโม** ก็มีผู้เปรียบปาน **โลเก** ในโลก, **(พฺรหมฺา)** พรหม **โลเกโสปิ** แม้เป็นผู้ปกครองซึ่งโลก **นรุตฺตโม** ก็เป็นผู้ประเสริฐสุด, **ปุคฺคโล** บุคคล **สทโยปิ** แม้เป็นไปกับด้วยการบริจาค **อทโย** ก็ไม่มีการบริจาค **ปาเป** ในผู้เลวทราม

(**พุทฺโธ**) พระพุทธเจ้า **อสโมปิ** แม้หาผู้เปรียบปานมิได้ **สโม** ทรงสม่ำเสมอ **โลเก** ในชาวโลก **โลเกโสปิ** แม้ทรงเป็นใหญ่ในโลก **นรุตฺตโม** ก็ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด **สทโยปิ** แม้จะเป็นไปกับด้วย พระมหากรุณาธิคุณ **อทโย** ก็ไม่ทรงการุณย์ **ปาเป** ในอกุศลธรรม, **อยํ คติ** ความเป็นไปนี้ **มุนิโน** ของพระจอมมุนี **จิตฺตา** (**โหติ**) เป็นของน่าอัศจรรย์

พระราชาแม้จะหาผู้เปรียบปานมิได้ ก็ยังมีผู้เปรียบปาน ในโลก, พรหมแม้เป็นผู้ปกครองโลก ก็ยังเป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด, บุคคลแม้จะมีการบริจาค ก็ไม่บริจาคให้คนเลว

พระพุทธเจ้า แม้จะหาผู้เปรียบปานมิได้ ก็ทรงสม่ำเสมอในชาวโลก แม้จะทรงเป็นใหญ่ในโลก ก็เป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด แม้จะมีพระมหากรุณาธิคุณ ก็ไม่ทรงการุณย์ในอกุศลธรรม, คติของพระจอมมุนีเช่นนี้เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์

ปรสิเลสะที่ ๘
โอจิตยสัมโปสกสิเลสะ
สิเลสะที่แสดงความเหมาะสม

[๓๐๑] **สํสารทุกฺโขปหตา'– วนตา ชนตา ตฺวยิ**
สุข'มิจฺฉิต'มจฺจนฺตํ อมตนฺทท วินฺทติ.

อมตนฺทท ข้าแด่เทพเจ้าผู้ประทานซึ่งน้ำอมฤต **ชนตา** หมู่ชน **สํสารทุกฺโขปหตา** ผู้ถูกความทุกข์ในสงสารเบียดเบียนแล้ว **อวนตา** นอบน้อมแล้ว **ตฺวยิ** ในท่าน **วินฺทติ** ย่อมได้ **สุขํ** ซึ่งความสุข **อิจฺฉิตํ** อันตนปรารถนา **อจฺจนฺตํ** อย่างเหลือล้น

อมตนฺทท ข้าแด่พระพุทธเจ้าผู้ประทานซึ่งอมตธรรม ... (เหมือนกัน)

ข้าแต่เทพเจ้าผู้ประทานน้ำอมฤต หมู่ชนถูกความทุกข์ในสงสารรุกรานแล้ว นอบน้อมท่าน ย่อมได้ความสุขที่ตนปรารถนาอย่างเหลือล้น

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประทานอมตธรรม ... (เหมือนกัน)

๒๑. ตุลฺยโยคิตาลังการะ
อลังการะที่แสดงการรวมกันเป็นคู่
เพื่อเปรียบเทียบการสรรเสริญและตำหนิ

[๓๐๒] **คุณยุตฺเตหิ วตฺถูหิ สมำ กตฺวาน กสฺสจิ**
สำกิตฺตนำ ภวติ ยำ สา มตา ตุลฺยโยคิตา.

ยำ สำกิตฺตนำ การกล่าวใด **กสฺสจิ** ซึ่งบุคคลใดบุคคลหนึ่ง **สมำ กตฺวาน** กระทำให้เสมอกันแล้ว **วตฺถูหิ** กับด้วยวัตถุทั้งหลาย **คุณยุตฺเตหิ** อันประกอบด้วยคุณที่ดีและไม่ดี **ภวติ** ย่อมมี, **สา** (**วุตฺติ**) การกล่าวนั้น **มตา** อันนักศึกษาทราบแล้ว **ตุลฺยโยคิตา** ว่าเป็นตุลยโยคิตา

การกล่าวถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยทำให้มีลักษณะเหมือนวัตถุนั้น ท่านเรียกว่าตุลยโยคิตา

อุทาหรณ์ตุลยโยคิตาลังการะ

[๓๐๓] **สมฺปตฺตสมฺมโท โลโก สมฺปตฺตาโลกสมฺปโท**
อุโภหิ รำสิมาลี จ ภควา จ ตโมนุโท.

โลโก ชาวโลก **สมฺปตฺตสมฺมโท** มีความยินดีอันตนได้แล้ว **สมฺปตฺตาโลกสมฺปโท** มีความบริบูรณ์ด้วยรัศมีอันได้แล้ว **อุโภหิ** (**เหตูหิ**) ด้วยเหตุทั้งหลาย ๒ อย่าง (**อิติ** คือ) **รำสิมาลี จ** ดวงอาทิตย์ด้วย **ภควา จ** พระผู้มีพระภาคด้วย **ตโมนุโท** ที่กำจัดซึ่งความมืด

ชาวโลกได้รับความโสมนัส ได้รับแสงสว่าง ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ดวงอาทิตย์และพระผู้มีพระภาค ที่กำจัดความมืดมน

๒๒. นิทัสสนาลังการะ
อลังการะที่ชี้ให้เห็นผลอย่างอื่นจากผลเดิม

[๓๐๔] **อตฺถนฺตรํ สาธยตา กิญฺจิ ตสฺทิสํ ผลํ**
ทสฺสียเต อสนฺตํ วา สนฺตํ วา ตํ นิทสฺสนํ.

กิญฺจิ ผลํ ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง **ตสฺทิสํ** อันเหมือนกับผลนั้น **อสนฺตํ วา** อันไม่น่าปรารถนาก็ตาม **สนฺตํ วา** อันน่าปรารถนาก็ตาม **ทสฺสียเต** ย่อมถูกแสดง (**วตฺถุนา**) ด้วยวัตถุ **อตฺถนฺตรํ สาธยตา** อันยังผลอื่นให้สำเร็จอยู่, **ตํ** ผลนั้น **นิทสฺสนํ** ชื่อว่านิทัสสนะ

บุคคลแสดงผลอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมือนกับผลนั้น จะดีหรือไม่ดีก็ตาม ด้วยวัตถุที่แสดงผลอื่น ชื่อว่านิทัสสนะ

นิทัสสนะ ๒ อย่าง

๑. **อสันตผลนิทัสสนะ** แสดงผลที่ไม่ดี
๒. **สันตผลนิทัสสนะ** แสดงผลที่ดี

๒๒.๑ อสันตผลนิทัสสนะ
แสดงผลที่ไม่ดี

[๓๐๕] **อุทยา สมณินฺทสฺส ยนฺติ ปาปา ปราภวํ**
ธมฺมราชวิรุทฺธานํ สูจยนฺตา ทุรนฺตกํ.

ปาปา บาปทั้งหลาย **สูจยนฺตา** แสดงอยู่ **ทุรนฺตกํ** ซึ่งความเสื่อม **ธมฺมราชวิรุทฺธานํ ชนานํ** แห่งชนทั้งหลายผู้ตรงข้ามกับพระพุทธเจ้า **ยนฺติ** ย่อมถึง **ปราภวํ** ซึ่งความเสื่อม **อุทยา** เพราะการอุบัติขึ้น **ส มณินฺทสฺส** แห่งพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมสมณะ

บาปทั้งหลายที่แสดงความพินาศของชนผู้ขัดแย้งกับพระพุทธเจ้าก็เสื่อมสิ้นไป เพราะการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมสมณะ

๒๒.๒ สันตผลนิทัสสนะ
แสดงผลที่ดี

[๓๐๖] **สิโรนิกฺขิตฺตจรโณ'–** **จฺฉริยาน'มฺพุชาน'ยํ**
ปรมพฺภุตตํ โลเก **วิญฺญาเปต'ตฺตโน ชิโน.**

อยํ ชิโน พระชินเจ้าพระองค์นี้ **สิโรนิกฺขิตฺตจรโณ** ทรงมีพระบาทประทับแล้วที่ปลาย **อมฺพุชานํ** แห่งดอกบัวทั้งหลาย **อจฺฉริยานํ** อันน่าอัศจรรย์ (**มหาชนํ**) ยังมหาชน **โลเก** ในโลก **วิญฺญาเปติ** ย่อมให้รู้ **ปรมพฺภุตตํ** ซึ่งความอัศจรรย์ยิ่ง **อตฺตโน** ของพระองค์

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงวางพระบาทไว้ที่ปลายดอกบัวอย่างน่าอัศจรรย์ ทำมหาชนในโลกให้รู้ความอัศจรรย์ของพระองค์

๒๓. มหันตัตตาลังการะ
อลังการะที่พรรณนาความใหญ่หลวงแห่งสมบัติและอัธยาศัย

[๓๐๗] **วิภูติยา มหนฺตตฺตํ** **อธิปฺปายสฺส วา สิยา**
ปรมุกฺกํสตํ ยาตํ **ตํ มหนฺตตฺต'มีริตํ.**

(**ยํ**) **มหนฺตตฺตํ** ความใหญ่หลวงใด **วิภูติยา วา** แห่งสมบัติก็ดี **อธิปฺปายสฺส วา** แห่งอัธยาศัยก็ดี **ยาตํ** ถึงแล้ว **ปรมุกฺกํสตํ** ซึ่งความสูงส่งยิ่ง **สิยา** พึงมี, **ตํ มหนฺตตฺตํ** ความใหญ่หลวงนั้น (**กวินา**) อันกวี **อีริตํ** กล่าวแล้ว **มหนฺตตฺตํ** ว่าเป็นมหันตัตตะ

ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติหรืออัธยาศัยที่ถึงความสูงส่งยิ่ง ท่านจึงเรียกว่ามหันตัตตะ

มหันตัตตะ ๒ อย่าง

๑. **วิภูติมหันตัตตะ** ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติ
๒. **อธิปปายมหันตัตตะ** ความใหญ่หลวงแห่งอัธยาศัย

๒๓.๑ วิภูติมหันตัตตะ
ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติ

[๓๐๘] **กิรีฏรตนจฺฉายา– นุวิทฺธาตปวารโณ**
ปุรา ปรํ สิรึ วินฺทิ โพธิสตฺโต'ภินิกฺขมา.

ปุรา ในกาลก่อน **อภินิกฺขมา** แต่กาลเสด็จออภิเนษกรมณ์ **โพธิสตฺโต** พระโพธิสัตว์ **กิรีฏรตนจฺฉายานุวิทฺธาตปวารโณ** ทรงมีเศวตฉัตรอันย้อมด้วยรัศมีแห่งรัตนะที่มงกุฎ **วินฺทิ** ทรงได้แล้ว **สิรึ** ซึ่งสิริ **ปรํ** อันประเสริฐ

ก่อนจะเสด็จออภิเนษกรม พระโพธิสัตว์ทรงมีเศวตฉัตรอันย้อมด้วยรัศมีแห่งรัตนะที่มงกุฎ ส่องอาบลงแล้ว ทรงได้สิริอย่างยิ่ง

๒๓.๒ อธิปปายมหันตัตตะ
ความใหญ่หลวงแห่งอัธยาศัย

[๓๐๙] **สตฺโต สมฺโพธิยํ โพธิ– สตฺโต สตฺตหิตาย โส**
หิตฺวา เสฺนหรสาพนฺธ'– มปิ ราหุลมาตรํ.

โส โพธิสตฺโต พระโพธิสัตว์นั้น **หิตฺวา** ทรงสละแล้ว **ราหุลมาตรํ อปิ** แม้ซึ่งพระมารดาของราหุลกุมาร(คือพระนางยโสธรา) **เสฺนหรสาพนฺธํ** ที่ผูกพันด้วยความรักอันเกิดขึ้นเพราะความเยื่อใย **สตฺโต** ทรงหวังแล้ว **สมฺโพธิยํ** ในพระสัพพัญญุตญาณ **สตฺตหิตาย** เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์

พระโพธิสัตว์นั้นทรงสละแม้พระนางยโสธราที่ยังผูกพันด้วยความรักอันเกิดขึ้นเพราะความเยื่อใย ทรงหวังพระสัพพัญญุตญาณเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่เวไนยสัตว์

๒๔. วัญจนาลังการะ

อลังการะที่อำพรางข้อความที่ควรกล่าวแล้วกล่าวข้อความอื่น

[๓๑๐] **โคเปตฺวา วณฺณนียํ ยํ กิญฺจิ ทสฺสียเต ปรํ**
อสมํ วา สมํ ตสฺส ยทิ สา วญฺจนา มตา.

ยทิ หากว่า **ปรํ ยํ กิญฺจิ** (**วตฺถุ**) วัตถุอื่นทุกอย่าง **อสมํ วา** อันไม่เหมือนกันก็ดี **สมํ วา** อันเหมือนกันก็ดี **ตสฺส** (**วตฺถุโน**) กับวัตถุนั้น (**กวินา** อันกวี) **โคเปตฺวา** อำพรางไว้แล้ว **วณฺณนียํ** (**วตฺถุ**) ซึ่งวัตถุอันน่ายกย่อง **ทสฺสียเต** ย่อมแสดง (**ยาย**) ด้วยอลังการะใด, **สา** อลังการะนั้น **มตา** อันนักศึกษาพึงทราบ **วญฺจนา** ว่าเป็นวัญจนา

หากกวีท่านอำพรางวัตถุที่จะยกย่อง แสดงวัตถุอย่างอื่นที่เหมือนหรือไม่เหมือนกับวัตถุนั้นก็ตาม อลังการะนั้น ชื่อว่าวัญจนา

วัญจนา ๒ อย่าง

๑. **อสมวัญจนา** อำพรางวัตถุที่ไม่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง
๒. **สมวัญจนา** อำพรางวัตถุที่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง

๒๔.๑ อสมวัญจนา

อำพรางวัตถุที่ไม่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง

[๓๑๑] **ปุรโต น สหสฺเสสุ น ปญฺเจสุ จ ตาทิโน**
มาโร ปเรสุ ตสฺเส'สํ สหสฺสํ ทสวฑฺฒิตํ.

มาโร พญามาร **สหสฺเสสุ น** (**โหติ**) เป็นผู้มีลูกศรหนึ่งพันดอกก็หาไม่ **ปญฺเจสุ น** (**โหติ**) **จ** และเป็นผู้มีลูกศรห้าดอกก็หาไม่ **ปุรโต** ในที่เฉพาะพระพักตร์ **ตาทิโน** (**มุนิโน**) แห่งพระมุนีผู้คงที่ (**ตถาปิ** ถึงอย่างนั้น) **สหสฺสํ** หนึ่งพัน **ทสวฑฺฒิตํ** อันบุคคลคูณแล้วด้วยสิบ **เอสํ** (**อิสูนํ**) แห่งลูกศรทั้งหลายเหล่านั้น **ตสฺส** (**มารสฺส**) ของพญามารนั้น (**โหติ**) ย่อมมี **ปเรสุ** (**ชเนสุ**) ในชนทั้งหลายเหล่าอื่น

เวลาอยู่ต่อหน้าพระมุนีผู้คงที่ พญามารมิได้มีลูกศร ๑,๐๐๐ ดอก และมิได้มีลูกศร ๕ ดอก ถึงกระนั้น ลูกศร ๑,๐๐๐ ดอก ที่ถูกคูณด้วย ๑๐ ของพญามารนั้น กลับตกอยู่ในชนเหล่าอื่น

ลูกศรของพญามาร ๕ ดอก

๑. **สัมโมหนา** ลูกศรที่ทำให้ลุ่มหลง
๒. **อุมมารนา** ลูกศรที่ทำให้บ้าคลั่ง
๓. **โสสนา** ลูกศรที่ทำให้เหี่ยวแห้งเศร้าซึม
๔. **ตาปนา** ลูกศรที่ทำให้เร่าร้อน
๕. **ถัมภนา** ลูกศรที่ทำให้แข็งทื่อ

๒๔.๒ สมวัญจนา
อำพรางวัตถุที่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง

[๓๑๒] **วิวาท'มนุยุญฺชนฺโต มุนินฺทวทนินฺทุนา**
สมฺปุณฺโณ จนฺทิมา นา'ยํ ฉตฺต'เมตํ มโนภุโน.

อยํ (**วตฺถุชาโต**) วัตถุนี้ **อนุยุญฺชนฺโต** อันขวนขวายอยู่ **วิวาทํ** ซึ่งการแข่งขัน **มุนินฺทวทนินฺทุนา** กับดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี **สมฺปุณฺโณ จนฺทิมา น** (**โหติ**) เป็นดวงจันทร์อันเต็มดวงก็หาไม่, **เอตํ** (**วตฺถุ**) วัตถุนี้ **ฉตฺตํ** (**โหติ**) เป็นฉัตร **มโนภุโน** ของพญามาร

สิ่งที่มีประชันกับความงามพระเพ็ญพักตร์ของพระจอมมุนีนี้ มิใช่จันทร์เพ็ญเลย แต่เป็นฉัตรของพญามาร

๒๕. อัปปกัตถุติอลังการะ
อลังการะที่ชดเชยสิ่งที่บกพร่อง

[๓๑๓] **ปรานุวตฺตนาทีหิ นิพฺพินฺเทนิ'ห ยา กตา**
ถุติ'รปฺปกเต สายํ สิยา อปฺปกตตฺถุติ.

ยา ถุติ การชมเชยใด **นิพฺพินฺเทน** อันผู้เบื่อหน่ายอยู่ **ปรานุวตฺตนาทีหิ** (**การเณหิ**) เพราะเหตุทั้งหลายมีการคล้อยตามซึ่งบุคคลอื่นเป็นต้น **กตา** กระทำแล้ว **อิห** (**วตฺถุมฺหิ**) ในวัตถุนี้ **อปฺปกเต** อันตนยังทำไม่ได้ (**อตฺถิ**) มีอยู่, **สา อยํ ถุติ** การชมเชยนั้น **อปฺปกตตฺถุติ สิยา** มีชื่อว่าอัปปกตัตถุติ

ผู้เบื่อหน่ายเพราะการคล้อยตามซึ่งบุคคลอื่นเป็นต้น ทำการยกย่องที่ตนทำไม่ได้ จึงชื่อว่า อัปปกตัตถุติ

อุทาหรณ์ของอัปปกตัตถุติอลังการะ

[๓๑๔] **สุขํ ชีวนฺติ หริณา วเนสฺว'ปรเสวิโน**
อนายาโสปลาเภหิ ชลทุพฺพงฺกุราทิภิ.

หริณา เนื้อทั้งหลาย **อปรเสวิโน** ผู้มีปกติไม่พึ่งพาซึ่งบุคคลอื่น **ชีวนฺติ** ย่อมเป็นอยู่ **สุขํ** อย่างสุขสบาย **ชลทุพฺพงฺกุราทิภิ** (**อาหาเรหิ**) ด้วยอาหารทั้งหลายมีน้ำและยอดหญ้าเป็นต้น **อนายาโสปลาเภหิ** อันตนได้อย่างไม่ลำบาก **วเนสุ** ในป่าทั้งหลาย

ฝูงเนื้อผู้มีปกติไม่พึ่งพาบุคคลอื่นเป็นอยู่ในป่าอย่างสุขสบาย ด้วยน้ำและยอดแห่งหญ้าแพรกเป็นต้นที่หาได้ไม่ลำบาก

๒๖. เอกาวลิอลังการะ

อลังการะที่บทหน้ากับบทหลังมีลำดับเดียวกัน คือคล้อยตามกัน

[๓๑๕] **อุตฺตรํ อุตฺตรํ ยตฺถ ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ**
สิยา เอกาวลี สา'ยํ ทฺวิธา วิธินิเสธโต.

อุตฺตรํ อุตฺตรํ (**ปทํ**) บทหลังๆ **ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ** (**โหติ**) เป็นบทขยายซึ่งบทหน้าๆ **ยตฺถ** (**อลงฺกติยฺ**) ในอลังการะใด, **สา** (**อลงฺกติ**) อลังการะนั้น **เอกาวลิ สิยา** ชื่อว่าเอกาวลิ, **อยํ เอกาวลิ** เอกาวลินี้ **ทฺวิธา** มี ๒ อย่าง **วิธินิเสธโต** โดยวิธีและนิเสธะ

ในอลังการะใดบทหลังๆเป็นคำขยายของบทหน้าๆ อลังการะนั้นชื่อว่าเอกาวลิ เอกาวลินี้มี ๒ อย่าง คือ วิธิและนิเสธะ

เอกาวลิ ๒ อย่าง

๑. **วิธิเอกาวลิ** คล้องเป็นสายเดียวกันโดยไม่ปฏิเสธ

๒. **นิเสธเอกาวลิ** คล้องเป็นสายเดียวกันโดยปฏิเสธ

๒๖.๑ วิธิเอกาวลิ
คล้องเป็นสายเดียวกันโดยไม่ปฏิเสธ

[๓๑๖] **ปาทา นขาลิรุจิรา นขาลี รังสิภาสุรา**
รังสี ตโมปหาเนก- รสา โสภนฺติ สตฺถุโน.

ปาทา พระบาททั้งหลาย **สตฺถุโน** ของพระศาสดา **นขาลิรุจิรา** งดงามด้วยลำดันแห่งพระนขา, **นขาลี** ลำดับแห่งพระนขาทั้งหลาย **รังสิ-ภาสุรา** รุ่งเรืองด้วยพระรัศมี, **รังสี** พระรัศมีทั้งหลาย **ตโมปหาเนกรสา** มีกิจเดียวคือการกำจัดซึ่งความมืด **โสภนฺติ** ย่อมงดงาม

พระบาทของพระศาสดา งดงามด้วยระเบียบแห่งพระนขา ระเบียบแห่งพระนขา รุ่งเรืองด้วยพระรัศมี พระรัศมีทำหน้าที่เดียวคือกำจัดความมืด ย่อมงดงาม

๒๖.๒ นิเสธเอกาวลิ
คล้องเป็นสายเดียวกันโดยปฏิเสธ

[๓๑๗] **อสนฺตุฏฺโฐ ยตี เนว สนฺโตโส นา'ลยาหโต**
นา'ลโย โย ส ชนฺตูนํ นา'นนฺตพฺยสนาวโห.

อสนฺตุฏฺโฐ ผู้ไม่สันโดษ **ยติ เนว** (**โหติ**) ไม่ใช่พระภิกษุ, **อาลยา-หโต** (**สภาโว**) สภาพอันตัณหาครอบงำแล้ว **สนฺโตโส น** (**โหติ**) ไม่ใช่ความสันโดษ, **โย** (**สภาโว**) สภาพใด **น อนนฺตพฺยสนาวโห** ไม่นำ

มาซึ่งความพินาศอันไม่สิ้นสุด **ชนฺตุนำ** แก่สัตว์ทั้งหลาย, **โส** (**สภาโว**) สภาพนั้น **อาลโย น** (**โหติ**) ไม่ใช่ตัณหา

ผู้ไม่สันโดษไม่เป็นภิกษุเลย สภาพที่ไม่ถูกตัณหาครอบงำ จึงชื่อว่าสันโดษ สภาพที่ไม่นำความหายนะอันไม่สิ้นสุดมาแก่สัตว์โลกนั้น ไม่ใช่ตัณหา

๒๗. อัญญมัญญาลังการะ
อลังการะที่ประดับซึ่งกันและกัน

[๓๑๘] **ยหึ ภูสิยภูสตฺตำ อญฺญมญฺญำ ตุ วตฺถูนำ**
วินา'ว สทิสตฺตำ ตำ อญฺญมญฺญวิภูสนำ.

ภูสิยภูสตฺตำ ความเป็นแห่งวัตถุอันบุคคลพึงประดับและเครื่องประดับ **อญฺญมญฺญำ** ซึ่งกันและกัน **วตฺถูนำ** แห่งวัตถุทั้งหลาย **สทิสตฺตำ วินา เอว** เว้นซึ่งความเหมือนกันนั่นเทียว **(อตฺถิ)** มีอยู่ **ยหึ** (**อลงฺกาเร**) ในอลังการะใด, **ตำ** (**อลงฺกรณำ**) อลังการะนั้น **อญฺญมญฺญวิภูสนำ** ชื่อว่าอัญญมัญญวิภูสนะ

วัตถุ ๒ อย่าง ปราศจากความเหมือนกัน เป็นทั้งสิ่งที่ควรประดับและเครื่องประดับของกันและกัน มีอยู่ในอลังการะใด อลังการะนั้น ชื่อว่าอัญญมัญญวิภูสนะ (อลังการะ กับ วิภูสนะ มีความหมายเหมือนกัน)

อุทาหรณ์อัญญมัญญาลังการะ

[๓๑๙] **พฺยามำสุมณฺฑลำ เตน มุนินา โลกพนฺธุนา**
มหนฺตึ วินฺทตี กนฺตึ โสปิ เตเนว ตาทิสึ.

พฺยามำสุมณฺฑลำ มณฑลแห่งพระรัศมีวาหนึ่ง **วินฺทติ** ย่อมได้ **กนฺตึ** ซึ่งความงดงาม **มหนฺตึ** อันใหญ่หลวง **เตน** (**มุนินา**) ด้วยพระมุนีนั้น **โลกพนฺธุนา** ผู้เป็นญาติของชาวโลก **โสปิ** (**มุนิ**) แม้พระมุนีนั้น **วินฺ**

ทติ ย่อมได้ **ตาทิสึ กนฺตึ** ซึ่งความงดงามอันเช่นนั้น **เตเนว (พฺยามมฺสุ-มณฺฑเลน)** ด้วยมณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งนั้นนั่นแล

มณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งได้รับความงามยิ่งด้วยพระมุนีผู้เป็นญาติมิตรของชาวโลกนั้น แม้พระมุนีนั้นก็ได้รับความงามเช่นนั้นด้วยมณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งดุจเดียวกัน

๒๘. สหวุตติอลังการะ
อลังการะที่กล่าวกิริยาหรือคุณร่วมกัน

[๓๒๐] **กถนํ สหภาวสฺส กฺริยาย จ คุณสฺส จ**
สหวุตฺตีติ วิญฺเญยฺยํ ตทุทาหรณํ ยถา.

กถนํ การกล่าว **สหภาวสฺส** ซึ่งความเป็นไปพร้อมกัน **กฺริยาย จ** แห่งกิริยาด้วย **คุณสฺส จ** แห่งคุณลักษณะด้วย **วิญฺเญยฺยํ** อันนักศึกษาพึงทราบ **สหวุตฺตีติ** ว่าเป็นสหวุตติ, **ตทุทาหรณํ** อุทาหรณ์ของสหวุตตินั้น **ยถา** เป็นไฉน.

การกล่าวภาวะร่วมกันของกิริยาและคุณลักษณะ พึงทราบว่าเป็นสหวุตติ อุทาหรณ์ของสหวุตตินั้นเป็นอย่างไร

สหวุตติ ๒ อย่าง

๑. **กิริยาสหวุตติ** การกล่าวร่วมกันกับกิริยา
๒. **คุณสหวุตติ** การกล่าวร่วมกันกับคุณลักษณะ

๒๘.๑ กิริยาสหวุตติ
การกล่าวร่วมกันกับกิริยา

[๓๒๑] **ชลนฺติ จนฺทรํสีหิ สมํ สตฺถุ นขํสโว**
วิชมฺภติ จ จนฺเทน สมํ ตมฺมุขจนฺทิมา.

นขัสโว พระรัศมีแห่งพระนขาทั้งหลาย **สตฺถุ** ของพระศาสดา **ชลนฺติ** ย่อมรุ่งเรือง **สมๆ** เสมอ **จนฺทรัสีหิ** ด้วยรัศมีแห่งดวงจันทร์ทั้งหลาย **จ** และ **ตมฺมุขจนฺทิมา** ดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระศาสดานั้น **วิชมฺภติ** ย่อมงดงาม **สมๆ** เสมอ **จนฺเทน** ด้วยดวงจันทร์.

พระรัศมีแห่งพระนขาของพระศาสดา เจิดจ้าเท่ากับรัศมีแห่งดวงจันทร์ และดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระศาสดานั้น ก็งดงามเท่ากับดวงจันทร์

๒๘.๒ คุณสหวุตติ
การกล่าวร่วมกันกับคุณลักษณะ

[๓๒๒] **ชิโนทเยน มลินๆ สห ทุชฺชนเจตสา**
ปาปๆ ทิสา สุวิมลา สห สชฺชนเจตสา.

ปาปๆ อกุศลธรรม **มลินๆ** เศร้าหมอง **สห ทุชฺชนเจตสา** พร้อมด้วยจิตของทรชน, **ทิสา** ทิศทั้งหลาย **สุวิมลา** ปราศจากมลทินอย่างยิ่ง **สห สชฺชนเจตสา** พร้อมด้วยจิตของสัตบุรุษ **ชิโนทเยน** เพราะการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า

เพราะการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า บาปธรรมก็เศร้าหมองไปพร้อมด้วยจิตของคนชั่ว ทิศทั้งหลายก็สว่างไสวพร้อมกับจิตของสัตบุรุษ

๒๙. วิโรธิตาลังการะ
อลังการะที่แสดงอรรถของบทที่ขัดแย้งกันให้มีความเกี่ยวพันกัน

[๓๒๓] **วิโรธีนๆ ปทตฺถานๆ ยตฺถ สๆสคฺคทสฺสนๆ**
สมุกฺกๆสาภิธานตฺถๆ มตา สา'ยๆ วิโรธิตา.

สๆสคฺคทสฺสนๆ การแสดงซึ่งความเกี่ยวพันกัน **ปทตฺถานๆ** แห่งอรรถของบททั้งหลาย **วิโรธีนๆ** ที่มีความขัดแย้งกัน **สมุกฺกๆสาภิธานตฺถๆ** เพื่อกล่าวซึ่งความยิ่งยวด (**โหติ**) มีอยู่ **ยตฺถ อลงฺกติยๆ** ในอลังการะใด, **สายๆ**

อลงฺกติ อลังการะนั้น **มตา** อันกวีรู้แล้ว **วิโรธิตา** ว่าเป็นวิโรธิตา

อลังการะที่แสดงอรรถของบทที่ขัดแย้งกันให้มีความเกี่ยวพันกัน เพื่อกล่าวให้ยิ่งยวด ชื่อว่า วิโรธิตา

อุทาหรณ์ของวิโรธิตาลังการะ

[๓๒๔] **คุณา สภาวมธุรา อปิ โลเกกพนฺธุโน**
เสวิตา ปาปเสวีนำ สมฺปทูเสนฺติ มานสำ.

คุณา พระคุณทั้งหลาย **โลเกกพนฺธุโน** (**พุทฺธสฺส**) ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นญาติพระองค์เดียวของชาวโลก **สภาวมธุรา อปิ** แม้หวานสดชื่นโดยสภาพ **ปาปเสวีนำ** (**ชนานำ**) อันชนทั้งหลายผู้มีปกติเสพซึ่งอกุศลธรรม **เสวิตา** เสพแล้ว **สมฺปทูเสนฺติ** ย่อมประทุษร้ายยิ่ง **มานสำ** ซึ่งจิต **ปาปเสวีนำ** ของบุคคลผู้มีปกติเสพซึ่งอกุศลธรรม

พระพุทธคุณแม้มีสภาพที่หวาน เมื่อผู้มีแต่บาปเสพเข้าแล้ว ย่อมทำใจให้ขื่นขมยิ่ง

๓๐. ปริวุตติอลังการะ

อลังการะที่กล่าวถึงการให้และการรับโดยเป็นเหตุและผล

[๓๒๕] **ยสฺส กสฺสจิ ทาเนน ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน**
วิสิฏฺฐสฺส ย'มาทานำ ปริวุตฺตีติ สา มตา.

ยำ อาทานำ การรับใด **ยสฺส กสฺสจิ วิสิฏฺฐสฺส วตฺถุโน** ซึ่งวัตถุอันพิเศษทุกอย่าง **ทาเนน** ด้วยการให้ **ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน** ซึ่งวัตถุทุกอย่าง **อตฺถิ** มีอยู่, **สา อาทานชาติ** การรับนั้น **มตา** อันท่านรู้แล้ว **ปริวุตฺตีติ** ว่าเป็นปริวุตติ

การรับวัตถุพิเศษทุกอย่าง จากการให้วัตถุทุกอย่าง ท่านเรียกว่าปริวุตติ

อุทาหรณ์ของปริวุตติอลังการะ

[๓๒๖] **ปุรา ปเรสๆ ทตฺวาน มนุญฺญๆ นยนาทิกๆ**
มุนินา สมนุปฺปตฺตา'– ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรี.

สพฺพญฺญุตาสิรี สิริคือพระสัพพัญญุตญาณ **มุนินา** อันพระมุนี **ทตฺวาน** บริจาคแล้ว (**องฺคๆ**) ซึ่งอวัยวะ **มนุญฺญๆ** อันน่าชอบใจ **นยนาทิกๆ** มีพระเนตรเป็นต้น **ปเรสๆ** (**ชนานๆ**) แก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น **ปุรา** ในกาลก่อน **สมนุปฺปตฺตา** ทรงบรรลุด้วยดีแล้ว **อิทานิ** ในกาลนี้

พระมุนีทรงประทานสิ่งที่ตนหวงแหนมีพระเนตรเป็นต้น แก่ชนเหล่าอื่นตั้งแต่ปางก่อน บัดนี้ ทรงบรรลุสิริคือพระสัพพัญญุตญาณแล้ว

๓๑. ภมาลังการะ
อลังการะที่กล่าวให้รู้ถึงสิ่งที่สับสน

[๓๒๗] **กิญฺจิ ทิสฺวาน วิญฺญาตา ปฏิปชฺชติ ตๆสมๆ**
สๆสยาปคตๆ วตฺถุๆ ยตฺถ โสยๆ ภโม มโต.

วิญฺญาตา (**ปุคฺคโล**) บุคคลผู้เข้าใจ **ทิสฺวาน** เห็นแล้ว **กิญฺจิ วตฺถุๆ** ซึ่งวัตถุอย่างหนึ่ง **ปฏิปชฺชติ** ย่อมรู้ **ตๆสมๆ วตฺถุๆ** ซึ่งวัตถุอันเหมือนกับวัตถุนั้น **สๆสยาปคตๆ** อย่างปราศจากความสงสัย **ยตฺถ** (**อลงฺกาเร**) ในอลังการะใด, **โสยๆ** (**อลงฺกาโร**) อลังการะนั้น **มโต** อันกวีรู้แล้ว **ภโม** ว่าเป็นภมะ.

บุคคลผู้เข้าใจดี เห็นสิ่งหนึ่งแล้ว ย่อมรู้ถึงวัตถุที่เหมือนกันโดยปราศจากความสงสัย ในอลังการะใด อลังการะนั้น ท่านเรียกว่าภมะ

อุทาหรณ์ของภมาลังการะ

[๓๒๘] **สมๆ ทิสาสุ'ชฺชลาสุ ชินปาทนขๆสุนา**
ปสฺสนฺตา อภินนฺทนฺติ จนฺทาตปมนา ชนา.

ทิสาสุ เมื่อทิศทั้งหลาย **อุชฺชลาสุ (สนฺเตสุ)** มีความสว่างไสวอยู่ **สมํ** เสมอ **ชินปาทนขํสุนา** ด้วยพระรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระชินเจ้า **ชนา** ชนทั้งหลาย **ปสฺสนฺตา** เห็นอยู่ **จนฺทาตปมนา** มีจิตสำคัญว่าเป็นแสงแห่งดวงจันทร์ **อภินนฺทนฺติ** ย่อมยินดียิ่ง.

เมื่อทิศทั้งหลายสว่างไสวเท่ากับรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระพุทธเจ้า ฝูงชนเห็นอยู่เข้าใจว่าเป็นแสงจันทร์ ย่อมพากันชื่นชมยินดี

๓๒. ภาวาลังการะ
อลังการะที่แสดงความประสงค์ชัดเจน

[๓๒๙] **ปวุจฺจเต ยํ นามาทิ กวีนํ ภาวโพธนํ**
เยน เกนจิ วณฺเณน ภาโว นามา'ย'มีริโต.

ยํ นามาทิ (ปทํ) บทมีนามเป็นต้นใด **ภาวโพธนํ** อันยังบุคคลให้รู้ซึ่งความประสงค์ **กวีนํ** ของกวีทั้งหลาย **ปวุจฺจเต** อันท่านย่อมกล่าว **วณฺเณน** ด้วยอาการ **เยน เกนจิ** ทุกอย่าง, **อยํ (นามาทิโก)** บทมีนามเป็นต้นนี้ **อีริโต** อันท่านกล่าวแล้ว **ภาโว นาม** ว่าชื่อภาวะ

บทนามเป็นต้นที่แสดงความประสงค์ของกวี ถูกกล่าวถึงด้วยอาการทุกอย่าง ท่านเรียกว่าภาวะ

อุทาหรณ์ภาวาลังการะ

[๓๓๐] **นนุ เตเยว สนฺตา โน สาครา น กุลาจลา**
มนมฺปิ มริยาทํ เย สํวฏฺเฏปิ ชหนฺติ โน.

สาครา สาครทั้งหลาย **โน สาครา** ก็ไม่ใช่สาคร, **กุลาจลา** ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้งหลาย **น กุลาจลา** ก็ไม่ใช่ภูเขาสัตตบริภัณฑ์, **เย สนฺตา** สัตบุรุษทั้งหลายเหล่าใด **โน ชหนฺติ** ย่อมไม่ละ **มริยาทํ** ซึ่งขอบเขต **มนมฺปิ** แม้เล็กน้อย **สํวฏฺเฏ** ในเวลากัปพินาส, **เตเยว**

สนฺตา สัตบุรุษทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเทียว **สาครา** เป็นสาคร **กุลาจลา** เป็นภูเขาสัตตบริภัณฑ์ **นนุ** อย่างแท้จริง

เมื่อถึงเวลากัปพินาสลง สาครก็ไม่ใช่สาครอย่างแท้จริง ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ก็ไม่ใช่ภูเขาสัตตบริภัณฑ์อย่างแท้จริง สัตบุรุษเหล่าใดยังไม่ละข้อวัตรแม้จะเล็กน้อย สัตบุรุษเหล่านั้นแล เป็นสาครและเป็นภูเขาสัตตบริภัณฑ์อย่างแท้จริง

๓๓. มิสสาลังการะ

อลังการะที่ผสมกัน รวมอัตถาลังการะหลายอย่างไว้ในที่เดียวกัน

[๓๓๑] **องฺคงฺคีภาวา สทิส–** **พลภาวา จ พนฺธเน**
สํสคฺโค'ลงฺกตีนํ โย **ตํ มิสฺส'นฺติ ปวุจฺจติ.**

โย สํสคฺโค การปะปนกันใด **อลงฺกตีนํ** แห่งอลังการะทั้งหลาย (**อตฺถิ**) มีอยู่ **พนฺธเน** ในบทประพันธ์ **องฺคงฺคีภาวา** โดยความเป็นส่วนและเป็นหมู่ **สทิสพลภาวา จ** และโดยความมีกำลังอันเสมอกัน **ตํ สํสชฺชนํ** การปะปนกันนั้น **ปวุจฺจติ** อันท่านย่อมเรียก **มิสฺสนฺติ** ว่าเป็นมิสสะ

การผสมผสานกันแห่งอลังการะในบทประพันธ์ โดยส่วนประกอบและกำลังเสมอกัน ท่านเรียกว่ามิสสะ

มิสสะ ๒ อย่าง

๑. **อังคังคีภาวมิสสะ** การผสมผสานกันของส่วนประกอบและสิ่งที่มีส่วนประกอบ

๒. **สทิสพลภาวมิสสะ** การผสมผสานกันของสิ่งที่มีกำลังเสมอกัน

๓๓.๑ อังคังคีภาวมิสสะ
การผสมผสานกันของส่วนประกอบและสิ่งที่มีส่วนประกอบ

[๓๓๒] **ปสตฺถา มุนิโน ปาท– นขรํสิมหานที**
อโห คาฬฺหํ นิมุคฺเคปิ สุขยเตฺยว เต ชเน.

อโห น่าอัศจรรย์ **ปาทนขรํสิมหานที** แม่น้ำใหญ่คือรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาท **ปสตฺถา** อันประเสริฐ **มุนิโน** ของพระมุนี **เต ชเน** ยังชนทั้งหลายเหล่านั้น **นิมุคฺเคปิ** แม้จมลง **คาฬฺหํ** ลึกยิ่ง **สุขยติ เอว** ย่อมให้เป็นสุขนั่นเทียว.

น่าอัศจรรย์ มหานทีอันประเสริฐคือรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระมุนี สามารถยังชนเหล่านั้น แม้จะจมลงลึกยิ่ง ให้เป็นสุขได้นั่นเทียว

๓๓.๒ สทิสพลภาวมิสสะ
การผสมผสานกันของสิ่งที่มีกำลังเสมอกัน

[๓๓๓] **เวโส สภาวมธุโร รูปํ เนตฺตรสายนํ**
มธุว มุนิโน วาจา น สมฺปีเณติ กํ ชนํ.

สภาวมธุโร เวโส พระกิริยาอันอ่อนหวานตามปกติ **เนตฺตรสายนํ รูปํ** พระรูปอันเป็นยาแห่งดวงตา **มธุ อิว วาจา จ** และพระสุรเสียงอันเป็นดุจน้ำผึ้ง **มุนิโน** ของพระมุนี **กํ ชนํ** ยังชนเช่นไร **น สมฺปีเณติ** จะไม่ให้เอิบอิ่มได้เล่า.

พระมุนีทรงมีกิริยาอ่อนหวานตามปกติ มีพระรูปเป็นยาบำรุงจักษุ และมีพระสุรเสียงเป็นดุจน้ำผึ้ง จะยังชนเช่นไรไม่ให้เอิบอิ่มได้เล่า

๓๔. อาสีอลังการะ
อลังการะที่แสดงความปรารถนา

[๓๓๔] **อาสี นาม สิยา'ตฺถสฺส อิฏฺฐสฺสา'สีสนํ ยถา**
ติโลเกกคตี นาโถ ปาตุ โลก'มปายโต.

อาสีสนำ ความปรารถนา **อตฺถสฺส** ซึ่งประโยชน์ **อิฏฺฐสฺส** อันน่าปรารถนา **อาสี นาม สิยา** มีชื่อว่าอาสี, **ยถา** อุทาหรณ์ (**อิติ** ว่า) **นาโถ** พระพุทธเจ้า **ติโลเกกคติ** ผู้ทรงเป็นที่พึ่งอย่างเดียวของชาวโลกทั้งสาม **ปาตุ** โปรดรักษา **โลกำ** ซึ่งชาวโลก **อปายโต** จากอบาย.

ความปรารถนาประโยชน์ที่น่าปรารถนา ชื่อว่าอาสี มีอุทาหรณ์ว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งอย่างเดียวของชาวโลกทั้งสาม โปรดคุ้มครองชาวโลกให้พ้นจากอบายด้วยเทอญ

๓๕. รสีอลังการะ

อลังการะที่กล่าวให้เกิดสิงคารรสเป็นต้น

[๓๓๕] **รสปฺปตีติชนกำ ชายเต ยำ วิภูสนำ**
รสวนฺตนฺติ ตำ เฉยฺยำ รสวนฺตวิธานโต.

ยำ วิภูสนำ อลังการะใด **รสปฺปตีติชนกำ** ที่ยังความรู้ซึ่งรสให้เกิด **ชายเต** ย่อมเกิดขึ้น, **ตำ วิภูสนำ** อลังการะนั้น **เฉยฺยำ** อันกวีพึงทราบ **รสวนฺตำ อิติ** ว่าเป็นรสวันตะ (รสี) **รสวนฺตวิธานโต** เพราะการทำให้มีรส

อลังการะที่ทำให้ความรู้รสเกิดขึ้น พึงทราบว่าเป็นรสวันตะ เพราะแสดงความมีรส

อุทาหรณ์ของรสีอลังการะ

[๓๓๖] **ราคานตพฺภุตสโรชมุขำ ธราย**
ปาทา ติโลกครุโน'ธิกพทฺธราคา
อาทาย นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหำ
สญฺจุมฺพยนฺติ สตตาหิตสมฺภเมน.

(นัยที่ ๑) **ปาทา** พระบาททั้งหลาย **ติโลกครุโน** ของพระบรมครูแห่งไตรโลก **อธิกพฺฑฺธราคา** มีสีแดงยิ่งอันบุพกรรมกระทำแล้ว **อาทาย** สัมผัสแล้ว **ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ** ซึ่งใบหน้าคือดอกบัวอันน่าอัศจรรย์มีสีแดงสดน้อมเข้ามาแล้ว **ธราย** สู่แผ่นดิน **กเรน** ด้วยรัศมี **นิจฺจสรเสน** อันเป็นไปด้วยความไพบูลย์เป็นนิตย์ **คาฬฺหํ** อย่างยิ่ง **สญฺจุมฺพยนฺติ** ย่อมเหยียบลง **สตตาหิตสมฺภาเมน** ด้วยความทนุถนอมอันตนกระทำอยู่เสมอ

พระยุคลบาทของพระบรมครูแห่งไตรโลก มีสีแดงยิ่งเพราะบุพกรรมที่ทรงทำไว้ ส่องรัศมีผ่องอำไพกระทบสัมผัสลงอย่างแผ่วเบาราบเรียบสู่ใบหน้าคือดอกบัวสีแดงที่น้อมมาสู่แผ่นดินอย่างน่าอัศจรรย์

(นัยที่ ๒) **ปาทา** บุรุษคือพระบาททั้งหลาย **ติโลกครุโน** ของพระบรมครูแห่งไตรโลก **อธิกพฺฑฺธราคา** มีความรักอันตนผูกพันยิ่งแล้ว **อาทาย** ประคองแล้ว **ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ** ซึ่งใบหน้าอันเปรียบดั่งดอกบัวที่น่าอัศจรรย์อันน้อมมาด้วยความรัก **ธราย** แห่งหญิงสาวคือแผ่นดิน **กเรน** ด้วยแขน **นิจฺจสรเสน** อันมีความรักเป็นนิตย์ **คาฬฺหํ** อย่างยิ่ง **สญฺจุมฺพยนฺติ** ย่อมจุมพิต **สตตาหิตสมฺภาเมน** ด้วยความทนุถนอมอันตนกระทำอยู่เสมอ

บุรุษคือพระบาทของพระบรมครูแห่งไตรโลกมีความรักยิ่งอันตนผูกพันแล้ว ประคองใบหน้างดงามดั่งดอกบัวที่น่าอัศจรรย์อันน้อมมาด้วยความรัก แห่งหญิงสาวคือแผ่นดิน ด้วยอ้อมแขนอันเปี่ยมด้วยความรักจุมพิตด้วยความทนุถนอมอย่างสม่ำเสมอ

อุยโยชนคาถา
คำส่งท้ายปริจเฉท

[๓๓๗] **อิจฺจา'นุคมฺม ปุริมาจริยานุภาวํ**
สงฺเขปโต นิคทิโต'ย'มลงฺกตีนํ
เภโท'ปรูปริ กวีหิ วิกปฺปิยานํ
โก นาม ปสฺสิตุ'มลํ ขลุ ตาส'มนฺตํ.

อยํ อลงฺกตีนํ เภโท ประเภทแห่งอลังการะทั้งหลายนี้ (**มยา** อันข้าพเจ้า) **อนุคมฺม** อาศัยแล้ว **ปุริมาจริยานุภาวํ** ซึ่งอานุภาพของอาจารย์ในกาลก่อน **นิคทิโต** กล่าวแล้ว **สงฺเขปโต** โดยสังเขป **อิติ** อย่างนี้, **โก นาม** ใครเล่า **อลํ** สามารถ **ปสฺสิตุ** เพื่อเห็น **อนฺตํ** ซึ่งที่สุด **ตาสํ อลงฺกตีนํ** แห่งอลังการะทั้งหลายเหล่านั้น **กวีหิ** อันนักกวีทั้งหลาย **วิกปฺปิยานํ** รจนาไว้อย่างพิเศษ **อุปรูปริ** ต่อๆกันมา **ขลุ** โดยแท้

ประเภทแห่งอลังการะทั้งหลายนี้ ข้าพเจ้าอาศัยอานุภาพของอาจารย์ในกาลก่อน ได้กล่าวไว้โดยสังเขปอย่างนี้ ใครเล่าจะสามารถเห็นที่สุดแห่งอลังการะที่นักกวีรจนาไว้อย่างพิเศษต่อๆกันมาเหล่านั้นได้

อิติ สทฺธมฺมรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
อตฺถาลงฺการาวโพโธ นาม จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่าอัตถาลังการาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
ที่ท่านพระสัทธรักขิตมหาสามีเถระรจนาไว้แล้ว จบเท่านี้

ปริจเฉทที่ ๕
รสภาวาวโพธะ

ความรู้อารมณ์ของบทประพันธ์
คาถาที่ ๓๓๘-๓๖๗

ปริจเฉทที่ ๕
รสภาวาวโพธะ
ความรู้อารมณ์ของบทประพันธ์

วิธีประพันธ์ให้เกิดอรรถรส

[๓๓๘] **ปฏิภานวตา โลก–** **โวหาร'มนุสารินา**
ตโต'จิตฺยสมุลฺลาส– **เวทินา กวินา ปรำ.**

[๓๓๙] **ฐายีสมฺพนฺธิโน ภาว–** **วิภาวา สานุภาวกา**
สมฺปชฺชนฺติ นิพนฺธา เต **รสสฺสาทาย สาธุนำ.**

เต ภาววิภาวา ภาวะและวิภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **ฐายีสมฺพนฺธิโน** ที่มีความเกี่ยว ข้องกับฐายีภาวะ **สานุภาวกา** อันเป็นไปกับด้วยอนุภาวะ **กวินา** อันกวี **ปฏิภานวตา** ผู้มีปฏิภาน **อนุสารินา** ผู้คล้อยตาม **โลกโวหารำ** ซึ่งโวหารของชาวโลก **โอจิตฺยสมุลฺลาสเวทินา** ผู้รู้ซึ่งความปรากฏชัดแห่งความเหมาะสม **ตโต** (**โอจิตฺยสมฺพนฺธโต อวิโยชนียตฺตา**) เพราะไม่แยกจากคำประพันธ์ที่มีความเหมาะสมนั้น **นิพนฺธา** ประพันธ์ขึ้นแล้ว **สมฺปชฺชนฺติ** ย่อมเป็นไป **รสสฺสาทาย** (รส+อสฺสาท+ส) เพื่อความยินดีซึ่งอรรถรส **สาธูนำ** แก่สาธุชนทั้งหลาย **ปรำ** อย่างยิ่ง

ภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะ ที่เกี่ยวเนื่องกับฐายีภาวะนั้น ประพันธ์ขึ้นโดยกวีผู้มีปฏิภาณซึ่งดำเนินตามถ้อยคำของชาวโลก และเข้าใจความปรากฏชัดแห่งเนื้อความ อย่างเหมาะสมยิ่ง เพราะความเหมาะสมไม่ถูกแยกออกจากคำประพันธ์นั้น จึงเป็นไปเพื่อความยินดีในอรรถรสแก่สาธุชน

องค์แห่งอรรถรส ๓ อย่าง

๑. **ภาวะ** ความเป็นไปของจิต คืออาการที่จิตมีความพอใจหรือไม่พอใจเป็นต้น
๒. **วิภาวะ** เหตุของภาวะ คือเหตุโดยตรงและโดยอ้อมที่ทำให้เกิดความพอใจและไม่พอใจ
๓. **อนุภาวะ** ผลของภาวะ คืออาการทางกายและวาจาที่แสดงออกโดยมีภาวะเป็นเหตุหรือประกอบด้วย
๑. **ภาวะ** อารมณ์
๒. **วิภาวะ** เหตุของอารมณ์
๓. **อนุภาวะ** ผลของอารมณ์

กวีผู้สามารถแต่งบทประพันธ์ให้เกิดอรรถรส ควรมีองค์คุณ ๓ อย่าง

๑. **ปฏิภาณวันตุ** มีปฏิภาณไหวพริบ
๒. **โลกโวหารานุสารี** รู้จักเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง
๓. **โอจิตยสมุลลาสเวที** รู้จักความเหมาะสมที่ไม่ขัดแย้งกับความเป็นจริง

ภาวะ ๓

๑. **จายีภาวะ** อารมณ์ที่ตั้งมั่น
๒. **พยภิจารีภาวะ** อารมณ์ที่แปรปรวนไม่แน่นอน
๓. **สาตติกภาวะ** อาการขนลุกชูชันเป็นต้น

วิภาวะ ๒

๑. **อุปปัตติวิภาวะ หรือ อารัมมณวิภาวะ**
เหตุเกิดของอารมณ์โดยตรง เช่น ผู้ชาย ผู้หญิง

๒. **อุททีปนวิภาวะ**

เหตุแสดงอารมณ์โดยอ้อม เช่น หล่อ สวย เก่ง มารยาทดี

ภาวอธิปปายะ

คำอธิบายภาวะ หรือรส หรืออารมณ์

[๓๔๐] **จิตฺตวุตฺติวิเสสา ตุ ภาวยนฺติ รเส ยโต**
รตฺยาทโย ตโต ภาว– สทฺเทน ปริกิตฺติตา.

ตุ ส่วนว่า **จิตฺตวุตฺติวิเสสา** ความเป็นไปต่างๆของจิตทั้งหลาย **รตฺยาทโย** มีความรักเป็นต้น **รเส** ยังรสทั้งหลาย **ภาวยนฺติ** ย่อมให้เกิด **ยโต** เพราะเหตุใด, **ตโต** เพราะเหตุนั้น **จิตฺตวุตฺติวิเสสา** ความเป็นไปต่างๆของจิต **ปริกิตฺติตา** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **ภาวสทฺเทน** ด้วยภาวศัพท์.

ความคิดต่างๆ นานาของจิต ยังรสให้เกิดขึ้นได้ ดังนั้น ความยินดี เป็นต้น ท่านจึงกล่าวไว้ด้วย**ภาว**ศัพท์

ภาวะที่ ๑ ฐายีภาวอธิปปายะ

คำอธิบายฐายีภาวะ

[๓๔๑] **วิโรธินา'ญฺญภาเวน โย ภาโว น ติโรหิโต**
สีเลน ติฏฺฐติ'จฺเจโส ฐายีภาโวติ สทฺทิโต.

โย ภาโว ภาวะใด **อญฺญภาเวน** อันภาวะอื่น **วิโรธินา** ที่ตรงกันข้าม **น ติโรหิโต** ปกปิดไม่ได้แล้ว **ติฏฺฐติ** ย่อมดำรงอยู่ **สีเลน** โดยปกติ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **เอโส ภาโว** ภาวะนั่น **สทฺทิโต** อันท่านกล่าวแล้ว **ฐายีภาโวติ** ว่าเป็นฐายีภาวะ

ภาวะที่ไม่ถูกภาวะอื่นซึ่งขัดแย้งกันปิดบังไว้ ดำรงอยู่โดยปกติ ท่านเรียกว่าฐายีภาวะ

ฐายีภาวัปปเภทอุทเทสะ
หัวข้อฐายีภาวะ ๙ ประการ

[๓๔๒] **รติหาสา จ โสโก จ โกธุสฺสาหภยปิ จ**
ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว สโม จ นว ฐายิโน.

ฐายิโน ฐายีภาวะทั้งหลาย **นว โหนฺติ** มี ๙ ประการ (**อิติ** คือ) **รติหาสา จ** ความยินดีและความร่าเริงทั้งหลายด้วย **โสโก จ** ความเศร้าโศกด้วย **โกธุสฺสาหภยปิ จ** ความโกรธ ความอุตสาหะ และความกลัวด้วย **ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว** ความเกลียดและความอัศจรรย์ทั้งหลายด้วย **สโม จ** ความสงบด้วย

ฐายีภาวะมี ๙ ประการ คือ ความยินดี ความร่าเริง ความเศร้าโศก ความโกรธ ความอุตสาหะ ความกลัว ความเกลียด ความอัศจรรย์ และความสงบ

ฐายีภาวะ ๙

๑. **รติฐายีภาวะ**	มีความ**ยินดี**มั่นอยู่ในอารมณ์
๒. **หาสฐายีภาวะ**	มีความ**ร่าเริง**มั่นอยู่ในอารมณ์
๓. **โสกฐายีภาวะ**	มีความ**เศร้าโศก**มั่นอยู่ในอารมณ์
๔. **โกธฐายีภาวะ**	มีความ**โกรธ**มั่นอยู่ในอารมณ์
๕. **อุตสาหฐายีภาวะ**	มีความ**อุตสาหะ**มั่นอยู่ในอารมณ์
๖. **ภยฐายีภาวะ**	มีความ**กลัว**มั่นอยู่ในอารมณ์
๗. **ชิคุจฉาฐายีภาวะ**	มีความ**เกลียด**มั่นอยู่ในอารมณ์
๘. **วิมหยฐายีภาวะ**	มีความ**อัศจรรย์**มั่นอยู่ในอารมณ์
๙. **สมฐายีภาวะ**	มีความ**สงบ**มั่นอยู่ในอารมณ์

ภาวะที่ ๒ พยภิจารีภาวอธิปปายะ
คำอธิบายพยภิจารีภาวะ

[๓๔๓] **ติโรภาวาวิภาวาทิ–** **วิเสเสนา'ภิมุขฺยโต**
เย เต จรนฺติ สีเลน **เต โหนฺติ พฺยภิจาริโน.**

เย เต (**ภาวา**) ภาวะทั้งหลายเหล่าใด **จรนฺติ** ย่อมเป็นไป **สีเลน** ตามปกติ **อาภิมุขฺยโต** โดยความเป็นเฉพาะหน้า(ต่อฐายีภาวะ) **ติโรภาวาวิภาวาทิวิเสเสน** โดยความพิเศษมีการสาบสูญไปและการปรากฏเกิดขึ้นเป็นต้น **เต** (**ภาวา**) ภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **พฺยภิจาริโน โหนฺติ** มีชื่อว่าพยภิจารีภาวะ

ภาวะเหล่าใด เป็นไปเฉพาะหน้าตามปกติ แตกต่างกันโดยการอันตรธานไปและการปรากฏขึ้นเป็นต้น ภาวะเหล่านั้น ชื่อว่าพยภิจารีภาวะ

พฺยภิจารีภาวัปปเภทะ
พยภิจารีภาวะ ๓๓ ประเภท

[๓๔๔] **นิพฺเพโท ตกฺกสงฺกา สมธิติชฬตา ทีนตฺ'คฺคาลสตฺตำ**
สุตฺตำ ตาโส คิลานุสฺสุกฺกหริสสติสฺสา วิสาทาพหิตฺถา
จินฺตา คพฺพา'ปมาโรมริสมทมตฺตมฺมาทโมหา วิโพโธ
นิทฺทาเวคา สพิพำ มรณสจปลา พฺยาธิ เตตฺตึส'เมเต.

เอเต (**ภาวา**) พยภิจารีภาวะทั้งหลายเหล่านี้ **เตตฺตึสำ โหนฺติ** มี ๓๓ ประการ (**อิติ** คือ) **นิพฺเพโท** ความเบื่อหน่าย **ตกฺกสงฺกา** ความคิดและความสงสัยทั้งหลาย **สมธิติชฬตา** ความเหน็ดเหนื่อย ความสันโดษและความเซื่องซึมทั้งหลาย **ทีนตา** ความลำบากกาย **อุคฺคาลสตฺตำ** ความโหดร้ายและความเกียจคร้าน **สุตฺตำ** ความหลับไหล **ตาโส** ความสะดุ้งกลัว **คิลานิ** ความอ่อนแรง **อสฺสุกฺกหริสสติสฺสา** ความพยายาม ความปลาบปลื้ม ความระลึกได้และความริษยาทั้งหลาย **วิสาทาพหิตฺถา**

ความลำบากใจและความสำรวมทั้งหลาย **จินฺตา** ความครุ่นคิด **คพฺโพ** ความเย่อหยิ่ง **อปมาโร** ความเพ้อพก **อมริสมทมตุมฺมาทโมหา** ความไม่อดทน ความมัวเมา ความรู้สึกตัว ความบ้าคลั่งและความหลงทั้งหลาย **วิโพโธ** ความตื่น **นิทฺทาเวคา** ความง่วงเหงาและความเร่งรีบทั้งหลาย **สพิพสฺ มรณ์** ความตายอันเป็นไปกับด้วยความอับอาย **สจปลา พฺยาธิ จ** และความเจ็บไข้อันเป็นไปกับด้วยความง่อนแง่น

พยภิจารีภาวะ ๓๓ อย่าง

๑. **นิพเพทะ** ความเบื่อหน่าย
๒. **ตักกะ** ความคิด
๓. **สังกา** ความสงสัย
๔. **สมะ** ความเหน็ดเหนื่อย
๕. **ธิติ** ความสันโดษ
๖. **ชฬตา** ความเซื่องซึม
๗. **ทีนตา** ความลำบากกาย
๘. **อุคคัตตะ** ความโหดร้ายทารุณ
๙. **อลสัตตะ** ความเกียจคร้าน
๑๐. **สุตตะ** ความหลับไหล
๑๑. **ตาสะ** ความสะดุ้งกลัว
๑๒. **คิลานิ** ความอ่อนแรง
๑๓. **อุสสุกกะ** ความพยายาม
๑๔. **หริสะ** ความปลาบปลื้ม
๑๕. **สติ** ความระลึกได้
๑๖. **อิสสา** ความริษยา
๑๗. **วิสาทะ** ความลำบากใจ
๑๘. **อพหิตถะ** ความสำรวม

๑๙. **จินตา** ความครุ่นคิดกังวล
๒๐. **คัพพะ** ความเย่อหยิ่ง
๒๑. **อปมาระ** ความเพ้อพก
๒๒. **อมริสะ** ความไม่อดทน
๒๓. **มทะ** ความมัวเมา
๒๔. **มติ** ความรู้สึกตัว
๒๕. **อุมมาทะ** ความบ้าคลั่ง
๒๖. **โมหะ** ความหลง
๒๗. **วิโพธะ** ความตื่น
๒๘. **นิททา** ความง่วงเหงาหาวนอน
๒๙. **เวคะ** ความเร่งรีบ
๓๐. **พิษา** ความอับอาย
๓๑. **มรณะ** ความตาย
๓๒. **จปละ** ความง่อนแง่น
๓๓. **พยาธิ** ความเจ็บไข้

ภาวะที่ ๓ สาตติกภาวอธิปปายะ

คำอธิบายสาตติกภาวะ

[๓๔๕] **สมาหิตตฺตปฺปภวำ สตฺตำ เตโน'ปปาทิตา**
สาตฺติกา'ปฺย'นุภาวตฺเต วิสุำ ภาวา ภวนฺติ เต.

ภาวชาตำ ภาวะ **สมาหิตตฺตปฺปภวำ** อันเกิดจากจิตที่มั่นคงแล้ว **สตฺตำ** ชื่อว่าสัตตะ, **ภาวา** ภาวะทั้งหลาย **เตน สตฺเตน** อันสภาพที่เกิดจากจิตที่มั่นคงแล้วนั้น **อุปปาทิตา** ให้เกิดขึ้นแล้ว **สาตฺติกา** ชื่อว่าสาตติกะ, **อนุภาวตฺเต** ครั้นเมื่อความเป็นแห่งอนุภาวะ (**เตสำ สาตฺติกานำ** แห่งสาตติกะทั้งหลายเหล่านั้น **สติปิ** แม้มีอยู่) **เต สาตฺติกา** สาตติกะทั้งหลายเหล่านั้น **วิสุำ ภาวา ภวนฺติ** ย่อมเป็นภาวะต่างหาก

ภาวะอันเกิดจากจิตที่ตั้งมั่น ชื่อว่าสัตตะ ภาวะอันถูกจิตที่ตั้งมั่นนั้นทำให้เกิดขึ้น ชื่อว่าสาตติกะ เมื่อภาวะเหล่านั้นมีอนุภาวะ ก็จะเป็นภาวะเฉพาะ

สาตติกภาวัปปเภทะ

สาตติกภาวะ ๘ ประการ

[๓๔๖] **ถมฺโภ ปลยโรมญฺจา ตถา เสทสฺสุ เวปถุ**
เววณฺณิยํ วิสฺสรตา ภาวา'ฏฺเ'เต ตุ สาตฺติกา.

ตุ ส่วนว่า **เอเต สาตฺติกภาวา** สาตติกภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **อฏฺ** (**โหนฺติ**) มี ๘ ประการ (**อิติ** คือ) **ถมฺโภ** ความแข็งที่อ **ปลย-โรมญฺจา** การหลับตาและอาการขนพองทั้งหลาย **ตถา** เหมือนกันนั้น **เสทสฺสุ** อาการเหงื่อซึมและน้ำตาไหล **เวปถุ** ความสั่นระรัว **เววณฺณิยํ** การเปลี่ยนสีผิวพรรณ **วิสฺสรตา จ** และการเปลี่ยนเสียง

ส่วนสาตติกภาวะเหล่านั้น มี ๘ ประการ คือ ความแข็งที่อ การหลับตา ขนลุก เหงื่อซึม น้ำตาไหล ความสั่นระรัว การเปลี่ยนสีผิวพรรณ และการเปลี่ยนเสียง

สาตติกภาวะ ๘

๑.	**ถัมภะ**	แข็งที่อ
๒.	**ปลยะ**	หลับตา
๓.	**โรมัญจะ**	ขนลุกขนพอง
๔.	**เสทะ**	เหงื่อซึม
๕.	**อัสสุ**	น้ำตาไหล
๖.	**เวปถุ**	สั่นระรัว
๗.	**เววัณณิยะ**	หน้าเปลี่ยนสี
๘.	**วิสสรตา**	เสียงเปลี่ยน

ฐายีภาวะเปลี่ยนเป็นพยภิจารีภาวะได้

[๓๔๗] **ยทา รตฺยาทโย ภาวา ฐิติสีลา น โหนฺติ เจ**
ตทา สพฺเพปิ เต ภาวา ภวนฺติ พฺยภิจาริโน.

เจ หากว่า **ยทา** ในกาลใด (**เย**) **ภาวา** ฐายีภาวะทั้งหลายเหล่าใด **รตฺยาทโย** มีรติเป็นต้น **ฐิติสีลา น โหนฺติ** ไม่มีสภาพตั้งอยู่ไซร้, **ตทา** ในกาลนั้น **เต ภาวา** ฐายีภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **สพฺเพปิ** แม้ทั้งปวง **พฺยภิจาริโน ภวนฺติ** จะเป็นพยภิจารีภาวะ

ถ้าเวลาที่ฐายีภาวะทั้งปวงมีรติเป็นต้นไม่ดำรงอยู่ ก็จะเป็นพยภิจารีภาวะ

วิภาวะและอนุภาวะ

[๓๔๘] **วิภาโว การณํ เตสุ'– ปฺปตฺติยุ'ทฺทีปเน ตถา**
โย สิยา โพธโก เตส'– มนุภาโว'ย'มีริโต.

การณ์ เหตุ **เตสํ ภาวานํ อุปฺปตฺติยา** ในการเกิดขึ้นแห่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **ตถา** และ **เตสํ ภาวานํ อุทฺทีปเน** ในการแสดงซึ่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **วิภาโว** ชื่อว่าวิภาวะ, **โย พฺยาปาโร** ความขวนขวายใด (**มหาชนํ**) **โพธโก** อันยังมหาชนให้รู้ **เตสํ ภาวานํ** ซึ่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **สิยา** มีอยู่, **อยํ พฺยาปาโร** ความขวนขวายนี้ **อีริโต** อันท่านกล่าวแล้ว **อนุภาโว** ว่าเป็นอนุภาวะ

เหตุเกิดและเหตุแสดงของภาวะเหล่านั้น ชื่อว่าวิภาวะ ความพยายามให้รู้ซึ่งภาวะเหล่านั้น ท่านเรียกว่าอนุภาวะ

วิภาวะ คือเหตุของภาวะ มี ๒ อย่าง

๑. **อุปปัตติวิภาวะ** หรือ **อารัมมณวิภาวะ**
เหตุคืออารมณ์ มีรูปของชายหรือหญิงเป็นต้น

๒. **อุทีปนวิภาวะ**

เหตุคือสถานการณ์แวดล้อม มีความสวยงามของธรรมชาติเป็นต้น

คำแนะนำของกวี

[๓๔๙] **เนกเหตุ๋ มโนวุตฺติ–** **วิเสสญฺจ วิภาวิตุ๋**
ภาวๆ วิภาวานุภาวา **วณฺณิยา พนฺธเน ผุฏ๋.**

วิภาวานุภาวา วิภาวะและอนุภาวะทั้งหลาย (**กวินา**) อันกวี **ผุฏ๋ วณฺณิยา** พึงพรรณนาให้ปรากฏ **พนฺธเน** ในบทประพันธ์ **วิภาวิตุ๋** เพื่อแสดง **ภาวๆ** ซึ่งภาวะ **เนกเหตุ๋** อันมีเหตุมาก **มโนวุตฺติวิเสสญฺจ** และอันเป็นไปต่าง ๆของจิต

วิภาวะและอนุภาวะในบทประพันธ์ กวีพึงพรรณนาให้แจ่มแจ้ง เพื่อแสดงภาวะที่มีเหตุจำนวนมากและภาวะความเป็นไปต่าง ๆของจิต

ให้พรรณนาภาวะตามความเหมาะสม

[๓๕๐] **สวิภาวานุภาเวหิ** **ภาวา เต เต ยถารหๆ**
วณฺณนียา ยโถจิตฺยๆ **โลกรูปานุคามินา.**

เต เต ภาวา ภาวะทั้งหลายเหล่านั้น ๆ (**กวินา** อันกวี) **โลกรูปานุคามินา** ผู้คล้อยตามซึ่งสภาพของชาวโลก **วณฺณนียา** พึงพรรณนา **ยถารหๆ** ตามสมควร **สวิภาวานุภาเวหิ** ด้วยอนุภาวะอันเป็นไปกับด้วยวิภาวะทั้งหลาย **ยโถจิตฺยๆ** ตามความเหมาะสม

ภาวะเหล่านั้น กวีผู้คล้อยตามสภาพของชาวโลก พึงพรรณนาตามสมควร ด้วยอนุภาวะและวิภาวะ ตามความเหมาะสม

การพรรณนาสาตติกภาวะ

[๓๕๑] **จิตฺตวุตฺติวิเสสตฺตา มานสา สาตฺติกา'งฺคโต**
พหินิสฺสฏฺเสทาทิ– อนุภาเวหิ วณฺณิยา.

สาตฺติกา สาตติกภาวะทั้งหลาย **มานสา** อันเกิดขึ้นในจิต **จิตฺต-วุตฺติวิเสสตฺตา** เพราะมีสภาพตามความเป็นไปต่าง ๆของจิต **วณฺณิยา** อันกวีพึงพรรณนา **พหินิสฺสฏฺเสทาทิอนุภาเวหิ** ด้วยอนุภาวะมีเหงื่อไหลออกภายนอกเป็นต้นทั้งหลาย **องฺคโต** จากสรีระ

สาตติกภาวะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในจิต เพราะมีสภาพตามความเป็นไปต่าง ๆของจิต กวีพึงพรรณนา ด้วยอนุภาวะมีเหงื่อไหลออกจากกายเป็นต้น

รสอธิปปายะ
คำอธิบายรส

[๓๕๒] **สามชฺชิกาน'มานนฺโท โย พนฺธตฺถานุสารินํ**
รสียตีติ ตญฺญูหิ รโส นามา'ย'มีริโต.

โย อานนฺโท ความชื่นชมใด **สามชฺชิกานํ** (**ชนานํ**) แห่งชนทั้งหลายผู้ชุมนุมกัน **พนฺธตฺถานุสารินํ** ผู้มีปกติคล้อยตามซึ่งเนื้อความแห่งบทประพันธ์ (**อตฺถิ**) มีอยู่, **อยํ อานนฺโท** ความชื่นชมนี้ (**กวีหิ**) อันกวีทั้งหลาย **ตญฺญูหิ** ผู้รู้ซึ่งรสนั้น **อีริโต** กล่าวแล้ว **รโส นาม** ชื่อว่ารสะ (**วจนตฺเถน**) เพราะมีอรรถของคำ (**สภาโว**) **รสียตีติ** ว่าสภาพอันบุคคลยินดี

ความชื่นชมของประชุมชนผู้คล้อยตามเนื้อความแห่งบทประพันธ์ กวีผู้รู้เรื่องรส เรียกว่ารส เพราะมีอรรถของคำว่า เป็นสภาพอันบุคคลยินดี

รสปเภทะ

รส ๕ ประการ

[๓๕๓] **สวิภาวานุภาเวหิ สาตฺติกพฺยภิจาริภิ**
อสฺสาทิยตฺต'มานีย– มาโน ฐาเย'ว โส รโส.

โส รโส รสนั้น **ฐายี เอว** เป็นฐายีภาวะนั่นเทียว **อานียมาโน** อันกวีนำมาอยู่ **อสฺสาทิยตฺตํ** สู่ความเป็นสภาพอันน่ายินดี **สาตฺติก-พฺยภิจาริภิ** ด้วยสาตติกภาวะและพยภิจารีภาวะทั้งหลาย **สวิภาวา-นุภาเวหิ** อันเป็นไปกับด้วยวิภาวะและอนุภาวะ

รสนั้นคือฐายีภาวะนั่นเอง ที่กวีนำมาสู่ความน่ายินดี ด้วยสาตติกภาวะและพยภิจารีภาวะ พร้อมทั้งวิภาวะและอนุภาวะ

รส ๕ ประการ (รสีอลังการะ)

๑. **ฐายีภาวรส** ภาวะอารมณ์ที่มุ่งมั่นของกวีหรือศิลปิน
๒. **วิภาวรส** ภาวะที่เป็นเหตุโดยตรงและโดยอ้อมของฐายีภาวะ
๓. **อนุภาวรส** ภาวะที่เป็นผลของฐายีภาวะ เช่น ชม ตำหนิ เป็นต้น
๔. **สาตติกภาวรส** อาการขนลุก น้ำตาไหล เป็นต้น
๕. **พยภิจารีภาวรส** อารมณ์ที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาตามเนื้อเรื่องเฉพาะหน้า

รส ๙ ประการ

[๓๕๔] **สิงฺคารหสฺสกรุณา รุทฺทวีรภยานกา**
พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา จ รสา ฐายีน'นุกฺกมา.

รสา รสทั้งหลาย **ฐายีนํ** ของฐายีภาวะทั้งหลาย (**โหนฺติ**) มีอยู่ **อนุกฺกมา** ตามลำดับ (**อิติ**) คือ **สิงฺคารหสฺสกรุณา** รสสิเนหา รสสนุกสนาน และรสสงสารทั้งหลาย **รุทฺทวีรภยานกา** รสโกรธ รสกล้า และรสกลัวทั้งหลาย **พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา จ** รสเกลียด รสอัศจรรย์ และ

รสสงบทั้งหลาย

รสของฐายีภาวะมีอยู่ตามลำดับ คือ รสสิเนหา รสร่าเริงสนุกสนาน รสสงสาร รสโกรธ รสกล้า รสกลัว รสเกลียด รสอัศจรรย์ และรสสงบสุข

เปรียบเทียบ รส ๙ กับฐายีภาวะ และอารมณ์

๑. **สิงคารรส**	รสสิเนหา	คู่	**รติฐายีภาวะ**	ปิติยินดี
๒. **หัสสรส**	รสร่าเริง	คู่	**หาสฐายีภาวะ**	ชื่นชมโสมนัส
๓. **กรุณารส**	รสสงสาร	คู่	**โสกฐายีภาวะ**	โทมนัสโศกเศร้า
๔. **รุททรส**	รสโกรธ	คู่	**โกธฐายีภาวะ**	โทสะอย่างแรง
๕. **วีรรส**	รสกล้า	คู่	**อุสสาหฐายีภาวะ**	อุตสาหะพากเพียร
๖. **ภยานกรส**	รสกลัว	คู่	**ภยฐายีภาวะ**	โทสะน้อย
๗. **พีภัจฉรส**	รสเกลียด	คู่	**ชิคุจฉาฐายีภาวะ**	โทสะ, โอตตัปปะ
๘. **อัพภุตรส**	รสอัศจรรย์	คู่	**วิมหยฐายีภาวะ**	ฉันทะที่มีอัศจรรย์
๙. **สันตรส**	รสสงบ	คู่	**สมฐายีภาวะ**	กายปัสสัทธิสงบกาย จิตตปัสสัทธิ สงบใจ

ความยินดีในกรุณารสเป็นต้น

[๓๕๕] ทุกฺขรูเป'ย'มานนฺโท กถํ นุ กรุณาทิเก.
สิยา โสตูน'มานนฺโท โสโก เวสฺสนฺตรสฺส หิ.

อยํ อานนฺโท ความยินดีนี้ **กรุณาทิเก** (รเส) ในรสมีกรุณาเป็นต้น **ทุกฺขรูเป** อันมีสภาพเป็นทุกข์ **กถํ นุ สิยา** พึงมีอย่างไร, **หิ** ข้าพเจ้าจะตอบ, **โสโก** ความเศร้าโศก **เวสฺสนฺตรสฺส** ของพระเวสสันดร **อานนฺโท สิยา** เป็นความยินดี **โสตูนํ** ของผู้ฟังทั้งหลาย

ความยินดีในกรุณารสเป็นต้น จะมีในสภาพที่เป็นทุกข์ได้อย่างไร ได้สิ เช่น ความเศร้าโศก (เพราะพลัดพรากจากพระโอรสและพระชายา) ของพระเวสสันดร เป็นความยินดีของผู้ฟังทั้งหลาย

ฐายีภาวนิทเทสะ

ขยายความฐายีภาวะ ๙

๑. สิงคารรส กับ รติฐายีภาวะ

[๓๕๖] **รมฺมเทสกลากาล–** **เวสาทิปฏิเสวนา**
ยุวาน'ญฺโญญฺญรตฺตานํ **ปโมโท รติ รุจฺจเต.**

ปโมโท ความบันเทิง **ยุวานํ** แห่งชายหนุ่มและหญิงสาวทั้งหลาย **อญฺโญญฺญรตฺตานํ** ผู้รักใคร่ซึ่งกันและกัน **รมฺมเทสกลากาลเวสาทิ-ปฏิเสวนา** เพราะการเสพเนืองๆ ซึ่งสถานที่ การขับร้องฟ้อนรำ กาล เวลา และการประดับประดาเป็นต้นอันน่ายินดี **อุจฺจเต** อันท่านย่อมเรียก **รติ** ว่ารติ

ความบันเทิงของชายหนุ่มหญิงสาว ผู้รักใคร่กันเพราะหมั่นไปแหล่งบันเทิง ดูการขับร้องฟ้อนรำ ช่วงเวลาค่ำคืน และการประดับประดาเป็นต้น อันน่าเพลิดเพลิน ท่านเรียกว่ารติ

สิงคารรส ๓ ประการ

[๓๕๗] **ยุตฺยา ภาวานุภาวา เต** **นิพนฺธา โปสยนฺติ นํ**
โสปฺยา'โยควิปฺปโยค– **สมฺโภคานํ วสา ติธา.**

เต ภาวานุภาวา พยภิจารีภาวะ สาตติกภาวะ และอนุภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **นิพนฺธา** อันท่านประพันธ์ขึ้น **ยุตฺยา** ตามสมควร **นํ** ยังสิงคารรสนั้น **โปสยนฺติ** ย่อมให้เจริญ, **โสปิ** สิงคารรสแม้นั้น **ติธา** มี ๓ อย่าง **วสา** โดยประเภท **อโยควิปฺปโยคสมฺโภคานํ** แห่งอโยคะ วิปปโยคะ และสัมโภคะทั้งหลาย

ภาวะและอนุภาวะเหล่านั้น ที่กวีประพันธ์ขึ้นตามสมควร ย่อมยังสิงคารรสให้เจริญ สิงคารรสนั้น มี ๓ อย่าง คือ อโยคะ วิปปโยคะ และสัมโภคะ

สิงคารรส ๓

๑. **อโยคสิงคารรส** ความรักในเวลาที่ยังไม่ได้อยู่ร่วมกัน
๒. **วิปปโยคสิงคารรส** ความรักในเวลาพลัดพรากเหินห่างกัน
๓. **สัมโภคสิงคารรส** ความรักในเวลาได้อยู่ร่วมกัน

๒. หัสสรส กับ หาสฐายีภาวะ

[๓๕๘] **วิการากติอาทีหิ อตฺตโนถ ปรสฺส วา**
หาโส นิทฺทาสมาลสฺย- มุจฺฉาทิพฺยภิจาริภิ
ปริโปเส สิยา หสฺโส ภิยฺโย'ตฺถิปภุตีนำ โส.

หาโส ความขบขัน **อตฺตโน อถ** ของตนหรือ **ปรสฺส วา** หรือว่าของบุคคลอื่น **วิการากติอาทีหิ** (**การเณหิ**) เพราะเหตุทั้งหลายมีอาการอันแปลกเป็นต้น **ปริโปเส** ครั้นเมื่อความเจริญ **นิทฺทาสมาล-สฺยมุจฺฉาทิพฺยภิจารีภิ** ด้วยพยภิจารีภาวะ(๓๓ อย่าง) มีการนอนหลับ ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน และความสลบไสลเป็นต้น (**สติ**) มีอยู่ **หสฺโส สิยา** เป็นหัสสรส, **โส** หัสสรสนั้น (**โหติ**) ย่อมมี **อิตฺถิปภุตีนำ** (**ชนานำ**)แก่ชนทั้งหลายอันมีผู้หญิงเป็นต้น **ภิยฺโย** โดยมาก

ความขบขันด้วยอาการอันแปลกเป็นต้น ของตนหรือของคนอื่น เมื่อมีความบริบูรณ์ด้วยพยภิจารีภาวะ มีการหลับ ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน การสลบไสลเป็นต้น จึงเป็oหัสสรส หัสสรสนั้น มักเกิดแก่ผู้หญิงเป็นต้นเป็นส่วนมาก

หัสสปเภทะ
การยิ้มหรือหัวเราะ ๖ อย่าง

[๓๕๙] **สิต'มิห วิกาสินยนำ กิญฺจาลกฺขิยทิฏฺ ตุ ตำ หสิตำ**
มธุรสฺสรำ วิหสิตำ อำสสิโรกมฺป'มุปหสิตำ.

[๓๖๐] **อปหสิตำ สญฺชลกฺขิ**
วิกฺขิตฺตงฺคำ ภวตฺย'ติหสิตำ
เทฺว เทฺว หสฺสา กถิตา เจสำ
เชฏฺเฐ มชฺเฌ'ธเมปิ จ กมโส.

อิห ในหัสสรสนี้ **วิกาสินยนำ** (**หสนำ**) การยิ้มอันมีดวงตาเบิกตามปรกติ **สิตำ** ชื่อว่าสิตะ, **ตุ** ส่วน (**ยำ**) การยิ้มใด **กิญฺจาลกฺขิยทิฏฺ** มีฟันปรากฏนิดหน่อย **ตำ** การยิ้มนั้น **หสิตำ** ชื่อว่าหสิตะ, **มธุรสฺสรำ** การหัวเราะมีเสียงอ่อนนุ่ม **วิหสิตำ** ชื่อว่าวิหสิตะ, **อำสสิโรกมฺปำ** การหัวเราะมีไหล่และศีรษะหวั่นไหว **อุปหสิตำ** ชื่อว่าอุปหสิตะ

สญฺชลกฺขิ การหัวเราะมีตานองด้วยน้ำตา **อปหสิตำ** ชื่อว่าอปหสิตะ, **วิกฺขิตฺตงฺคำ** การหัวเราะมีกายโยกไปโยกมา **อติหสิตำ ภวติ** มีชื่อว่าอติหสิตะ, **จ** อนึ่ง **เอสำ** (**หสนานำ**) บรรดาการยิ้มหรือหัวเราะทั้งหลายเหล่านั้น **เทฺว เทฺว หสฺสา** การยิ้มหรือหัวเราะทั้งหลายอย่างละสอง **กถิตา** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **เชฏฺเฐ** ในชนชั้นสูง **มชฺเฌ** ในชนชั้นกลาง **อธเมปิ จ** และในชนชั้นต่ำ **กมโส** ตามลำดับ

ในหัสสรสนี้ การยิ้มที่มีดวงตาเบิกตามปกติ ชื่อว่าสิตะ การยิ้มพอเห็นฟันเล็กน้อย ชื่อว่าหสิตะ การหัวเราะพอได้ยินเสียง ชื่อว่าวิหสิตะ การหัวเราะจนศีรษะและไหล่โยกไหว ชื่อว่าอุปหสิตะ การหัวเราะจนน้ำตาไหล ชื่อว่าอปหสิตะ การหัวเราะจนโยกทั้งร่างกาย ชื่อว่าอติหสิตะ บรรดาการยิ้มหรือการหัวเราะนั้น ท่านกล่าวไว้เป็นคู่ๆ ในชนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ตามลำดับ

๓. กรุณารส กับ โสกฐายีภาวะ

[๓๖๑] **โสกรูโป ตุ กรุโณ'–** **นิฏฺฐปฺปตฺติ'ฏฺฐนาสโต**
ตตฺถา'นุภาวา รุทิต– **ปลยถมฺภกาทโย**
วิสาทาลสฺยมรณ– **จินฺตาที พฺยภิจาริโน.**

ตุ ส่วน **โสกรูโป** ความเศร้าโศก **อนิฏฺฐปฺปตฺติฏฺฐนาสโต** เพราะการได้รับซึ่งสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาและความพินาศแห่งสิ่งที่น่าปรารถนา **กรุโณ** ชื่อว่ากรุณารส, **ตตฺถ** ในกรุณารสนั้น **รุทิตปลยถมฺภกาทโย** สภาพทั้งหลาย มีการร้องไห้ การสลบไสล และความดื้อด้านเป็นต้น **อนุภาวา** เป็นอนุภาวะ, **วิสาทาลสฺยมรณจินฺตาที** สภาพทั้งหลายมีความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน ความตาย และความวิตกกังวลเป็นต้น **พฺยภิจาริโน** เป็นพยภิจารีภาวะ

ส่วนความเศร้าโศกเพราะการได้รับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาและความสูญเสียสิ่งที่น่าปรารถนา ชื่อว่ากรุณารส ในกรุณารสนั้น การร้องไห้ การสลบไสล และความดื้อด้านเป็นต้น เป็นอนุภาวะ (ผล) ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน ความตาย และความวิตกกังวลเป็นต้น เป็นพยภิจารีภาวะ

๔. รุททรส กับ โกธฐายีภาวะ

[๓๖๒] **โกโธ มจฺฉริยา'ทีหิ** **โปเส ตาส มทาทิภิ**
นยนารุณตาทีหิ **รุทฺโท นาม รโส ภเว.**

โปเส ครั้นเมื่อความเจริญ **มจฺฉริยาทีหิ** ด้วยวิภาวะทั้งหลายมีความตระหนี่เป็นต้น **ตาสมทาทีภิ** ด้วยพยภิจารีภาวะทั้งหลายมีความสะดุ้งและความจองหองเป็นต้น **นยนารุณตาทีหิ** และด้วยอนุภาวะทั้งหลายมีนัยน์ตาแดงเป็นต้น **สติ** มีอยู่, **โกโธ** ความโกรธ **รุทฺโท นาม รโส ภเว** มีชื่อว่ารุททะ

เมื่อเจริญด้วยวิภาวะมีความตระหนี่เป็นต้น ด้วยพยภิจารีภาวะมีความสะดุ้งและความมัวเมาเป็นต้น และด้วยอนุภาวะมีนัยน์ตาแดงเป็นต้น ความโกรธ ชื่อว่ารุททสะ

๕. วีรรส กับ อุสสาหฐายีภาวะ

[๓๖๓] **ปตาปวิกฺกมาทีหุ'–** **สฺสาโห วีโร'ติ สญฺญิโต**
รณทานทยาโยคา **วีโร'ยํ ติวิโธ ภเว**
เตวา'นุภาวา ธิติม– **ตฺยาทโย พฺยภิจาริโน.**

อุสฺสาโห ความอุสสาหะ (**อุปฺปนฺโน**) ที่เกิดขึ้น **ปตาปวิกฺกมาทีหิ** เพราะวิภาวะทั้งหลายมีการใช้เดชข่มขู่และการรุกรานเป็นต้น **สญฺญิโต** อันกวีรู้แล้ว **วีโรติ** ว่าเป็นวีรรส, **อยํ วีโร** วีรรสนี้ **ติวิโธ ภเว** มี ๓ อย่าง **รณทานทยาโยคา** โดยการประกอบด้วยการรบ การให้ และการช่วยเหลือ, **เตว** การรบ การให้ และการช่วยเหลือทั้งหลายเหล่านั้นแล **อนุภาวา** เป็นอนุภาวะ, **ธิติมตฺยาทโย** สภาพทั้งหลายมีความสันโดษและความรู้เป็นต้น **พฺยภิจาริโน** เป็นพยภิจารีภาวะ

อุสสาหฐายีภาวะที่เกิดขึ้นเพราะวิภาวะมีการใช้เดชข่มขู่และการรุกรานเป็นต้น กวีรู้แล้วว่าเป็นวีรรส, วีรรสนี้มี ๓ อย่าง ประกอบด้วยการรบ การให้ และการช่วยเหลือ, การรบ การให้และการช่วยเหลือเหล่านั้นแหละ เป็นอนุภาวะ, ความสันโดษและความรู้เป็นต้น เป็นพยภิจารีภาวะ

๖. ภยานกรส กับ ภยฐายีภาวะ

[๓๖๔] **วิการิสนสตฺตาทิ–** **ภยุกฺโก ภยานโก**
เสทาทโย'นุภาเว'ตฺถ **ตาสาที พฺยภิจาริโน.**

เอตฺถ ในภยฐายีภาวะนี้ **วิการิสนสตฺตาทิภยุกฺโก** ความยิ่งยวดแห่งความกลัวอันเกิดเพราะเสียงและสัตว์เป็นต้นที่มีความแปลกประหลาด

ภยานโก ชื่อว่าภยานกรส, **เสทาทโย** อาการเหงื่อไหลเป็นต้น **อนุภาวา** เป็นอนุภาวะ, **ตาสาที** อาการสะดุ้งกลัวเป็นต้น **พฺยภิจาริโน** เป็นพยภิจารีภาวะ

ในภยฐายีภาวะนี้ ความกลัวสุดขีดอันเกิดเพราะเสียงและสัตว์เป็นต้นที่แปลประหลาด ชื่อว่าภยานกรส, อาการเหงื่อไหลเป็นต้น เป็นอนุภาวะ, อาการสะดุ้งกลัวเป็นต้น เป็นพยภิจารีภาวะ

๗. พีภัจฉรส กับ ชิคุจฉาฐายีภาวะ

[๓๖๕] **ชิคุจฺฉา รุธิราทีหิ ปูตฺยาทีหิ วิราคโต**
พีภจฺโฉ โขภนุ'พฺเพคี กเมน กรุณายุโต
นาสาวิกุนนาทีหิ สงฺกาทีหิ'สฺส โปสนํ.

ชิคุจฺฉา ความรังเกียจ (**อุปนฺนา**) ที่เกิดขึ้นแล้ว **รุธิราทีหิ** เพราะเหตุทั้งหลายมีเลือดไหลเป็นต้น **ปูตฺยาทีหิ** เพราะเหตุทั้งหลายมีกลิ่นเหม็นเป็นต้น **วิราคโต** และเพราะการหมดความพอใจ **พีภจฺโฉ** ชื่อว่าพีภัจฉรส **โขภโน** อันวิงเวียน **อุพฺเพคี** คลื่นเหียน **กรุณายุโต** และประกอบด้วยความสงสาร **กเมน** โดยลำดับ, **โปสนํ** ความบริบูรณ์ **อสฺส** แห่งพีภัจฉรสนั้น (**โหติ**) ย่อมมี **นาสาวิกุนนาทีหิ** ด้วยอนุภาวะทั้งหลายมีการย่นจมูกเป็นต้น **สงฺกาทีหิ** และด้วยพยภิจารีภาวะทั้งหลายมีการลังเลเป็นต้น

ความรังเกียจที่เกิดขึ้น เพราะเห็นเลือดไหลเป็นต้น เพราะได้กลิ่นเหม็นเป็นต้น และเพราะหมดความพอใจ ชื่อว่าพีภัจฉรส อันน่าวิงเวียน คลื่นเหียนและน่าสงสารตามลำดับ, ความบริบูรณ์แห่งพีภัจฉรสนั้น จะเห็นด้วยอนุภาวะมีการย่นจมูกเป็นต้น และด้วยพยภิจารีภาวะมีการลังเลสงสัยเป็นต้น

๘. อัพภุตรส กับ วิมหยฐายีภาวะ

[๓๖๖] **อติโลกปทตฺเถหิ วิมฺหโย'ยํ รโส'พฺภุโต**
ตสฺสา'นุภาวา เสทสฺสุ สาธุวาทาทโย สิยุำ
ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา โหนฺเต'ตฺถ พฺยภิจาริโน.

อยํ วิมฺหโย ความอัศจรรย์นี้ (**อุปฺปนฺโน**) อันเกิดขึ้น **อติโลกปทตฺเถหิ** เพราะเนื้อความของบทที่ล่วงพ้นซึ่งโลก **อพฺภุโต รโส** ชื่อว่าอัพภุตรส, **เสทสฺสุสาธุวาทาทโย** อาการเหงื่อไหล น้ำตานอง และการกล่าวสาธุเป็นต้นทั้งหลาย **อนุภาวา สิยุ**ำ เป็นอนุภาวะ **ตสฺส** แห่งวิมหยฐายีภาวะนั้น, **ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา** ความสะดุ้งกลัว ความรีบร้อน ความพอใจ และความรู้ทั้งหลาย **พฺยภิจาริโน โหนฺติ** เป็นพยภิจารีภาวะ **เอตฺถ** ในวิมหยฐายีภาวะนี้

ความอัศจรรย์นี้ เกิดขึ้นเพราะเนื้อความของบทที่เกินวิสัยโลก ชื่อว่าอัพภุตรส, อาการเหงื่อไหล น้ำตานอง และการกล่าวสาธุเป็นต้น เป็นอนุภาวะของวิมหยฐายีภาวะนั้น, ความสะดุ้งกลัว ความรีบร้อน ความพอใจ และความรู้ เป็นพยภิจารีภาวะในวิมหยฐายีภาวะนี้

๙. สันตรส กับ สมฐายีภาวะ

[๓๖๗] **ฐายีภาโว สโม เมตฺตา- ทยาโมทาทิสมฺภโว**
ภาวาทีหิ ตทุกฺกโส สนฺโต สนฺตนิเสวิโต.

สโม ฐายีภาโว สมฐายีภาวะคือความสงบสุข **เมตฺตาทยาโมทาทิสมฺภโว** อันเกิดจากวิภาวะมีความเมตตา ความกรุณา และความพึงพอใจเป็นต้น, **ตทุกฺกโส** รสอันมีความเย็นยิ่งแห่งฐายีภาวะนั้น **ภาวาทีหิ** เพราะเหตุมีภาวะเป็นต้นทั้งหลาย **สนฺโต** ชื่อว่าสันตรส **สนฺตนิเสวิโต** อันสัปบุรุษเสพแล้ว

สมฐายีภาวะคือความสงบสุข เกิดจากความเมตตา ความกรุณา และความพึงพอใจเป็นต้น, รสแห่งฐายีภาวะที่มีความเย็นยิ่ง เพราะภาวะเป็นต้น ชื่อว่าสันตรสที่สัปบุรุษซ่องเสพแล้ว

อิติ สัฆรกฺขิตมหาสามิวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
รสภาวาวโพโธ นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่ารสภาวาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ ที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้แล้ว จบเท่านี้

สุโพธาลงฺกาโร สมตฺโต.
คัมภีร์สุโพธาลังการะ จบบริบูรณ์